

**Мова, культура,
література
у спектрі сучасних
українознавчих досліджень
Том 2**

**За редакцією
Ірини Кононенко
Світлани Романюк
Катажини Якубовської-Кравчик**

**МОВА, КУЛЬТУРА, ЛІТЕРАТУРА
У СПЕКТРІ СУЧАСНИХ
УКРАЇНОЗНАВЧИХ
ДОСЛІДЖЕНЬ**

ТОМ 2

**ЗА РЕДАКЦІЄЮ
ІРИНИ КОНОНЕНКО
СВІТЛАНИ РОМАНЮК
КАТАЖИНИ ЯКУБОВСЬКОЇ-КРАВЧИК**

ВАРШАВА 2023

Publikację opiniowały do druku:

prof. dr hab. Tetiana Kachak
Przykarpacki Uniwersytet Narodowy im. Wasyla Stefanyka

prof. dr hab. Olena Snytko
Kijowski Uniwersytet Narodowy im. Tarasa Szewczenki

Nazwa i adres wydawcy

Uniwersytet Warszawski
Katedra Ukrainistyki
ul. Dobra 55
00-927 Warszawa

ISBN 978-83-954964-8-6

Projekt okładki

Katarzyna Jakubowska-Krawczyk
Zdjęcie Arif Riyanto on Unsplash

Skład, łamanie

Katarzyna Jakubowska-Krawczyk

**SERIA WYDAWNICZA KATEDRY
UKRAINISTYKI
UNIWERSYTETU WARSZAWSKIEGO
„MŁODA UKRAINISTYKA”**

**POD REDAKCJĄ
KATARZYNY JAKUBOWSKIEJ-KRAWCZYK,
IRYNY KONONENKO,
SVITLANY ROMANIUK**

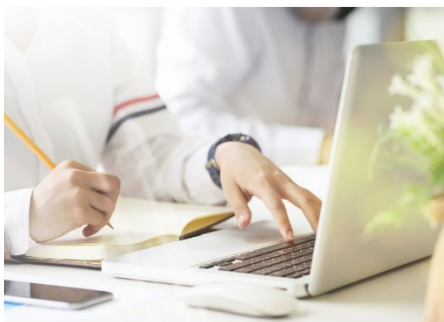
TOM 2

WARSZAWA 2023

W SERII UKAZAŁA SIĘ:

Мова, культура, література у спектрі сучасних українознавчих досліджень, за редакцією Ірини Кононенко, Світлани Романюк, Катажини Якубовської-Кравчик, Warszawa 2020, 202 s.

**Мова, культура,
література
у спектрі сучасних
українознавчих досліджень**

**за ред.
Ірини Кононенко
Світлани Романюк
Катажини Якубовської-Кравчик**

Адріанна Копут
СПРИЙНЯТТЯ ЛЕКСИКИ ПОЛЬСЬКОЇ МОВИ
УКРАЇНЦЯМИ (НА МАТЕРІАЛІ
ЕКСПЕРИМЕНТУ).....122

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Світлана Толочко
ОБРАЗ НОВОЇ, ЕМАНСИПОВАНОЇ ЖІНКИ В ПОВІСТІ
ОЛЬГИ КОБИЛЯНСЬКОЇ *ЦАРІВНА*.....139

Петра Каракаш
ПРОТИСТОЯННЯ ДИСКУРСУ ВЛАДИ ТА ПРОТОТИПНІЙ
ЖІНОЧІЙ РОЛІ НА ПРИКЛАДІ УКРАЇНСЬКОЇ ЖІНОЧОЇ
ПРОЗИ.....153

Марія Русановська
ГОЛОСИ З ПАМ'ЯТИ: ТРАВМА Й ЛІТЕРАТУРА (НА
МАТЕРІАЛІ РОМАНУ *ЧОРНОБИЛЬСЬКА МОЛИТВА:
ХРОНІКА МАЙБУТНЬОГО* СВІТЛАНИ
АЛЕКСІЄВИЧ).....167

Матеуш Гжегорчик
ПІСНЯ ЯК ЛІТЕРАТУРНИЙ ЖАНР. ДОСВІД
ПЕРЕСЕЛЕННЯ В ЛІТЕРАТУРІ НА МАТЕРІАЛІ ПІСНІ 1944
ДЖАМАЛИ.....183

Марія Стіч
КРИЗА ОСОБИСТОСТІ І ТРАВМА У РОМАНІ *ІНТЕРНАТ*
СЕРГІЯ ЖАДАНА.....206

**ІНФОРМАЦІЯ ПРО АВТОРІВ І НАУКОВИХ
КЕРІВНИКІВ.....219**

TABLE OF CONTENTS

FOREWORD.....10

UKRAINIAN LANGUAGE IN ITS MULTIDIMENSIONALISM

Sylvia Źródłowska
THE CONCEPT OF BILINGUALISM AND ITS IMPACT ON
CHILD'S GROWTH.....**14**

Iryna Kucher
THE POLISH BORROWINGS IN THE END OF THE 16th
CENTURY POLEMIC.....**35**

Maksym Yasichak
PAST PERFECT TENSE IN UKRAINIAN, POLISH AND
RUSSIAN LANGUAGES: A CORPUS-BASED STUDY.....**52**

Uliana Komar
VERBALIZATION OF EMOTIONAL STATES OF
CHARACTERS IN THE IDIOLECT OF MYKOLA KHVYLOVYI
(ON THE MATERIAL OF SMALL
PROSE).....**73**

Anna Horodetska
MODELING OF THE CONCEPTOSPHERE OF MODERN
NAMES OF MEDICINAL PREPARATIONS WITH THE
COMPONENT *ДЕРМА-* / *ДЕРМ-*.....**90**

Hanna Shkoruta
STRUCTURAL-WORD-FORMING CHARACTERISTICS OF
MICROTOPONYMS OF IVANO-FRANKIVSK UNITED
TERRITORIAL COMMUNITY.....**106**

Adrianna Koput
RECEPTION OF LEXIS OF POLISH LANGUAGE BY
UKRAINIANS (ON THE EXPERIMENT MATERIAL).....122

**PROBLEMATIC ISSUES OF MODERN UKRAINIAN
LITERATURE**

Svitlana Tolochko
THE IMAGE OF A NEW, EMANCIPATED WOMAN IN THE
STORY OF *TSARIVNA* BY OLGA
KOBYLYANSKA.....139

Petra Karakas
RESISTANCE TO THE DISCOURSE OF POWER AND THE
PROTOTYPICAL WOMEN'S ROLE ON THE EXAMPLE OF
UKRAINIAN WOMEN'S PROSE.....156

Maria Rusanovska
VOICES OF MEMORY: TRAUMA AND LITERATURE
(BASED ON NOVEL *CHORNOBYLSKA MOLYTVA: KHRONIKA
MAIBUTNOHO* BY SVITLANA
ALEKSIIEVYCH).....167

Mateusz Grzegorzcyk
SONG AS A LITERARY GENRE. THE EXPERIENCE OF
RESETTLEMENT IN LITERATURE ON THE EXAMPLE OF
THE SONG *1944 JAMALA*.....183

Marija Stić
IDENTITY CRISES AND TRAUMA IN THE NOVEL
“INTERNAT” BY SERHIJ ZHADAN.....206

**INFORMATION ABOUT AUTHORS AND
SUPERVISORS.....219**

ВСТУП

Пропонуємо увазі читачів другий том праць студентів, що виходить у серії кафедри україністики Варшавського університету «Молода україністика». У ньому зібрано статті студентів-україністів із Польщі, України, Хорватії. Збірник є результатом співпраці викладачів, спрямованої на обмін досвідом щодо залучення студентів до проведення наукових досліджень під час навчання у вищих навчальних закладах.

У проєкті взяли участь молоді дослідники та їхні наукові керівники з Національного університету „Києво-Могилянська академія”, Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Львівського національного університету імені Івана Франка, Криворізького державного педагогічного університету, Волинського національного університету імені Лесі Українки, Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, Загребського університету, а також із кафедри україністики Варшавського університету – лабораторії контрастивного мовознавства і лабораторії досліджень української тотожності цієї кафедри.

Наукова проблематика студентських досліджень охоплює широкий спектр питань сучасного мовознавства – соціолінгвістики, історичної лексикології та граматики, стилістики, термінознавства, топоніміки, психолінгвістики.

Анна Городецька у своїй розвідці звернулася до проблем українського термінознавства, зокрема, зосередилася на створенні когнітивної карти сучасних фармацевтичних термінів у межах тематичного поля

„Лікувальні препарати з компонентом *дерма- / дерм-*”. У статті Уляни Комар описано способи вербалізації емоційних станів персонажів із творів Миколи Хвильового *Я (Романтика), Мати, Елегія, Дорога й ластівка, Пудель*. Їх проаналізовано на фонетичному, лексичному, фразеологічному, словотвірному та синтаксичному рівнях. Робота Ганни Шкорути присвячена структурно-словотвірній характеристиці мікротопонімів Івано-Франківська. У статті Ірини Кучер розглядаються питання запозичень з польської мови в полеміці кінця XVI ст.

Праці студентів україністики Варшавського університету пов'язані з різними аспектами зіставного мовознавства, що відображає специфіку закордонної кафедри. У статті Сильвії Зьрудловської представлено проблематику дефініції білінгвізму й новітні підходи до питання навчання дітей другої мови. У роботі Максима Ясичака на матеріалі корпусів проаналізовано вживання форм давноминулого часу в українській, польській і російській мовах. Стаття Адріанни Копут присвячена дослідженню сприйняття польської мови українцями, що не володіють цією мовою.

Цікавими роботами студентів представлено проблематику літературознавчо-культурознавчих досліджень. Серед них розвідка, присвячена протистоянню дискурсу влади та прототипній жіночій ролі, розглянутих на прикладі творчості Марка Вовчка, Наталії Кобринської, Ольги Кобилянської та Лесі Українки (автор – Петра Каракаш). Цю тематику певною мірою продовжено у статті Світлани Толочко про роль жінки в суспільстві, що постає у творах Ольги Кобилянської. Марія Русановська звернулася до проблеми травматичного досвіду й відображення його в літературі

на прикладі роману *Чорнобильська молитва: Хроніка майбутнього* Світлани Алексієвич. Цю ж проблему порушила Марія Стіч, розглянувши її в контексті кризи особистості на прикладі твору *Інтернат* Сергія Жадана. У статті Матеуша Гжегорчика досліджено пісню Джамали 1944 як літературний твір, що передає досвід насильницького переселення.

Усі студентські праці написано під керівництвом досвідчених викладачів, вони отримали позитивну оцінку зовнішніх рецензентів.

*Ірина Кононенко
Світлана Романюк
Катажина Якубовська-Кравчик*

**УКРАЇНСЬКА МОВА
В
ЇЇ БАГАТОВИМІРНІСТІ**

ПОНЯТТЯ БІЛІНГВІЗМУ І ЙОГО ВПЛИВ НА РОЗВИТОК ДИТИНИ¹

THE CONCEPT OF BILINGUALISM AND ITS IMPACT ON CHILD'S GROWTH

Сильвія Зьрудловська
Uniwersytet Warszawski
s.zrodlovska@student.uw.edu.pl

This work analyses the concept of bilingualism and an influence that it has on children's growth. The article contains information regarding bilingualism and its meaning in linguistic studies. The main part discusses the term of bilingualism. This part is focused on bilingual researches that had a vital role in studies about connection between child's growth and bilingualism. The work is based on selected studies written by Ukrainian linguists.

Keywords: bilingualism, bilingual, language, education, growth, research

У сучасному мовознавстві існують різні визначення поняття «білінгвізм», як загальноприйнятого означення двомовності. Слово «білінгвізм» походить від латинського *bi* «два» і *lingva* «мова»². Енциклопедія

¹ Роботу написано під науковим керівництвом докт. габ., проф. унів. Світлани Романюк.

² В. Баранова, *Розвиток мовлення двомовної дитини третього року життя у двомовних сім'ях* [у:] „Науковий вісник

Поняття білінгвізму і його вплив на розвиток дитини

«Українська мова» подає таку дефініцію білінгвізму: це «практика індивідуального або колективного використання двох мов у рамках однієї держави чи соціальної спільноти у відповідних комунікативних сферах»³. Канадський учений У. Макей описує білінгвізм як вміння володіти більше, ніж однією мовою⁴. Натомість А. Богуш визначає це поняття як використання людиною двох мов на рівні їхнього розуміння і рівного спілкування⁵.

Отже, загалом під білінгвізмом розуміють:

- 1) володіння, окрім своєї рідної мови, ще однією мовою в обсязі, який забезпечує спілкування з представниками іншого етносу в одній чи більше галузях комунікації (таке розуміння білінгвізму є релевантним для випадків індивідуальної двомовності);
- 2) практику використання двох мов у межах однієї мовної спільноти (у випадках групового або масового білінгвізму)⁶.

Крім терміна «білінгвізм», у соціолінгвістиці функціонує теж поняття «диглосії». Це співіснування двох мов, при чому одній із них користувачі свідомо надають

Південноукраїнського національного педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського», вид. 5 (124), Одеса 2018, с. 97.

³ В. Русанівський, О. Тараненко, *Українська мова: енциклопедія*, Київ 2000.

⁴ Б. Баранова, *Op. cit.*, с. 97.

⁵ А. Богуш, *Методика навчання української мови в дошкільних навчальних закладах: підручник*, вид. 2, Київ 2008.

⁶ Ю. Крапива, *До питання про білінгвізм* [у:] „Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна”, вип. 73, Харків 2015, с. 20.

Поняття білінгвізму і його вплив на розвиток дитини

високий статус, а іншій – менш престижний, низький⁷. Тому для диглосії важливою є функційна ієрархія мов, одна з яких має значний авторитет і сигналізує про особливий соціальний статус індивіда, який нею послуговується.

Дослідниця Ю. Крапива розглянула параметри, які дозволяють схарактеризувати двомовність, серед яких виділила:

- 1) ступінь володіння кожною мовою – повний і частковий білінгвізм;
- 2) рівень мовної компетенції білінгва – рецептивний, репродуктивний і продуктивний білінгвізм;
- 3) умови засвоєння мов (середовище, у якому засвоєно мову) – природний і штучний білінгвізм;
- 4) ступінь автономності мов:
 - а) ситуація, коли обидві мови формують дві окремі системи асоціацій у мозку індивіда;
 - б) ситуація, коли обидві мови формують єдину систему асоціацій у мозку двомовця;
- 5) функціональне навантаження на різні мови в мовленнєвій практиці окремого індивіда – існування домінантної мови, яка домінує в соціально-вагомих галузях комунікації, наприклад у школі, на роботі, у сфері суспільної активності тощо⁸.

Спеціалісти в галузі білінгвізму називають білінгвом людину, яка крім своєї першої мови, подібною мірою компетентна в іншій мові, здатна з певною ефективністю користуватися за різних обставин тією

⁷ Ibidem.

⁸ Ibidem, с. 20-21.

Поняття білінгвізму і його вплив на розвиток дитини

мовою. Тобто йдеться про так званий довершений білінгвізм, що відзначається рівноваженістю між двома мовними системами⁹. У практиці трапляються випадки різної ступені віддаленості від описаної рівноваженості. За співвідношенням двох мовленнєвих механізмів, виділяють чистий білінгвізм, який дозволяє носіям у певній ситуації користуватися лише однією мовою, і змішаний, коли в певній ситуації функціонують обидві мови¹⁰.

Деякі науковці виділяють дві базові модальності двомовності:

- 1) рівноважену двомовність, що має загальну систему значень і якої можна досягти виходячи з обох мов;
- 2) нерівноважену двомовність, що має загальну систему значень, більш пов'язану з однією з мов¹¹.

На думку цих дослідників, якщо базовою для розрізнення варіантів двомовності є ступінь рівноваженості або нерівноваженості у компетентності обома мовами, то важливе місце у класифікуванні відводимо прийомам оцінки такої компетентності і мовних навичок, а також способам формування двомовності. За висновками досліджень О. Чернякової, йдеться про координативну і субординативну двомовність¹². Перша виступає тоді, коли білінгв

⁹ Л. Перетятко, *Білінгвізм в умовах загальноосвітнього навчання* [у:] „Психологія і особистість”, вип. 1 (5), ред. С. Максименко, К. Седих, Київ 2014, с. 87.

¹⁰ Ibidem.

¹¹ Ibidem, с. 88.

¹² О. Чернякова, *Розвиток мовлення дошкільників в умовах двомовності* [у:] „Молодий вчений”, вид. 2 (17), Херсон 2015, с. 137.

Поняття білінгвізму і його вплив на розвиток дитини

абсолютно правильно користується двома мовами, друга – коли двомовець змішує мови, часто допускаючи мовні кальки чи помилки. Координативна двомовність формується зазвичай у ранньому віці. Визначний лінгвіст Л. Щерба називав її «чистою двомовністю», а інший дослідник, А. Супрун, увів поняття «автономної двомовності»¹³. Звичайно, субординативна двомовність найчастіше трапляється за умови функціонування близькоспоріднених мов, до яких, наприклад, належать слов'янські мови. Скажімо, коли дитина має контакт із українською і польською, або українською і російською мовами, ймовірно, у неї виникне взаємопроникнення елементів однієї мовної системи в іншу.

Більшість дослідників пов'язує причини появи субординативного і координативного білінгвізму перш за все зі способом навчання. Зазвичай друга мова засвоюється шкільним методом, під час якого відбувається постійне порівняння семантичних еквівалентів різних мов і оволодіння новою мовою відбувається крізь призму вже засвоєної й усвідомленої системи рідної мови. Такий спосіб навчання веде до формування субординативного білінгвізму. Натомість координативна двомовність розвивається у змішаних сім'ях, за перебування в одній сім'ї носіїв різних мов.

Дослідник Є. Верещагін класифікує типи двомовності за психологічними, соціологічними і лінгвістичними критеріями. Учений пропонує розмежовувати психологічний білінгвізм на:

- рецептивний (білінгв сприймає на слух і розуміє мовлення другою мовою);

¹³ Ibidem.

Поняття білінгвізму і його вплив на розвиток дитини

- репродуктивний (білінгв не тільки розуміє, але й відтворює вголос прочитане чи почуте);
- продуктивний (білінгв вільно розмовляє другою мовою, самостійно будує висловлювання)¹⁴.

Якщо йдеться про соціологічний білінгвізм, вирізняємо такі його види:

- індивідуальний (двомовна одна людина);
- груповий (напр., двомовна сім'я);
- колективний (напр., двомовність мешканців якогось будинку);
- масовий (напр., двомовність цілої країни);
- природний (дитина постійно перебуває у двомовному середовищі, засвоює другу мову несвідомо – якщо таке засвоєння відбувається без педагогічного втручання, можуть виникати мовні помилки і змішані фрази);
- штучний (дитина свідомо вчиться другій мові на організованих спеціальних заняттях із використанням відповідних методів навчання)¹⁵.

Для кращої наочності наводимо нижче таблицю, укладену Є. Верещагіним, у якій представлено види білінгвізму¹⁶,

пор.:

¹⁴ В. Баранова, *Op. cit.*, с. 97-98.

¹⁵ О. Чернякова, *Op. cit.*, с. 137.

¹⁶ Б. Баранова, *Op. cit.*, с. 98.

Поняття білінгвізму і його вплив на розвиток дитини

Психологічний критерій	Соціологічний критерій		Лінгвістичний критерій
	Кількісна характеристика	Умови існування	
Рецептивний	Індивідуальний	Природний	Координативний (сурядний)
Репродуктивний	Колективний	Штучний	
Продуктивний	Масовий	Синтезований	Субординативний (підрядний)

Додатково варто звернути увагу на те, які процеси відбуваються в психіці двомовця, коли він говорить першою і другою мовами. Якщо людина вміє мислити обома мовами, тоді йдеться про безпосередній (або повний) білінгвізм. У випадку, коли білінгв спочатку думає рідною мовою, перекладає думку на другу мову, а потім вже говорить, говоримо про опосередковану (або часткову) двомовність¹⁷. Безпосередній білінгвізм формується в ранньому віці, що дозволяє білінгвові вільно розмовляти другою мовою, натомість людина, яка є представником опосередкованого білінгвізму зазвичай говорить уповільнено, робить мовні помилки, вживає запозичення з рідної мови. Для такого поділу суттєвим є ступінь володіння кожною мовою.

Як було згадано раніше, білінгвізм супроводжується мовними помилками, тому для нього

¹⁷ Ibidem.

характерне явище інтерференції – взаємодії мовних систем¹⁸. Мовна інтерференція – це неусвідомлене, неконтрольоване використання в мовленні однією мовою елементів другої мови. Дослідник А. Богуш виокремлює пряму і непряму інтерференцію¹⁹. Пряма інтерференція передбачає миттєве, підсвідоме перенесення елементів раніше засвоєної мови в мовлення іншої мови, що перебуває на етапі вивчення. Такий вид інтерференції має переважно зовнішній міжмовний характер. Непряма інтерференція, яку ще називають внутрішньою, зумовлена істотними розходженнями в морфологічній, фонетичній, семантичній та інших структурах обох мовних систем.

Педагоги приділяють особливу увагу питанню впливу білінгвізму на розвиток мовлення дітей. Погляди науковців щодо цього різні. Наприклад І. Епштейн чи Е. Ленц обстоювали негативний вплив двомовності на розвиток дитини²⁰. На їхню думку, білінгвізм може бути навіть небезпечним для розумового розвитку дошкільнят. За І. Епштейном, мислення складається з асоціацій, які пов'язують слова та ідеї²¹. Якщо в голові дитини утворилася асоціація між певною ідеєю та словом рідної мови, то вивчення іншомовного еквівалента руйнує утворену асоціацію і створює труднощі для мислення.

¹⁸ О. Ткаченко, Н. Фещенко, С. Плахотнюк, *Інтерференція. Енциклопедія Сучасної України*, http://esu.com.ua/search_articles.php?id=12422, [доступ: 16.11.2011].

¹⁹ Н. Тусик, *Особливості прояву явища міжмовної інтерференції в процесі вивчення іноземних мов у загальноосвітніх навчальних закладах* [у:] „Нова педагогічна думка”, ред. Н. Остапчук, вид. 3, Рівне 2014, с. 86-87.

²⁰ В. Баранова, *Op. cit.*, с. 98.

²¹ *Ibidem*.

Поняття білінгвізму і його вплив на розвиток дитини

Іншими словами, мови, які вивчає білінгв, вступають у взаємний конфлікт і тим самим викликають гальмування думок. Прихильники цієї тези вказують не тільки на негативний вплив двомовності на розумовий розвиток дитини, але й на можливість зупинки розвитку взагалі. Деякі з них називають дитячу двомовність «соціальним лихом»²². Однак варто згадати, що такий підхід не підкріплений експериментальними даними, він базується на випадкових спостереженнях, без наукового аналізу причин цього негативного явища.

Цікаве ставлення до згаданої проблеми висловив І. Срезневський²³. Його положення полягає в тому, щоб дитина сама, згідно з природним темпом навчання мов пізнавала другу мову. Не слід уповільнювати або прискорювати цей процес. Як вчити дитину другої мови, якщо вона ще не володіє своєю рідною? Науковець вважав, що природа не сприяє засвоєнню дитиною з раннього віку кількох мов одночасно, отже неприродним є навчання дітей в дитинстві іноземних мов. Людина може мислити лише однією мовою. Якщо дитина говоритиме одразу кількома мовами, вона не навчиться думати жодною з них. Навіть люди, які засвоїли мови природним шляхом, у подальшому мають слабо розвинену мисленнєву діяльність.

Ставлення до білінгвізму почалося змінюватися у ХХ ст., що було спричинене появою нових експериментів, низки фундаментальних теоретичних досліджень тощо²⁴. На їхній основі вчені зазначали, що дитина без особливих

²² О. Чернякова, *Op. cit.*, с. 139.

²³ *Ibidem*.

²⁴ В. Баранова, *Op. cit.*, с. 99.

Поняття білінгвізму і його вплив на розвиток дитини

зусиль засвоює як одну, так і другу мову в ранньому дитинстві, оскільки це відбувається за допомогою того самого механізму в психіці. До групи цих вчених належать, між іншими Н. Імедадзе, В. Леопольд, Ж. Рожне, А. Табуре-Келлер, Л. Щерба, І. Таншер й ін.

Крім різних ставлень науковців до білінгвізму і його впливу на розвиток дитини, існують теж відмінні погляди, коли саме найкращий час на введення в світ дитини другої мови. Дослідники проводять чимало досліджень, які мають вирішити це питання. Наприклад А. Табуре-Келлер установив мовні стадії, які проходила дитина під час вивчення французької мови та її діалектного варіанта. Дослідник описати чотири такі стадії²⁵:

- 1) Від одного року і одинадцяти місяців до двох років – дитяче мовлення, яке не залежить від мов, якими спілкується середовище дитини.
- 2) Від двох років до двох років і двох місяців – стадія «дуплетів» з перевагою однієї мови і змішаних слів.
- 3) Від двох років і двох місяців до трьох років – стійка стадія змішаного мовлення.
- 4) Від трьох років – вільне володіння мовами, незалежність двох мовних систем.

Сучасні спеціалісти більш прихильно ставляться до тези, що найкращий вік для освоєння другої мови – це час від народження до 6-8 років. Цей період вважається

²⁵ О. Чернякова, *Op. cit.*, с. 138.

Поняття білінгвізму і його вплив на розвиток дитини

періодом особливої мовної чутливості²⁶. Дослідження показують теж, що дитина, яка почала вивчати іноземну мову раніше, має кращу вимову і краще розуміє зі слуху, ніж її ровесник, у якого контакт із другою мовою з'явився пізніше.

Багато науковців досліджує вплив білінгвізму на розвиток дитини, спостерігаючи за своїми дітьми. Наприклад Ж. Рожне, дослідник, який діяв наприкінці ХІХ і початку ХХ століття, вивчав мовленнєві процеси, які вплинули на розвиток його сина від дня народження до майже п'яти років²⁷. Протягом цього часу, з дитиною розмовляли вдома двома мовами – мама німецькою, тато французькою. Завдяки цьому, син Ж. Рожне нарівно оволодів обидвома мовами. Уже в два роки хлопчик перекладав розмови батьків із французької на німецьку. У нього не спостерігалось мовних кальок чи змішувань. Загалом праця Ж. Рожне звернула увагу на потенціал раннього навчання дітей другої мови.

В. Леопольд у подібний спосіб досліджував мовлення своїх дітей, які вчилися англійської і німецької мов від народження до чотирнадцяти років²⁸. Спочатку діти змішували обидві мови, але коли їм виповнилося два роки, вони почали вільно переходити з однієї мови на другу і, крім цього, досягати високих успіхів у школі.

Дослідниця Л. Калініна описала свої спостереження за двадцятьма трьома двомовними та

²⁶ M. Olpińska-Szkiełko, *Glottodydaktyczne implikacje lingwistycznych badań nad dwujęzycznością i koncepcji wychowania dwujęzycznego* [w:] „Lingwistyka Stosowana”, nr 9, Warszawa 2014, s. 103-104.

²⁷ О. Чернякова, *Op. cit.*, с. 138.

²⁸ *Ibidem*.

Поняття білінгвізму і його вплив на розвиток дитини

п'ятнадцятьома одномовними дітьми²⁹. Серед двомовних дітей у одинадцятьох обидві мови (російська й угорська) супроводжували їх від дня народження, у дванадцятьох, для яких рідною була угорська, другу мову впровадили трішки пізніше у дитячих яслах. Після трьох років усі діти вільно спілкувалися між собою як російською, так і угорською без жодних мовних змішувань.

Отже, більшість учених вважає, що двомовна дитина усвідомлює те, що будь-яку думку можна виразити за допомогою різних мов. Таке уявлення з'являється уже на початку третього року життя, коли дитина перестає змішувати фрази і починає вільно спілкуватися обидвома мовами.

Існує теж інша група науковців, яка вважає, що навчання дітей другої мови повинно відбуватися після трьох років, у дошкільному віці. На рівень володіння мовою та умови, за яких засвоєно другу мову, впливає вік двомовця. Вивчення процесу становлення мовленнєвих механізмів обох мов та успішність їхнього розвитку має спиратися на нейрофізіологічні засади. Наприклад канадський вчений В. Пенфільд писав, що пластичність мозку стосовно засвоєння мови в підлітковому віці зникає, тому слід починати навчання другої мови якомога раніше (але не раніше ніж у три роки)³⁰. У дошкільному віці дитина без великих зусиль оволодіває мовою природним шляхом, оскільки так вона пізнає світ, який її оточує.. Ця здатність зберігається тільки до десяти років.

²⁹ Ibidem.

³⁰ Ibidem.

Поняття білінгвізму і його вплив на розвиток дитини

Третя група відстоює більш пізнє навчання дитини другої мови. Серед них, поміж іншими К. Ушинський, який писав, що чужої мови потрібно навчатися лише після досконалого оволодіння дитиною рідної мови, чи М. Пирогов, який вважав,

що знання іноземної мови потрібне лише людям відповідних професій (наприклад дипломатам), яких і потрібно навчати іноземної мови з пелюшок³¹. Однак остання думка не зовсім зрозуміла – звідки відомо, яку професію у майбутньому виконуватиме дитина?

Встановлюючи початок навчання дітей другої мови, слід враховувати взаємодію мов (далекі чи близькі мови), їхній соціальний статус і функціонування в певному суспільстві або на даній території, загальний розвиток дітей (звичайний чи з певними відхиленнями), методику навчання, мовну ситуацію в сім'ї, наявність чи відсутність стихійної двомовності. Треба теж пам'ятати, що мовлення дітей не розвивається саме по собі, воно нерозривно пов'язане з розвитком цілісної особистості. Підґрунтям цього розвитку, але теж засвоєнням дитиною національних і загальнолюдських цінностей є повне оволодіння рідною мовою у дошкільному віці. На сучасному етапі розвитку суспільства, коли більшість людей мобільна, а міжнаціональні зв'язки є все частішими, виникає взаємодія державної мови окремої країни та мови національних спільнот. У зв'язку з цим двомовність дітей раннього віку виявляємо дуже часто.

Сучасні дослідження засвідчують, що дитина, яка виховується в умовах однієї лінгвокультури, сприймає іншу мову крізь фільтри системи смислів і значень, які

³¹ Ibidem.

Поняття білінгвізму і його вплив на розвиток дитини

вона засвоїла, оволодіваючи рідною культурою³². Тому однією з причин невдач при засвоєнні іноземної мови ймовірно є ситуація, коли дитина ще не готова прийняти інший смисловий світ і намагається вписати його у поняттєву систему рідної мови. Через це в дитини слід формувати білінгвальну свідомість, за якої дві мовні картини світу як системи двох мов знаходяться у закономірній відповідності. Дитині, яку виховують в умовах однієї лінгвокультури важко уявити, що оточуючий світ може бути описаний інакше, ніж за допомогою рідної мови. Помічаючи невеликі відмінності, такі як написання літер чи вимова звуків, вона природно ігнорує принципові відмінності в іншомовній картині світу, тому що навіть не припускає їхнього існування. Імовірно, однією з основних причин невдач при засвоєнні іноземної мови є ситуація, коли учень ще не готовий прийняти інший «смисловий світ» і намагається «вписати» його у смислову систему рідної мови³³.

Хоча схема класифікації білінгвізму широко розвинена і досліджена, питання білінгва як мовної особистості досі не вирішене. Науковці намагаються знайти відповіді на такі питання як: Чи свідомість білінгва відрізняється від свідомості монолінгва? Чи білінгв є поєднанням двох монолінгвів у одній свідомості у випадку координованого білінгвізму, чи може сукупністю двох свідомостей в одному монолінгві при змішаному типі двомовності? Американські дослідники пропонують такий підхід: білінгв – це унікальна і специфічна лінгвістична конфігурація. Співіснування і постійна

³² Л. Перетяцько, *Op. cit.*, с. 87.

³³ *Ibidem*, с. 90.

Поняття білінгвізму і його вплив на розвиток дитини

взаємодія двох мов у білінгвів створює відмінну і цілісну лінгвістичну суть³⁴.

Під час дослідження мовленнєвих механізмів при білінгвізмі беремо до уваги такі положення:

- 1) білінгвізм – це не результат перехрещування двох монолінгвістичних структур, а складний механізм із особливими взаємозв'язками елементів;
- 2) у свідомості білінгва мовні зв'язки закріплюються певним чином залежно від набутого досвіду в даній мові;
- 3) у мовних процесах, як у першій, так і у другій мові білінгва задіяні механізми, відмінні від механізмів у мовленні монолінгва³⁵.

У процесі формування двомовності розвиток умінь і навичок при оволодінні первинною і вторинною мовними системами здійснюється з різних вихідних точок. Уміння та навички володіння мовною системою рідної мови в дитини-школяра, значною мірою вже сформовані. Починається процес їхнього вдосконалення. У той же час уміння користуватися мовною системою вторинної мови знаходиться на початковій стадії становлення. Процес розвитку навичок користування двома мовними системами відбувається в одному напрямку, але його фази не збігаються. Як правило, більш прогресивному етапові формування вмій володіння рідною мовою відповідає початковий етап становлення вмій користування другою мовою. Було доведено, що чим краще білінгв володіє мовною системою рідної мови,

³⁴ Ibidem.

³⁵ Ibidem, с. 89.

Поняття білінгвізму і його вплив на розвиток дитини

тим із більшим успіхом відбувається процес оволодіння іноземною мовою³⁶.

Якщо йдеться про труднощі оволодіння іноземною мовою, необхідно зазначити, що ряд психологічних проблем у засвоєнні другої мови дітьми раннього віку пов'язаний із терміном початку навчання. Якщо дитина від народження знаходиться у двомовному середовищі, то процес оволодіння мовами може відбуватися без значних додаткових зусиль із боку дорослих. Завдяки дії механізму наслідування дитина спонтанно оволодіє фонетичною будовою, а потім також початковими граматичними формами мов. Значно складнішою може бути ситуація, коли дитина починає засвоювати другу мову, вже будучи носієм рідної мови.

Канадський психолог Д. Лямберт виокремлює дві форми двомовності: додатну і від'ємну³⁷. Додатна двомовність розвивається тоді, коли рідна мова дитини є престижною. У такому випадку немає небезпеки в заміні її іншою мовою, незважаючи на домінуючу позицію цієї другої мови. Завдяки тому дитина розвиває високий рівень компетентності в обох мовах. Від'ємна двомовність є наслідком процесу заміни і витіснення рідної мови дитини більш престижною мовою. Висновки досліджень на тему додатної і від'ємної двомовності говорять про те, що лише додатна двомовність може мати позитивний вплив на розумовий розвиток дитини, рівень розвитку її пізнавальної сфери та її академічні досягнення³⁸.

³⁶ Ibidem, с. 89-90.

³⁷ Ibidem, с. 94.

³⁸ Ibidem.

Поняття білінгвізму і його вплив на розвиток дитини

Сучасні дослідження, які проводять м. ін. у Канаді, США, Німеччині чи Іспанії свідчать про те, що ранній контакт дитини з другою мовою не має жодних негативних наслідків для дитячого розвитку³⁹. Якщо дитина починає вивчати іноземну мову в школі або дитячому садку, її рідна мова також розвивається. Рання двомовність позитивно впливає на розвиток мислення дітей та ефективніше вивчення наступних мов у майбутньому. Перебування у двомовному середовищі може сприяти поліпшенню певних когнітивних здібностей, таких як абстрактне і гнучке мислення. Також доведено, що білінгвізм у дітей добре впливає на робочу пам'ять, що допомагає вчитися і вирішувати різні проблеми (наприклад математичні розрахунки)⁴⁰.

Польська мовознавчиня А. Мартович виокремлює додаткові переваги двомовності, поміж іншими такі⁴¹:

- 1) Діти, які знають дві мови (або більше) вміють аналізувати дійсність із точки зору різних культур. Вони розширюють свою перспективу, краще розуміють традиції і звичаї інших країн, їм легше віднайтися в різних суспільних ситуаціях.
- 2) Володіння двома (або більше) мовами відкриває багато фінансових і кар'єрних можливостей на ринку праці.

³⁹ M. Olpińska-Szkiełko, *Op. cit.*, s. 104.

⁴⁰ J. Mirek, *Dwujęzyczność w świetle badań nad mózgiem* [w:] „Aspekty psychologiczne między ciałem a umysłem”, red. K. Kropiwiec, M. Szala, K. Maciąg, Lublin 2014, s. 127.

⁴¹ A. Martowicz, *Dwujęzyczność w pytaniach i odpowiedziach*, Edynburg 2014, s. 2.

Поняття білінгвізму і його вплив на розвиток дитини

- 3) Мозок багатомовних осіб старіє повільніше. У таких людей пізніше з'являються ознаки деменції чи хвороба Альцгеймера.

Підсумовуючи аналіз праць, що порушують проблематику раннього засвоєння іноземної мови можна зауважити, що:

- 1) У дітей дуже рано формується здатність до розрізнення фонем рідної й іноземної мов.
- 2) Найскладнішою є проблема взаємозв'язку двомовності дитини та її когнітивного і психосоціального розвитку. Сучасні дослідження впливу білінгвізму на психічний розвиток дитини свідчать про його позитивний вплив – діти, які володіють двома мовами зазвичай випереджають у своєму розвитку одномовних ровесників, які знаходяться в аналогічних соціокультурних і економічних умовах.
- 3) В умовах, за яких білінгвізм дитини сприймається як ознака низького соціального, економічного і культурного статусу, двомовність може спричинювати складнощі соціальної адаптації, а навіть формувати емоційну неврівноваженість. За сприятливих умов соціального оточення діти-білінгви можуть виявляти значну соціальну активність, швидко адаптуватися до різних умов діяльності, виявляти ініціативу та лідерські тенденції.
- 4) Раннє засвоєння іноземної мови дозволяє уникнути традиційних лінгвістичних проблем (наприклад мовної інтерференції).

Отже, підхід до характеристики білінгвізму залежить від ролі, яку відіграє кожна з мов, а також від

Поняття білінгвізму і його вплив на розвиток дитини

того, в яких ситуаціях і якою мірою використовуються ці мови. Білінгвізм не тільки не заважає позитивному розумовому розвитку дітей, але є однією з умов такого розвитку. Взаємопов'язане вивчення двох мов сприяє формуванню в дітей здатності до аналізу й синтезу, мовної і мовленнєвої компетенції, а також піднесенню їхнього загального культурного рівня.

Література

Баранова В., *Розвиток мовлення двомовної дитини третього року життя у двомовних сім'ях* [у:] „Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського”, вид. 5 (124), Одеса 2018.

Богуш А., *Методика навчання української мови в дошкільних навчальних закладах: підручник*, вид. 2, Київ 2008.

Крапива Ю., *До питання про білінгвізм* [у:] „Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна”, вип. 73, Харків 2015.

Перетятко Л., *Білінгвізм в умовах загальноосвітнього навчання* [у:] „Психологія і особистість”, вип. 1 (5), ред. Максименко С., Седих К., Київ 2014.

Плахотнюк С., Ткаченко О., Фещенко Н., *Інтерференція. Енциклопедія Сучасної України*, http://esu.com.ua/search_articles.php?id=12422, [доступ: 16.11.2011].

Русанівський В., Тараненко О., *Українська мова: енциклопедія*, Київ 2000.

Тусик Н., *Особливості прояву явища міжмовної інтерференції в процесі вивчення іноземних мов у загальноосвітніх навчальних закладах* [у:] „Нова

Поняття білінгвізму і його вплив на розвиток дитини

педагогічна думка”, ред. Н. Остапчук, вид. 3, Рівне 2014.

Чернякова О., *Розвиток мовлення дошкільників в умовах двомовності* [у:] „Молодий вчений”, вид. 2 (17), Херсон 2015.

Martowicz A., *Dwujęzyczność w pytaniach i odpowiedziach*, Edynburg 2014.

Mirek J., *Dwujęzyczność w świetle badań nad mózgiem* [w:] „Aspekty psychologiczne między ciałem a umysłem”, ред. K. Kropiwiec, M. Szala, K. Maciąg, Lublin 2014.

Olpińska-Szkiełko M., *Glottodydaktyczne implikacje lingwistycznych badań nad dwujęzycznością i koncepcji wychowania dwujęzycznego* [w:] „Lingwistyka Stosowana”, nr 9, Warszawa 2014.

References

Baranova V., *Rozvitok movlennâ dvomovnoï ditini tret'ogo roku žittâ u dvomovnih sim`âh* [u:] „Naukovij visnik Pivdenoukraïns'kogo nacional'nogo pedagogičnogo unïversitetu im. K. D. Ušins'kogo”, vid. 5 (124), Odesa 2018.

Boguš A., *Metodika navčannâukraïns'koï movi v doškil'nih navčal'nih zakladah: pìdručnik*, vid. 2, Kiïv 2008.

Krapiva Ū., *Dopitannâ pro bilìngvìzm* [u:] „Visnik Harkivs'kogo nacional'nogo unïversitetu imeni V. N. Karazina”, vip. 73, Harkìv 2015.

Martowicz A., *Dwujęzyczność w pytaniach i odpowiedziach*, Edynburg 2014.

Поняття білінгвізму і його вплив на розвиток дитини

Mirek J., *Dwujęzyczność w świetle badań nad mózgiem* [w:] „Aspekty psychologiczne między ciałem a umysłem”, red. K. Kropiwiec, M. Szala, K. Maciąg, Lublin 2014.

Olpińska-Szkiełko M., *Glottodydaktyczne implikacje lingwistycznych badań nad dwujęzycznością i koncepcji wychowania dwujęzycznego* [w:] „Lingwistyka Stosowana”, nr 9, Warszawa 2014.

Peretâtko L., *Bilingvîzm v umovah zagal'noosvîtn'ogo navčannâ* [u:] „Psihologiâ i osobistist'”, vip. 1 (5), red. Maksimenko S., Sedih K., Kiïv 2014.

Plahotnûk S., Tkačenko O., Fešenko N., *Înterferenciâ. Enciklopediâ Sučasnoï Ukraïni*, http://esu.com.ua/search_articles.php?id=12422, [dostęp: 16.11.2011].

Rusanivs'kij V., Taranenko O., *Ukraïns'ka mova: enciklopediâ*, Kiïv 2000.

Tusik N., *Osoblivostiproâvu âviša mižmovnoï înterferenciï v procesi vivčennâ inozemnih mov u zagal'noosvîtnihnavčal'nih zakladah* [u:] „Nova pedagogična dumka”, red. N. Ostapčuk, vid. 3, Rîvne 2014.

Černâkova O., *Rozvitok movlennâ doškil'nikiv v umovah dvomovnosti* [u:] „Molodij včenij”, vid. 2 (17), Herson 2015.

ЗАПОЗИЧЕННЯ З ПОЛЬСЬКОЇ МОВИ В ПОЛЕМІЦІ КІНЦЯ XVI СТОЛІТТЯ⁴²

THE POLISH BORROWINGS IN THE END OF THE 16TH
CENTURY POLEMIC

Ірина Кучер

Київський національний університет імені Тараса

Шевченка

ira.kucher.02@gmail.com

This article based on Ipatii Potii *Lyst do kniazia Kostiantyna Ostrozkooho vid 3 chervnia 1598 roku* and *Otpys* by Kliryk Ostrozkyi analyzes using of polonism in the late 17 century. Polonizms themselves and lexemes that come through the Polish language with other, mostly Western European languages are identified. Frequency of words, ways of intrusion are determined. Each lexeme has its own history, which includes time of reception and level of adaptation.

Keywords: borrowing, polonism, Polish-Ukrainian lingual contacts, „simple language”, end of the 17 century.

Польсько-українські мовні зв'язки постали з давніх історичних впливів та взаємодій. Такі контакти є динамічними змінами системи мови, внаслідок яких з'являються запозичення. Вони мають важливе значення в розвитку мови, адже проникають в усне та писемне мовлення, доповнюють, змінюють структуру, а також дають найменування новим поняттям у мові-реципієнті.

⁴² Роботу написано під науковим керівництвом докт. філол. наук Оксани Ніки.

Процес запозичення є постійним шляхом збагачення мови. Залежно від різних соціокультурних чинників у кожен історичний період кількість іншомовних слів може бути більшою або меншою, ці фактори дають поштовх до запозичень із певних мов, зокрема з польської. Наприкінці XVI століття полеміка довкола унії активізувала розвиток нових полемічних жанрів, спрямованих на досягнення персвазійності. Автори полемічних творів наводили конкретні аргументи та спростовували докази опонента, така текстова діалогічність також вплинула на ступінь мовної інтерференції, активне використання полонізмів у полеміці.

Аналіз досліджень. На сучасному етапі тема польсько-українських мовних контактів розкрита у працях таких учених, як С. П. Гриценко⁴³, І. Б. Царалунга⁴⁴, Д. В. Костюк⁴⁵,

⁴³С. П. Гриценко, *Польські запозичення в українських писемних пам'ятках XVI–XVII ст.* [в:] *Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні*, вип. 15, 2006, с. 246–252; *Idem*, *Польські лексичні запозичення XVI–XVII ст.* [в:] «*Studia Linguistica*», вип. 2, 2009, с. 123–129; *Idem*, *Роль польських запозичень у формуванні мовної картини світу українців (на матеріалі українських писемних пам'яток XVI–XVII ст.)*, Київ 2015, с. 87–96.

⁴⁴І. Царалунга, *Польські мовні запозичення у староукраїнських текстах Вишівської актові книги* [в:] «*Проблеми слов'янознавства*», вип. 61, 2012, с. 225–230.

⁴⁵Д. Костюк, *Польська мова – посередник германізмів в українській мові XVII ст.* [в:] *Лексика української мови в її зв'язках з сусідніми слов'янськими і неслов'янськими мовами : тези доп.*, Ужгород, держ. ун-т, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; відп. ред. Й. О. Дзендзелівський, Ужгород 1982, с. 131–132.

Запозичення з польської мови в полеміці кінця XVI...

Н. П. Романова⁴⁶, Л. В. Гонтарук⁴⁷ та інші. Полонізми в текстах XVI–XVII ст. досліджували Ф. Є. Ткач⁴⁸, В. М. Титаренко⁴⁹, проблему міжмовних контактів – І. В. Кононенко⁵⁰, побутування польської мови в Україні у XVII ст. – О. Лазаренко⁵¹.

Актуальність. Тема польських запозичень у староукраїнській мові неодноразово досліджувалася польськими й українськими науковцями. Чимала кількість праць присвячена ролі іншомовних впливів на формування староукраїнської мови XVI – XVII ст. Однак

⁴⁶Н. П. Романова, *Вивчення українсько-польських мовних контактів у слов'янській філологічній науці* [в:] «Мовознавство», № 4, 1972, с. 41–50.

⁴⁷Л. Гонтарук, *Характер запозичень із польської мови в українську XVI – першої половини XVII ст.* [в:] «Проблеми слов'янознавства», вип. 54, 2004, с. 78–103.

⁴⁸Ф. Є. Ткач, *До характеристики словникового складу мови українських ділових документів XVII ст. (універсалів та листів-наказів гетьманської канцелярії Богдана Хмельницького)* [в:] «Праці Одеського державного університету ім. І. І. Мечникова. Серія філологічних наук», т. 152, вип. 15, 1962, с. 112–128.

⁴⁹В. Титаренко, *Критерії виділення та методологічні аспекти дослідження запозичених слів* (на матеріалі актових книг північноукраїнського ареалу) [в:] «Лексикографічний бюлетень: Зб. наук. пр.», вип. 20, 2011, с. 180–192; Idem, *Побутова лексика польського походження в північноукраїнських пам'ятках XVI – XVII ст.* (на матеріалі текстів ділового стилю) [в:] «Українська полоністика», вип. 3-4, 2006-2007, с. 248 – 256.

⁵⁰І. Кононенко, *Українська та польська мови: контрастивне дослідження* / I. Kononenko, *Język ukraiński i polski: studium kontrastywne*, Warszawa 2012.

⁵¹О. Лазаренко, *Особливості функціонування польської мови в Україні у XVII столітті* (на матеріалі творів Лазаря Барановича): автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. філол. наук: 10.02.03 "Слов'янські мови", Київ 2005.

Запозичення з польської мови в полеміці кінця XVI...

питання про полонізми у староукраїнському лексиконі є все ще актуальним; значна кількість пам'яток кінця XVI ст. потребує всебічного аналізу, що дасть змогу з'ясувати основні ознаки та закономірності розвитку й функціонування полонізмів в українському оточенні з метою логічного й лінгвістичного упорядкування та реконструкції польських запозичень в мові-реципієнті. Раніше полемічні тексти досліджувалися меншою мірою, і на сьогоднішньому етапі є актуальною едіція текстового діалогу в полеміці, у тому числі полонізмів у цьому текстовому середовищі.

Мета статті: схарактеризувати полонізми у староукраїнських полемічних текстах кінця XVI століття.

Завдання статті: проаналізувати особливості функціонування полонізмів у староукраїнських текстах кінця XVI ст.; зіставити два полемічних тексти цього часу та визначити в них спосіб і частоту використання полонізмів.

Джерельною базою є: *Лист до князя Костянтина Острозького від 3 червня 1598 року* Іпатія Потія, опублікований у виданні *Памятники полемической литературы в Западной Руси* (кн. 3) та *Отпис* Клірика Острозького, за виданням О. І. Ніки *Діалогізм в історичних вимірах староукраїнського часу: Є(т)пись Клирика Є(стро)з(ского)*.

Виклад основного матеріалу. Функціонування запозичень, які найбільше виявляються на лексичному рівні, зумовлене як мовними, так й екстралінгвальними факторами. Основними лінгвальними чинниками входження польської лексики в українську є відсутність поняття для найменування явища чи предмета та необхідність у розрізненні, деталізації семантично

Запозичення з польської мови в полеміці кінця XVI...

близьких, але водночас різних понять. Серед екстралінгвальних причин найважливішою є територіально близьке розташування, що сприяло розвитку політичних, економічних та культурних відносин між поляками та українцями, перебування на той час у складі Речі Посполитої.

У цей час були тіснішими контакти польської й української мов, а мовна ситуація характеризувалася як полілінгвальна і полікультурна модель, оскільки, крім польської і староукраїнської, функціонували також церковнослов'янська, латинська, грецька та інші мови. Все ж роль літературної виконувала староукраїнська мова. Її використовували у найрізноманітніших потребах, як в офіційно-діловій документації, юриспруденції, так і в конфесійній, науковій чи художній літературі. Вагоме місце належало перекладам, завдяки ним був пришвидшений вплив полонізмів у староукраїнській мові. Наприклад, *Апокрисис* Христофора Філалета спершу вийшов польською мовою, а згодом надрукований староукраїнською.

Берестейська унія 1596 р. зумовила появу полемічних текстів між представниками обох сторін. Твори переважно були адресовані певним особам, містили обґрунтовану аргументацію тверджень автора й заперечення поглядів опонента та докази на переконання власної думки.

Пам'ятки цього періоду містять велику кількість слів іншомовного походження⁵². Це було як надбання з

⁵² О. І. Ніка, *Діалогізм в історичних вимірах староукраїнського часу: W(m)пись Клирика Wстро(з)ского*, вид. підгот. О. Ніка, Київ 2016.

Запозичення з польської мови в полеміці кінця XVI...

попередніх історичних епох, так і поява нових лексем, існування яких до цього часу не було підтвержене. Не всі з них використовуються в сучасній українській мові, проте активними були на той час, про що свідчить їх фіксація та частота вживання. Польська мова була досить близькою та доступною для тогочасних авторів, а отже не створювала великих труднощів при коректному викладі матеріалу, чим зумовлена велика кількість полонізмів у текстах цього часу. Чимало запозичень увійшла в українську мову через посередництво польської найчастіше з західноєвропейських мов.

Загалом, статус польської мови як культурної та суспільно-політичної частини існування країни прирівнювався до загальнодержавного й офіційного.

Більшість польських запозичень кінця XVI ст. виявляється в текстах ділового й полемічного стилю. Відомими пам'ятками цього періоду є полемічні *Лист до князя Костянтина Острозького від 3 червня 1598 року* Іпатія Потія та *Отпис* Клірика Острозького – перша відповідь на цей лист щодо полеміки, спричиненої унією 1596 р. Лексикон обох пам'яток розкриває специфіку „простої мови”, якою вони написані. Польські запозичення становлять вагомий частку в лексиконі пам'яток, тому вони є цікавими для дослідження та порівняння.

Обидва тексти відносяться до полемічного стилю та споріднені за тематикою та жанром (полемічний лист), а отже, певна кількість полонізмів притаманна як листу Іпатія Потія, так і *Отпису* Клірика Острозького. Окремі запозичення в текстах вживаються з неоднаковою інтенсивністю. Деякі лексеми трапляються поодинокі, але й чимало полонізмів засвідчені багаторазово.

Запозичення з польської мови в полеміці кінця XVI...

У полемічному листі Іпатія Потія та *Отписі* Клірика Острозького часто вживаються такі полонізми, як **личба** ‘лічба’, пл. *liczba* (**личбу, личбы, личбѣ**), **зацность** ‘знатність’, пл. *zasność* (**зацностью, зацности**), **моць** ‘міць’ пл. *moc* (**моци, моць, моцы, мощью**), **велми** ‘вельми’ пл. *wielcy* (**вельце**), **пан** ‘пан’, пл. *pan* (**пану, панє, пана**), **праца** ‘праця’, пл. *praca* (**праца, працы, працах**), **пєвный** ‘пєвний’, пл. *pewny* (**пєвно(м), пєвны(м)**).

Досить поширеними в текстах є прислівники, прийменники та сполучники, запозичені з польської мови. В *Отписі* Клірика Острозького – прийменник **прєз(ь)** вживається тричі, **прє(д)** – 12 разів, **ведле** – 9, сполучник **бовѣмь** (**бовѣ(м)**) – 3 рази, прислівник **пєвне** – 4. Менш продуктивними є, але все ж присутні в пам’ятці запозичені з польської мови прислівники **тєды**, **намнѣй**, **слоушне**, сполучники **албо**, **жебы**.

В листі Іпатія Потія прийменник **прєз(ь)** згадується лише один раз, **прє(д)** – тричі, сполучник **абовемь** – двічі й один раз – **бовемь**, прислівник **очєвисте** – одноразово, **намнѣй**, **звлаща** – тричі. Проте деякі слова, навпаки, вживаються доволі часто, наприклад, сполучник **жебы** зафіксовано 9 разів, **же** – 17 разів, **албо** – тричі та **альбо** – 6 разів, прислівник **тєды** – 7 разів (і 1 раз варіант **тєдысмо**), **слоушне**, **пєвне** – 4 рази, прийменник **водлугь** зустрічається 5 разів.

Поодинокі засвідчені в пам’ятках лексеми **утрапєню** ‘біда’, пл. ‘*utrapienie*’, **пилный** (пилного) ‘пильний’, пл. ‘*pylny*’, **пилностью** (пильностью) ‘пильність’, пл. ‘*pylność*’, **латвость** ‘легкість’, пл.

‘łatwość’, латвий *‘легкий’*, пл. *‘łatwy’*, залєцаєт(ь) (залєцаєт(ь), залєциль) *‘пропонувати’*, пл. *‘zalecać się’*.

Час проникнення запозичень також є неоднозначним. Іноді вдається простежити, в якому джерелі вперше зафіксована та чи інша лексема. Проте це все одно не є точним часом входження запозичення в мову-реципієнт, адже до писемної фіксації слово могло вже довго функціонувати в уснорозмовній мові або в пам’ятках, що не мали значного поширення, тому не були об’єктом лексикографічного опрацювання. Також лексема могла бути «авторським» запозиченням і вказувала лише на його освіченість. Це все дає можливість стверджувати, що не всі запозичення, зафіксовані в аналізованих пам’ятках, з’явилися та почали активно використовуватись наприкінці XVI–XVII ст.

В обох аналізованих полемічних текстах засвідчені лексичні полонізми, які вживалися ще раніше, у староукраїнських грамотах XIV–XV ст., зокрема, *‘вельможний’* (вєлможны(х); вєльможному), *‘вольность’* (волностей, волностами, вол(ь)ности), *‘личба’* (личбы, личбѣ, личбу), *‘пан’* (пана, пану, пань, пане)⁵³. У лексемах *бүдован(ь)а*, *бүдованьє* суфікс -ова- є давнім запозиченням з польської мови і використовується дотепер.

Слово *жебрак* (*жебракувати, жебрати*), навпаки, увійшло в активний ужиток аж у XVIII ст.⁵⁴, проте воно

⁵³ С. Гриценко, *Польські лексичні запозичення XVI–XVII ст.* [В:] *Studia Linguistica*, 2009, в. 2, с. 126.

⁵⁴ *Етимологічний словник української мови: у 7 т. / редкол.: О. С. Мельничук (голов. ред.) [та ін.]*, т. 2, Київ 1983, с. 191.

Запозичення з польської мови в полеміці кінця XVI...

зафіксоване в *Отписі* Клірика Острозького (**жебракү, жабрака**).

Поширеним у кінці XVI ст. були запозичення *зацний, зацность*, в *Отписі* засвідчено у формі **зацности** та **зацныхъ**, в листі Іпатія Потія – **презацного, презацное, презацнейшая, зацностью, зацный**. Нижче наведено порівняння текстових фрагментів *Лист* Іпатія Потія:

Бовемъ тая есть теперешнихъ Грековъ мизерная кондыция: хотя бы и хотэли што доброго и преславного сами патриаръхове [и] стршиэ ихъ учинити (якожь оный **зацный** и великий светобливый мужъ Єремия о то се кусиль), ино не могутъ и не смеють, боячися народу своегожь, **власного!**

Отпис Клірика Острозького: **Власне** њако долгій покой оу жолнѣра(х) чинить **гнуьность**, впроважено в косте(л) бжій свѣта того **зацности**, впроважено достои(н)ства, впроважено **ге(р)бы**, впроважено триоумфы, впроважено надоутости, впроважено боуту, впроважено пыху.

Прикметник має польський відповідник *заспу*, що у *Словнику української мови XVI - першої половини XVII ст.*⁵⁵ закріплений зі значенням 'аристократичного походження; благородний, шляхетний, достойний'. У наведених текстових фрагментах також містяться й інші запозичені лексеми.

Вла(с)наа, власное, власною, власного, власной, власными, власные – запозичення з польської мови, згідно з *Етимологічним словником української мови*⁵⁶

⁵⁵ *Словник української мови XVI - першої половини XVII ст.*, вип. 11, Київ 2004, с. 39-43.

⁵⁶ *Етимологічний словник української мови: у 7 т., т. 1.* Київ 1982,

п. *własny, własność*’ постали, можливо, під впливом ч. ‘*vlastní*’ «власний» (букв. ‘той, що перебуває під владою (*vlast*), у володінні’), але є дані, що п. *własny, własność*, поряд з *włość, włościanin*, відповідними до укр. *во́лость*, виникли самостійно.

В *Omnuci* вживається лексема **жолнѣра(х)**, що також належить до полонізмів: ‘*żolnierz < żoldnierz*’, як і ч. ‘*žoldněř*’, слц. ‘*žoldnier*’, походить від свн. ‘*soldenære*’ ‘найманець, найманий солдат’, яке зводиться до фр. ст. ‘*solde*’ ‘плата’ (від назви монети, що походить від лат. (*nummus*) ‘*solidus*’ ‘тверда (монета)’⁵⁷. В сучасній українській мові ‘*жовнір*’ – історизм, діалектизм. **Ге(р)бы** – слово, очевидно, є похідним утворенням від [гѣрбувати] ‘гребувати, гордувати’, яке зазнало семантичного впливу з боку *герб* (геральдичний, як предмет гордоців дворянства)⁵⁸. У свою чергу, лексема потрапила до староукраїнської мови завдяки польському посередництву з середньовіснійонімецької мови через старочеську та активно вживається в українській мові з XVI ст. і донині.

Запозичення з латинської мови через посередництво польської **мизерная** зі значенням ‘дуже мала кількість, щось незначне’ фіксується в листі Іпатія Потія.

Обидві пам’ятки містять лексему **гнюсность (гнюсного, гнюсных)**, яка згадана у наведеному реченні з *Omnicy* Клірика Острозького. Запозичення з польської мови **gnuśność** ‘лінивість; мерзенність’, активно

с. 409.

⁵⁷ *Ibidem*, т. 2, с. 202.

⁵⁸ *Ibidem*, т. 1, с. 497.

Запозичення з польської мови в полеміці кінця XVI...

вживається у XVII ст. Також у текстах засвідчено запозичення **костє(л)** (**костела, ко(с)телє, кстелови, костеломъ, костело(м), костель, костел(ь), костє(л), костелы, костелъ, костелє, костелами**) – слово потрапило до української мови з польської *kościół* ‘церква’ через посередництво чеської *kostel*, походить від двн. *kastel* ‘фортеця», яке зводиться до лат. *castellum* ‘укріплене місце, замок’, зменш. від *castrum* ‘фортеця, форт’, пов’язаного з *castro* ‘відтинаю; каструю’. В *Словнику української мови: в 11 томах*⁵⁹ лексема на сьогодні існує у двох варіантах ‘*костел*’ і ‘*костьол*’.

Безперечно, польська мова відіграла вагомую роль у поширенні лексики з інших мов, насамперед, латинізмів, германізмів тощо. Запозичені через посередництво польської мови лексеми варто відокремлювати від власне полонізмів. Це дозволить показати питому вагу полонізмів в українськомовних пам’ятках та дасть змогу оцінити вплив польської мови, оскільки більшість латинізмів, германізмів, які функціонували в українській мові XVI–XVII ст. під впливом польської, були притаманні й іншим мовам. Це пов’язано із загальноєвропейськими соціокультурними процесами.

Деякі лексеми потрапили до української мови через посередництво польської (**друку** (**выдруковати, выдрукованый, дру(к)**), **костє(л)** (з німецької), **сино(д)** (**сынодь** (**сыноду** – з грецької)). До такого типу запозичень належить лексема *панъ*, що є досить поширеною в українських пам’ятках й активно функціонує в текстах із XVI ст. Слово часто вживається як в *Отписі*, так і в листі Іпатія Потія. Водночас в обох

⁵⁹*Словник української мови: в 11 т., т. 4, Київ 1973, с. 309.*

Запозичення з польської мови в полеміці кінця XVI...

текстах присутній питомий відповідник *господар* (**господарь; господарей, господары, господари, господару**), але з дещо зміненою семантикою.

В *Отписі* Клірика Острозького засвідчені запозичені через посередництво польської мови лексеми **фундова(л) (фоудаменту, фундаментъ, фундаме(н)тъ, фундаме(нт), фундаментъ** – з латинської), **владзу** (з чеської), **шинькоує, кшталтъ, ге(р)бы** (з німецької).

В листі Іпатія Потія такими є лексеми **маєстать, мизєрная, привилиємъ (привилєя – з латинської), жартовати** (з чеської і середньовісньонімецької) та інші.

Польська мова, окрім лексичної, впливала й на усі інші системи української мови. На ґрунті польських стандартів були створені також питомі конструкції, що свідчить про високий ступінь засвоєності польських моделей і лексем.

Лише незначна кількість польських запозичень, засвідчених у текстах кінця XVI ст., функціонує в сучасній українській мові. Не всі досліджувані полонізми позначали реалії, питомих відповідників яким у староукраїнській мові не було. Деякі лексеми могли характеризувати тогочасне розмовне мовлення, але не набули поширення, оскільки в лексико-семантичній системі староукраїнської мови мали формально тотожні елементи, які в подальшому витіснили слова польського походження з ужитку. Однак частина слів позначала поняття, питомого еквівалента яким не було. Еволюція таких лексем в українській мові була різною. Низка слів перейшла до розряду архаїзмів, адже зникли реалії, які вони позначали, деякі залишилися в літературному та діалектному вжитку.

Запозичення з польської мови в полеміці кінця XVI...

Аналіз запозичених лексем свідчить про розширення виражальних можливостей староукраїнської мови того часу, формування певного соціально і територіально зумовленого мовного середовища. Хоча частина питомих коренів лексем була витіснена полонізмами, але завдяки посередництву польської мови староукраїнська розвивалася в контексті західноєвропейської мовної практики. Утім багато запозичень не засвоїлося мовою, вони були замінені лексемами, створеними на ґрунті.

Література

Гонтарук Л., *Характер запозичень із польської мови в українську XVI – першої половини XVII ст.* [в:] «Проблеми слов'янознавства», вип. 54, 2004, с. 78–103.

Гриценко С. П., *Динаміка лексики української мови XVI–XVII ст.* Київ 2017.

Гриценко С. П., *Польські запозичення в українських писемних пам'ятках XVI–XVII ст.* [в:] *Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні*, вип. 15, 2006, с. 246–252.

Гриценко С. П., *Польські лексичні запозичення XVI–XVII ст.* [в:] «*Studia Linguistica*», в. 2, 2009, с. 123–129.

Гриценко С. П., *Роль польських запозичень у формуванні мовної картини світу українців (на матеріалі українських писемних пам'яток XVI–XVII ст.)*, Київ 2015.

Етимологічний словник української мови: у 7 т. / редкол.: О. С. Мельничук (голов. ред.) [та ін.], т. 1-2, Київ 1982-1983.

Кононенко І., *Українська та польська мови: контрастивне дослідження* / Kononenko I., *Jezyk ukraiński i polski: studium kontrastywne*, Warszawa 2012.

Костюк Д., *Польська мова – посередник германізмів в українській мові XVII ст.* [в:] *Лексика української мови в її зв'язках з сусідніми слов'янськими і неслов'янськими мовами: тези доп.*, Ужгород. держ. ун-т, АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; відп. ред. Й. О. Дзедзелівський, Ужгород 1982, с. 131–132.

Лазаренко О., *Особливості функціонування польської мови в Україні у XVII столітті (на матеріалі творів Лазаря Барановича)*: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. філол. наук: 10.02.03 "Слов'янські мови", Київ 2005.

Вербалізація емоційних станів персонажів в ідіолекті...

Ніка О. І., *Діалогізм в історичних вимірах староукраїнського часу: W(m)пись К्लірика Устро(з)ского* [Текст], вид. підгот. О. Ніка, Київ 2016.

Романова Н. П., *Вивчення українсько-польських мовних контактів у слов'янській філологічній науці* [в:] *Мовознавство*, № 4, 1972, с. 41–50.

Словник української мови: в 11 т., т. 4, Київ 1973.

Словник української мови XVI - першої половини XVII ст., вип. 11, Київ 2004, с. 39-43.

Титаренко В., *Критерії виділення та методологічні аспекти дослідження запозичених слів (на матеріалі актових книг північноукраїнського ареалу)* [в:] «Лексикографічний бюлетень: Зб. наук. пр.», вип. 20, 2011, с. 180 – 192.

Титаренко В. М., *Побутова лексика польського походження в північноукраїнських пам'ятках XVI – XVII ст. (на матеріалі текстів ділового стилю)* [в:] «Українська полоністика», вип. 3-4, 2006-2007, с. 248 – 256.

Ткач Ф. Є., *До характеристики словникового складу мови українських ділових документів XVII ст. (універсалів та листів-наказів гетьманської канцелярії Богдана Хмельницького)* [в:] «Праці Одеського державного університету ім. І. І. Мечникова. Серія філологічних наук», т. 152, вип.. 15, 1962, с. 112–128.

Царалунга І., *Польські мовні запозичення у староукраїнських текстах Вишівської актової книги* [в:] «Проблеми слов'язознавства», вип. 61, 2012, с. 225–230.

References

- Hontaruk L., *Kharakter zapozychen iz polskoi movy v ukrainsku XVI – pershoi polovyny XVII st.* [v:] „Problemy slov'ianoznavstva”, vyp. 54, 2004, s. 78–103.
- Hrytsenko S. P., *Dynamika leksykonu ukrainskoi movy XVI–XVII st.*, Kyiv 2017.
- Hrytsenko S. P., *Polski zapozychennia v ukrainskykh pysemnykh pam'iatkakh XVI–XVII st.* [v:] *Novi doslidzhennia pam'iatok kozatskoi doby v Ukraini*, vyp. 15, 2006, s. 246–252.
- Hrytsenko S. P., *Polski leksychni zapozychennia XVI–XVII st.* [v:] „Studia Linguistica”, vyp.2, 2009, s. 123–129.
- Hrytsenko S. P., *Rol polskykh zapozychen u formuvanni movnoi kartyny svitu ukraintsiv (na materialy ukrainskykh pysemnykh pam'iatok XVI–XVII st.)*, Kyiv 2015.
- Etymolohichny slovnyk ukrainskoi movy: u 7 t.* / redkol.: O. s. Melnychuk (holov. red.) [ta in.], t. 1-2, Kyiv 1982-1983.
- Kononenko I., *Ukrainska ta polska movy: kontrastyvne doslidzhennia* / Kononenko I., *Jezyk ukrainski i polski: studium kontrastyvne*, Warszawa 2012.
- Kostiuk D., *Polska mova – poserednyk hermanizmiv v ukrainskii movi XVII st.* [v:] *Leksyka ukrainskoi movy v yii zv'iazkakh z susidnymi slov'ianskymy i neslov'ianskymy movamy : tezy dop.*, Uzhhorod. derzh. un-t, AN URSSR, In-t movoznavstva im. O. O. Potebni; vidp. red. Y. O. Dzendzelivskiy, Uzhhorod 1982, s. 131–132.
- Lazarenko O., *Osoblyvosti funktsionuvannia polskoi movy v Ukraini u XVII stolitti (na materialy tvoriv Lazaria Baranovycha)*: avtoref. dys. na zdob. nauk. stup. kand. filol. nauk: 10.02.03 "Slovianski movy", Kyiv 2005.

Nika O. I., *Dialohizm v istorychnykh vymirakh staroukrainskoho chasu: W(t)pusz Klyryka Wstro(z)skoho [Tekst]* / vyd. pidhot. O. Nika, Kyiv 2016.

Romanova N. P., *Vyvchennia ukrainsko-polskykh movnykh kontaktiv u slov'ianskii filolohichnii nauksi* [v:] *Movoznavstvo* 1972. – № 4. – S. 41–50.

Slovnnyk ukrainskoi movy: v 11 t., t. 4, Kyiv 1973.

Slovnnyk ukrainskoi movy XVI – pershoi polovyny XVII st., vyp. 11, Kyiv 2004.

Tytarenko V., *Kryterii vydilennia ta metodolohichni aspekty doslidzhennia zapozychenykh sliv (na materialy aktovykh knykh pivnichnoukrainskoho arealu)* [v:] „Leksykohrafichniy biuleten: Zb. nauk. pr.”, vyp. 20, 2011, s. 180 – 192.

Tytarenko V. M., *Pobutova leksyka polskoho pkhodzhennia v pivnichnoukrainskykh pamiatkakh XVI – XVII st. (na materialy tekstiv dilovoho styliu)* [v:] „Ukrainska polonistyka”, vyp. 3-4, 2006-2007, s. 248 – 256.

Tkach F. Ye., *Do kharakterystyky slovnnykovoho skladu movy ukrainskykh dilovykh dokumentiv XVII st. (universaliv ta lystiv-nakaziv hetmanskoi kantseliarii Bohdana Khmelnytskoho)* [v:] „Pratsi Odeskoho derzhavnogo universytetu im. I. I. Mechnykova. Seriiia filolohichnykh nauk”, t. 152, 1962, s. 112–128.

Tsaralunha I., *Polski movni zapozychennia u staroukrainskykh tekstakh Vyzhivskoi aktovoi knyhy* [v:] „Problemy slovianoznavstva”, vyp. 61, 2012, s. 225–230.

Давноминулий час в українській, польській...

**ДАВНОМИНУЛИЙ ЧАС В УКРАЇНСЬКІЙ,
ПОЛЬСЬКІЙ ТА РОСІЙСЬКІЙ МОВАХ:
КОРПУСНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ⁶⁰**

PAST PERFECT TENSE IN UKRAINIAN, POLISH AND
RUSSIAN LANGUAGES: A CORPUS-BASED STUDY

Максим Ясічак
Uniwersytet Warszawski
m.yasichak@gmail.com

This paper implements a comprehensive approach to the study of the position of the Past Perfect tense in Ukrainian, Polish, and Russian languages. Data from monolingual and bilingual corpora, scientific literature in Ukrainian, Russian, and English are used. The scientific novelty of this work is to show the practical application of monolingual and parallel corpora, as well as the practice of translation from Russian into Ukrainian and Polish with the help of parallel corpora. The work gives examples of the use of the Past Perfect tense in the works of primarily Ukrainian, as well as Polish and Russian writers.

Keywords: Past Perfect tense, verb, Ukrainian, Polish, Russian, Corpus Linguistics

У зв'язку із стрімким розвитком інформаційних технологій у 60-х роках ХХ ст. почала розвиватися корпусна лінгвістика — розділ комп'ютерної лінгвістики, який займається розробкою загальних

⁶⁰ Роботу написано під науковим керівництвом докт. філол. н., проф. унів. Ірини Кононенко.

принципів побудови і використання лінгвістичних корпусів (корпусів текстів) із застосуванням комп'ютерних технологій⁶¹. Більш того, зародився новий матеріал дослідження мови — мовний корпус.

Поняття «корпусна лінгвістика» у сучасному мовознавстві повністю не визначене, оскільки думки науковців щодо цього питання дещо різняться⁶². Наприклад, деякі лінгвісти характеризують її як особливу «методологію»⁶³, бо корпусна лінгвістика не досліджує лише один аспект мови, проте більшість лінгвістів не погоджується з цією точкою зору і розглядає корпусну лінгвістику як самостійну дисципліну прикладного мовознавства з власним предметом і метою дослідження, терміноапаратом, теоретичним і практичним підґрунтям, власними дослідними прийомами⁶⁴. В.П. Захарова та С.Ю. Богданова переконані, що корпусна лінгвістика має принаймні дві ознаки, що дають їй право претендувати на статус самостійної дисципліни: 1) характер аналізованого словесного матеріалу; 2) специфіка інструментарію⁶⁵.

⁶¹ В. П. Захаров, С. Ю. Богданова, *Корпусная лингвистика*, Иркутск 2011, с. 7.

⁶² В. В. Жуковська, *Корпусна лінгвістика: історія становлення та сучасний стан* [в:] «Сучасні лінгвістичні студії. Навчальний посібник», Житомир 2015, с. 168-203.

⁶³ Т. McEnery, А. Hardie, *Corpus Linguistics: Method, Theory and Practice*, Cambridge 2012.

⁶⁴ А. Н. Баранов, *Введение в прикладную лингвистику*, Москва 2001, с. 112-117.

⁶⁵ В. П. Захаров, С. Ю. Богданова, *Op. cit.*, с. 9.

Мовні корпуси можуть бути одномовними та багатомовними. Одномовні корпуси охоплюють корпуси оригінальних і перекладних текстів.

Багатомовні корпуси мають кілька різновидів, а саме:

– паралельні корпуси, тобто корпуси, які включають тексти, що містять речення однією мовою і відповідні їм речення другою, третьою мовою тощо. Ці корпуси слугують для вивчення різних аспектів перекладу, а також для навчання методам і прийомам перекладу;

– порівняльні корпуси, що містять текстові масиви двома та більше мовами, що належать до одного (або більше, у залежності від поставлених завдань) типу мови, функціонального стилю, дискурсу тощо. Сфера застосування таких корпусів обмежується порівняльними дослідженнями з можливістю подальшого застосування результатів у практиці викладання мов. У комбінації з паралельними корпусами порівняльні корпуси можуть використовуватися для досліджень перекладу⁶⁶.

Цінність паралельного корпусу, як і інших корпусів, зростає із його розміром та кількістю мов. Такі корпуси можна використовувати для багатьох цілей, наприклад:

– виявлення типових перекладацьких прийомів і трансформацій;

⁶⁶ O. Čulo, S. Hansen-Schirra, S. Neumann, M. Vela, *Empirical studies on language contrast using the English-German comparable and parallel CroCo corpus* [in:] “Proceedings of the LREC 2008 workshop “Building and using comparable corpora””, Morocco 2008, p. 47–51.

Давноминулий час в українській, польській...

- навчання системам автоматичного перекладу;
- створення одномовних і багатомовних словників;
- автоматична перевірка правильності перекладу;
- полегшення праці перекладача через підбір можливих еквівалентів⁶⁷.

У даній роботі за допомогою одномовних корпусів української, польської та російської мов — «Корпус текстів української мови - MOVA.info»⁶⁸, «Narodowy Korpus Języka Polskiego»⁶⁹, «Национальный корпус русского языка»⁷⁰, а також двомовних паралельних корпусів — «Польско-русский и русско-польский параллельный корпус»⁷¹ і «Русско-украинский параллельный корпус»⁷² зіставлено вживання давноминулого часу (плюсквамперфекту) в українській, польській та російській мовах.

⁶⁷ Корпусы: устные и письменные, одноязычные и многоязычные, <https://myfilology.ru/177/korpusy-ustnye-i-pismennye-odnoyazychnye-i-mnogoyazychnye/>, [12.06.2021].

⁶⁸ Корпус текстів української мови - MOVA.info, <http://www.mova.info/corpus.aspx>, [13.06.2021].

⁶⁹ Narodowy Korpus Języka Polskiego, <http://nkjp.pl/>, [13.06.2021].

⁷⁰ Национальный корпус русского языка, <https://ruscorpora.ru/new/index.html>, [13.06.2021].

⁷¹ Польско-русский и русско-польский параллельный корпус, <http://pol-ros.polon.uw.edu.pl/index.php?id=01&lang=ru>, [13.06.2021].

⁷² Русско-украинский параллельный корпус, <https://ruscorpora.ru/new/search-para-uk.html>, [13.06.2021].

Давноминулий час в українській, польській...

Передусім звернемося до аналізу давноминулого часу в українській, польській та російській мовах на основі одномовних корпусів цих мов.

В українському мовознавстві проблематикою давноминулого часу займається один з найпотужніших осередків лінгвістичних досліджень України — Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України. Однією з видатних праць цього інституту про слов'янське мовознавство вважається «Историческая типология славянских языков» за редакцією Мельничука О.С., де автори описали типологію слов'янських літературних мов та зіставили структурні рівні кожної мови за допомогою історичних джерел. В розділах цієї праці розглядається спорідненість усіх слов'янських мов, а також типологічні відмінності кожної із слов'янських мов⁷³.

Давноминулий час означає дію, що відбулася перед іншою минулою дією. Форми давноминулого часу творяться переважно від дієслів доконаного виду: до основного дієслова в минулому часі додається допоміжне дієслово *бути* в родових формах однини й у формі множини. Наприклад: *сказав був, сказала була, сказало було, сказали були*⁷⁴.

Актуальним питанням є виявлення частотності вживання давноминулого часу в українській мові. Для визначення частотності використання різних форм давноминулого часу в українському корпусі «Корпус

⁷³ А. С. Мельничук (ред.), *Историческая типология славянских языков. Фонетика, словообразование, лексика и фразеология*, Киев 1986.

⁷⁴ М. Я. Плющ, *Грамматика української мови. I частина. Морфеміка. Словотвір. Морфологія*, Київ 2005, с. 240.

Давноминулий час в українській, польській...

текстів української мови - MOVA.info» в запропонованій роботі були обрані найбільш вживані дієслова української мови, такі як: *мав / мала / мали, знав / знала / знали, ходив / ходила / ходили, пішов / пішла / пішли, зробив / зробила / зробили, казав / казала / казали, сказав / сказала / сказали, купив / купила / купили, думав / думала / думали, хотів / хотіла / хотіли, бачив / бачила / бачили, жив / жила / жили.*

На основі результатів цих запитів був скомпонований дослідницький корпус (табл. 1.1.). Пошук здійснювався на основі художніх текстів української мови. До корпусу не включалися ті варіанти, які мали 0 входжень.

Таблиця 1.1

Частотність використання різних форм давноминулого часу в українськомовному корпусі «Корпус текстів української мови - MOVA.info»

Слово-запит	Кількість включень у корпус	Відсоток від загального числа
знав був	2	0,52%
знала була	1	0,26%
ходив був	1	0,26%
ходила була	1	0,26%
пішов був	9	2,36%
пішла була	2	0,52%
пішли були	2	0,52%
зробив був	7	1,84%

Давноминулий час в українській, польській...

зробили були	2	0,52%
казав був	2	0,52%
сказали були	1	0,26%
купив був	1	0,26%
мав був	24	6,3%
мала була	37	9,71%
мали були	6	1,57%
думав був	12	3,15%
думала була	1	0,26%
думали були	1	0,26%
хотів був	188	49,34%
хотіла була	54	14,17%
хотіли були	19	4,99%
бачив був	1	0,26%
жив був	4	1,05%
жила була	2	0,52%
жили були	1	0,26%
Всього:	381	100%

Відтак, найбільш широко представлена така форма давноминулого часу, як *хотів був* (49,34%), також часто зустрічається у корпусі та ж форма у жіночому роді — *хотіла була* (14,17%). Множина цієї дієслівної форми (*хотіли були*) зустрічається у 4,99%. Інший кластер дієслів (*мав був / мала була*) також є одними з найбільш частотних в укладеній таблиці — 6,3% та 9,71% відповідно (у цьому

Давноминулий час в українській, польській...

випадку більш частотною є, навпаки, форма дієслова жіночого роду).

У польській мові давноминулий час утворюється шляхом додавання флексії *ł* — форми дієслова *być* до форми минулого часу основного дієслова. Розглянемо кілька прикладів вживання давноминулого часу у публіцистичних, наукових та текстах художньої літератури з Національного корпусу польської мови: *Więc gdy się zjawił na Wilanowskiej, pod względem dzielnego, żołnierskiego wyglądu był już tylko cieniem Hektora, który z początkiem sierpnia brał był udział w natarciu na Pawiak, walczył na cmentarzu ewangelickim i potem brał udział w obronie szpitala Jana Bożego na Starym Mieście*⁷⁵; *Koestler pracował był dla centrum Muenzenberga*⁷⁶; *Słowem, to "lewica" spowodowała upadek Związku, który gdyby był poszedł drogą Wałęsy... Niestety...*⁷⁷; *Brat Stuart znikł był za drzwiami sali rozmyślań, dobrze Rafałowi pamiętnej, i długo nie wracał*⁷⁸. Для польської мови використання цієї

⁷⁵ Narodowy Korpus Języka Polskiego, http://nkjp.uni.lodz.pl/ParagraphMetadata?pid=398c8f227da4741f8c49fd15088e871b&match_start=1161&match_end=1169&wynik=2#the_match, [10.06.2021].

⁷⁶ Narodowy Korpus Języka Polskiego, http://nkjp.uni.lodz.pl/ParagraphMetadata?pid=3dafb98ea49fb7dc25902c2f054b7ebd&match_start=879&match_end=891&wynik=66#the_match, [10.06.2021].

⁷⁷ Narodowy Korpus Języka Polskiego, http://nkjp.uni.lodz.pl/ParagraphMetadata?pid=344ea76c75ba834526a60f84b8d5f953&match_start=815&match_end=826&wynik=4#the_match, [10.06.2021].

⁷⁸ Narodowy Korpus Języka Polskiego, <http://nkjp.uni.lodz.pl/ParagraphMetadata?pid=03eb8b8608c75e702a6d1>

Давноминулий час в українській, польській...

граматичної часової форми менш притаманно, ніж українській та російській (див. далі) мовам. Про це свідчать і результати здійсненого аналізу (табл. 1.2.).

Таблиця 1.2

Частотність використання різних форм
давноминулого часу в польськомовному корпусі
«Narodowy Korpus Języka Polskiego»

Слово-запит	Кількість включень у корпус	Відсоток від загального числа
czytał był	3	8,11%
piisał był	4	10,81%
piisała była	2	5,41%
mówił był	5	13,51%
mówiła była	7	18,92%
mówili byli	5	13,51%
mówiły były	1	2,70%
chciał był	10	27,03%
Всього:	37	100%

Як показав аналіз, у польській мові використовується досить обмежена кількість дієслівних форм давноминулого часу, деякі форми вживаються лише у частині граматичних форм, наприклад, дієслово *pisać* має наступну систему часових форм у польській мові:

Ja — pisałem był / pisałam była

96faea7e677&match_start=386&match_end=395&wynik=5#the_match, [10.06.2021].

Давноминулий час в українській, польській...

Тy — *pisateśbył / pisalaśbyła*

On — *писаł był*

Ona — *писаła była*

Ono — *писаło było*

Мы — *писалиśmy byli*

Wy — *писалиście byli*

Oni — *писали были / One — *писаły były**

Тут представлені всі форми категорій однини / множини, однак у корпусі присутня лише частина з наведених дієслівних форм. Так, у корпусі не представлені форми *писаłem był / писалам była, pisateś był / pisalaś była, писаło było, писалиśmy были, писалиście были, писали были, писаły były*. У корпусі зафіксовані тільки дві форми такого дієслова у давноминулому часі — *писаł był* та *писаła była*.

Це дозволяє зробити висновок про те, що в польській мові збереглися лише окремі форми дієслів у давноминулому часі, деякі з яких досить часто зустрічаються у текстах корпусу, як от, наприклад, дієслівні форми *chciał był* (27,03%), *mówiła była* (18,92%), *mówił był* (13,51%), *mówili byli* (13,51%). Це означає, що для дієслова *chciał był* давноминула форма вживання прижилася й часто використовується носіями, тоді як для більшості інших дієслів форма давноминулого часу не характерна та використовується у живій мові лише епізодично.

У російському мовознавстві категорія давноминулого часу ставала об'єктом дослідження багатьох науковців. В. Виноградов у книзі «Русский язык (Грамматическое учение о слове)» зазначає, що в сучасній російській мові існує чотири форми минулого часу. З них дві належать до доконаного виду, одна — недоконаного і одна «багаторазового». Ці чотири форми минулого часу

Давноминулий час в українській, польській...

граматично нерівноправні і стилістично нерівноцінні. Про форму минулого часу «багаторазового виду», або про «давноминулий час» (наприклад: *я сиживал, бирал, гащивал* і т. п.) слід говорити, що вона непродуктивна, що в російській літературній мові поступово згасає, витісняється формами минулого часу недоконаного виду⁷⁹.

Звернемося до корпусу російської мови («Национальный корпус русского языка») та визначимо частотність використання дієслівних форм давноминулого часу в російській мові. Для цього також обираємо найбільш вживані дієслова російської мови у формах давноминулого часу, такі як: *читывать, читывал, читывали, говаривать, говаривал, говаривала, говаривали, сиживать, сиживал, сиживала, сиживали, бирать, бирал, бирала, бирали, знавать, знавал, знавала, знавали, видывать, видывал, видывала, видывали*. На основі результатів цих запитів було скомпоновано дослідницьку таблицю (табл. 1.3.):

Таблиця 1.3
Частотність використання різних форм давноминулого часу в російському корпусі «Национальный корпус русского языка»

Слово-запит	Кількість включень у корпус	Відсоток від загального числа
--------------------	------------------------------------	--------------------------------------

⁷⁹ В. В. Виноградов, *Русский язык (Грамматическое учение о слове)*, Москва 2001, с. 421.

Давноминулий час в українській, польській...

читывать	7	0,12%
читывала	23	0,39%
читывал	140	2,40%
читывали	34	0,58%
говаривать	30	0,51%
говаривал	1 658	28,40%
говаривала	338	5,79%
говаривали	372	6,37%
сживать	28	0,48%
сживала	66	1,13%
сживал	317	5,43%
сживали	132	2,26%
бирать	2	0,03%
бирала	3	0,05%
бирал	32	0,55%
бিরали	8	0,14%
знавать	29	0,50%
знавала	111	1,90%
знавал	641	10,98%
знавали	152	2,60%
видывать	22	0,38%
видывала	225	3,85%
видывали	308	5,27%
видывал	1 161	19,88%
Всього:	5839	100%

Здійснене корпусне дослідження використання дієслівних форм давноминулого часу в російській мові показало, що ці дієслова у цьому граматичному часі

Давноминулий час в українській, польській...

зустрічаються у російській мові значно частіше, ніж в українській. Втім, важливо пам'ятати, що корпуси мають вагомі відмінності. Зокрема, Національний корпус російської мови більш об'ємний та охоплює тексти за більший часовий проміжок та більшу кількість текстів різних жанрів.

Дослідження на базі російської мови показало, що найбільш частотними формами дієслова у давноминулому часі є *говаривал* (28,40%), *видывал* (19,88%), *знавал* (10,98%). Корпус російської мови дозволяє також перевірити статистичні дані за кожним словом та переглянути розподіл входження лексеми у корпус мови за роками. У ході дослідження використовувався корпус текстів за період з 1800 р. до 2019 р., що дозволяє також простежити частотність використання форм дієслова у давноминулому часі з точки зору діахронії. Зокрема, розподіл за роками для дієслівної форм *говаривал* (рис. 1.1.), *видывал* (рис. 1.2.), *знавал* (рис. 1.3.) дозволив виявити, що у сучасній російській мові (особливо після 2000 р.) спостерігається значний спад використання давноминулого часу.

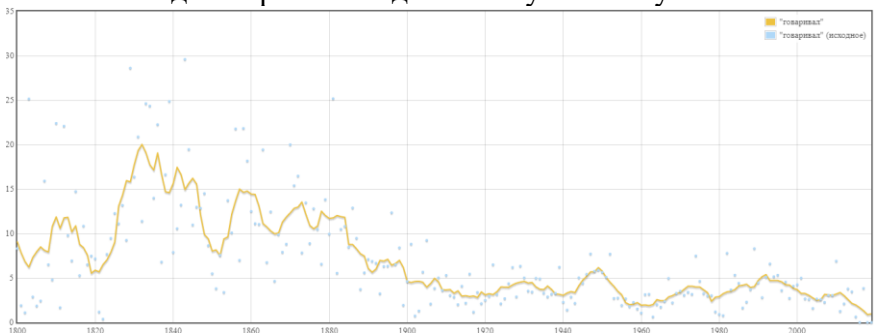

Рис. 1.1. Розподіл за роками використання дієслівної форми *говаривал*

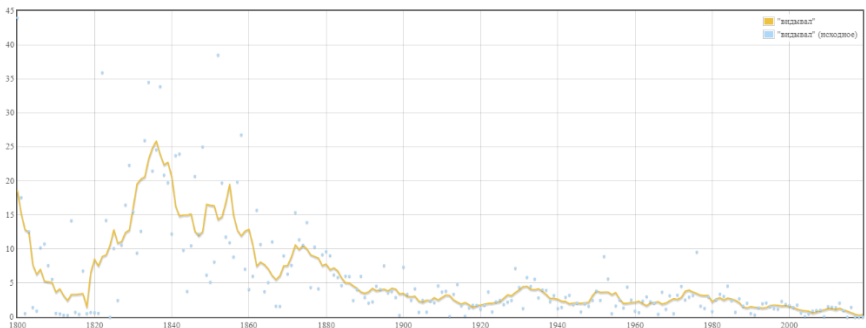

Рис. 1.2. Розподіл за роками використання дієслівної форми *видывал*

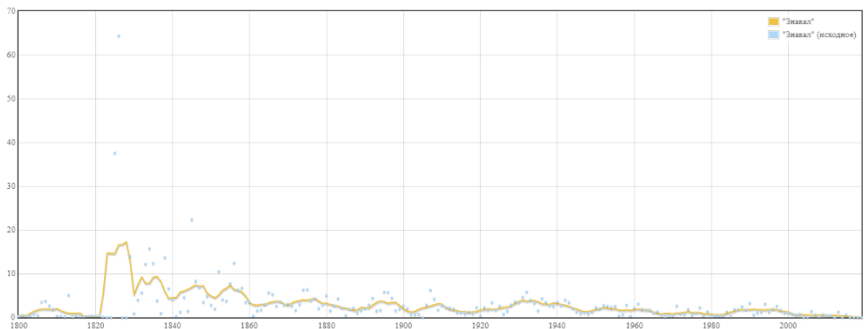

Рис. 1.3. Розподіл за роками використання дієслівної форми *знавал*

Звернення до паралельних корпусів дозволяє проводити аналіз іншого рівня. Польсько-російський паралельний корпус складається з оригінальних польських і російських текстів та їх перекладів (відповідно на російську або польську мови). Наявність паралельних текстів дає можливість дослідити варіанти

Давноминулий час в українській, польській...

перекладу дієслівних форм у давноминулому часі. В українсько-російському паралельному корпусі *думав був* перекладається російською як *думал было* (табл. 1.4.):

Таблиця 1.4
Українсько-російський переклад дієслівної форми давноминулого часу *думав був*

Український оригінал	Російський переклад
Сайгор <i>думав був</i> піти з Григорієм, але потягнуло до ставка — освіжитись від спеки нагартованого дня. [Микола Хвильовий. Пудель (1923)]	Сайгор <i>думал было</i> пойти с Григорием, но потянуло к пруду — освежиться от жары раскаленного дня. [Микола Хвильовий. Пудель (А. А. Руденко-Десняк, 1991)]

Російська дієслівна форма давноминулого часу *говаривал* перекладається у польсько-російському паралельному корпусі польською як *mawiał* (табл. 1.5.):

Таблиця 1.5
Російсько-польський переклад дієслівної форми давноминулого часу *говаривал*

Російський оригінал	Польський переклад
Как мне <i>говаривал</i> наш костромской медвежатник: медведя-то, говорит, как не бояться? да	Mawiał do mnie tak nasz kostromski niedźwiednik. „Jakże się nie bać niedźwiedzia - powiada - ale

Давноминулий час в українській, польській...

как увидишь его, и страх прошел, как бы только не ушел! [Война и мир, Толстой Лев]	go ujrzysz, to strach mija, byle jeno nie uciekł!" [Wojna i pokój, Tołstoj Lew]
---	---

Найбільш широко серед польських форм давноминулого часу використовуються *chciał był*⁸⁰. Паралельний польсько-російський корпус дозволяє переглянути варіанти перекладу таких текстів російською мовою та виявити відповідники, наприклад (табл. 1.6.):

Таблица 1.6
Паралельні відповідники польського виразу *chciał był* у російській мові

Польський текст	Російський текст
<i>Chciał był pan Skrzetuski z tatarską chorągwią naprzód skoczyć, ale zbyt był osłabiony, zresztą księżę trzymał go przy swej osobie, bo życzył mieć relację z namiestnikowego posłowania do Siczy. [Ogniem i mieczem, Sienkiewicz Henryk]</i>	Пан Скшетуский <i>хотел было</i> идти впереди с татарской хоругвью, но чувствовал себя еще очень слабым, к тому же князь не отпускал его от себя и расспрашивал о положении дел в Сечи. [Огнем и мечом, Сенкевич Генрик]

* Див. табл. 1.2.

Mimo całej siły tonu znużenia w głosie oraz przekonania, z jakimi te słowa zostały wypowiedziane, Pierre, który od dawna rozmyślał o swej karierze, <i>chciał być</i> oponować. [Wojna i pokój, Tołstoj Lew]	Несмотря на всю силу тона усталости и уверенности, с которой произнесены были эти слова, Пьер, так долго думавший о своей карьере, <i>хотел было</i> возражать. [Война и мир, Толстой Лев]
--	--

Слід зауважити, що у сучасній російській мові *было* — це частка (як атавізм давноминулого часу). Нефінітна конструкція *было*, переважно — конструкція скасованого результату/стану. Вона має виключно письмовий характер, виникла пізніше, сильніше граматиціалізована. Саме її виникнення пов'язане з перетворенням *было* з частини дієслівної аналітичної конструкції на особливий граматичний показник. Частка *было* походить з давньоруського плюсквамперфекта, що пройшов шлях семантичної еволюції⁸¹.

Таким чином, за допомогою мовних корпусів можна досліджувати тексти різного типу. В роботі вдалося дослідити, що в сучасних українській, польській та російській мовах форми давноминулого часу вживаються переважно із стилістичною метою. Найбільших модифікацій у зіставленні з українською та польською мовами зазнали форми плюсквамперфекта в російській мові.

⁸¹ Д.В. Сичинава, *Типология плюсквамперфекта. Славянский плюсквамперфект*, Москва 2013, с. 270.

Література

Баранов А.Н., *Введение в прикладную лингвистику*, Москва 2001.

Виноградов В.В., *Русский язык (Грамматическое учение о слове)*, Москва 2001.

Жуковська В.В., *Корпусна лінгвістика: історія становлення та сучасний стан*, [в:] «Сучасні лінгвістичні студії. Навчальний посібник», Житомир 2015.

Захаров В.П., Богданова С.Ю., *Корпусная лингвистика*, Иркутск 2011.

Мельничук А.С. (ред.), *Историческая типология славянских языков. Фонетика, словообразование, лексика и фразеология*, Киев 1986.

Плющ М.Я., *Грамматика української мови. I частина. Морфеміка. Словотвір. Морфологія*, Київ 2005.

Сичинава Д.В., *Типология плюсквамперфекта. Славянский плюсквамперфект*, Москва 2013.

Čulo O., Hansen-Schirra S., Neumann S., Vela M., *Empirical studies on language contrast using the English-German comparable and parallel CroCo corpus*, [in:] “Proceedings of the LREC 2008 workshop “Building and using comparable corpora””, Morocco 2008.

McEnery T., Hardie A., *Corpus Linguistics: Method, Theory and Practice*, Cambridge 2012.

Інтернет-джерела

Корпус текстів української мови - MOVA.info, <http://www.mova.info/corpus.aspx>, [13.06.2021].

Давноминулий час в українській, польській...

Корпусы: устные и письменные, одноязычные и многоязычные, <https://myfilology.ru/177/korpusy-ustnye-i-pismennye-odnoyazychnye-i-mnogoyazychnye/>, [12.06.2021].

Национальный корпус русского языка, <https://ruscorpora.ru/new/index.html>, [13.06.2021].

Польско-русский и русско-польский параллельный корпус, <http://pol-ros.polon.uw.edu.pl/index.php?id=01&lang=ru>, [13.06.2021].

Русско-украинский параллельный корпус, <https://ruscorpora.ru/new/search-para-uk.html>, [13.06.2021].

Narodowy Korpus Języka Polskiego, <http://nkjp.pl/>, [13.06.2021].

Narodowy Korpus Języka Polskiego, http://nkjp.uni.lodz.pl/ParagraphMetadata?pid=398c8f227da4741f8c49fd15088e871b&match_start=1161&match_end=1169&wynik=2#the_match, [10.06.2021].

Narodowy Korpus Języka Polskiego, http://nkjp.uni.lodz.pl/ParagraphMetadata?pid=3dafb98ea49fb7dc25902c2f054b7ebd&match_start=879&match_end=891&wynik=66#the_match, [10.06.2021].

Narodowy Korpus Języka Polskiego, http://nkjp.uni.lodz.pl/ParagraphMetadata?pid=344ea76c75ba834526a60f84b8d5f953&match_start=815&match_end=826&wynik=4#the_match, [10.06.2021].

Narodowy Korpus Języka Polskiego, http://nkjp.uni.lodz.pl/ParagraphMetadata?pid=03eb8b8608c75e702a6d196faea7e677&match_start=386&match_end=395&wynik=5#the_match, [10.06.2021].

References

- Baranov A.N., *Vvedenie v prikladnyu lingvistiku*, Moskva 2001.
- Čulo O., Hansen-Schirra S., Neumann S., Vela M., *Empirical studies on language contrast using the English-German comparable and parallel CroCo corpus*, [in:] “Proceedings of the LREC 2008 workshop “Building and using comparable corpora””, Morocco 2008.
- McEnery T., Hardie A., *Corpus Linguistics: Method, Theory and Practice*, Cambridge 2012.
- Mel'nichuk A.S. (red.), *Istoricheskaya tipologiya slavyanskih yazykov. Fonetika, sloobrazovanie, leksika i frazeologiya*, Kiev 1986.
- Pliushch M.Ia., *Hramatyka ukrainskoi movy. I chastyna. Morfemika. Slovtvir. Morfolohiia*, Kyiv 2005.
- Sichinava D.V., *Tipologiya plyuskvamperfekta. Slavyanskij plyuskvamperfekt*, Moskva 2013.
- Vinogradov V.V., *Russkij yazyk (Grammaticheskoe uchenie o slove)*, Moskva 2001.
- Zaharov V.P., Bogdanova S.YU., *Korpusnaya lingvistika: uchebnyk dlya studentov gumanitarnykh vuzov*, Irkutsk 2011.
- Zhukovska V.V., *Korpusna linhvistyka: istoriia stanovlennia ta suchasnyi stan*, [v:] «Suchasni linhvistychni studii. Navchalnyi posibnyk», Zhytomyr 2015.

Internet sources

- Korpus tekstiv ukrainskoi movy - MOVA.info, <http://www.mova.info/corpus.aspx>, [13.06.2021].
- Korpusy: ustnye i pis'mennye, odnoyazychnye i mnogoyazychnye, <https://myfilology.ru/177/korpusy-ustnye-i-pismennye-odnoyazychnye-i-mnogoyazychnye/>, [12.06.2021].

Давноминулий час в українській, польській...

Nacional'nyj korpus russkogo yazyka, <https://ruscorpora.ru/new/index.html>, [13.06.2021].

Narodowy Korpus Języka Polskiego, <http://nkjp.pl/>, [13.06.2021].

Narodowy Korpus Języka Polskiego, http://nkjp.uni.lodz.pl/ParagraphMetadata?pid=398c8f227da4741f8c49fd15088e871b&match_start=1161&match_end=1169&wynik=2#the_match, [10.06.2021].

Narodowy Korpus Języka Polskiego, http://nkjp.uni.lodz.pl/ParagraphMetadata?pid=3dafb98ea49fb7dc25902c2f054b7ebd&match_start=879&match_end=891&wynik=66#the_match, [10.06.2021].

Narodowy Korpus Języka Polskiego, http://nkjp.uni.lodz.pl/ParagraphMetadata?pid=344ea76c75ba834526a60f84b8d5f953&match_start=815&match_end=826&wynik=4#the_match, [10.06.2021].

Narodowy Korpus Języka Polskiego, http://nkjp.uni.lodz.pl/ParagraphMetadata?pid=03eb8b8608c75e702a6d196faea7e677&match_start=386&match_end=395&wynik=5#the_match, [10.06.2021].

Pol'sko-russkij i russko-pol'skij parallel'nyj korpus, <http://pol-ros.polon.uw.edu.pl/index.php?id=01&lang=ru>, [13.06.2021].

Russko-ukrainskij parallel'nyj korpus, <https://ruscorpora.ru/new/search-para-uk.html>, [13.06.2021].

**ВЕРБАЛІЗАЦІЯ ЕМОЦІЙНИХ СТАНІВ
ПЕРСОНАЖІВ
В ІДІОЛЕКТІ МИКОЛИ ХВИЛЬОВОГО (НА
МАТЕРІАЛІ МАЛОЇ ПРОЗИ)⁸²**

VERBALIZATION OF EMOTIONAL STATES OF
CHARACTERS
IN THE IDIOLECT OF MYKOLA KHVYLOVYI (ON THE
MATERIAL OF SMALL PROSE)

Уляна Комар

Національний університет „Києво-Могилянська
академія”

uliana.komar@ukma.edu.ua

This article presents the results of the research of verbalization of emotional states of characters in short prose by Mykola Khvylovyi. The work distinguishes different levels of verbalization of emotions: phonetic, lexical, phraseological, word-building and syntactic. The work illustrates typical for Mykola Khvylovyi methods of verbalisation positive and negative emotions.

Keywords: Idiolect, verbalization, language features, emotional state, Mykola Khvylovyi

Дослідження вербалізації емоційних станів не є новим. Це питання розглядали філософи, психологи, лінгвісти, літературознавці та інші науковці, починаючи з ХХ ст. У мовознавстві насамперед зосереджувано увагу на

⁸² Роботу написано під науковим керівництвом канд. філол. наук, доц. Олени Лаврінець.

принципах та способах лінгвальної передачі емоційного стану в аспекті лексики (І. Арнольд, Л. Бабенко, А. Вежбицька, І. Баженова, С. Гладьо, Н. Позднякова, Г. Харкевич, В. Шаховський), фраземіки (О. Вольф, І. Квасюк, В. Телія), синтаксису (С. Скомаровська).

Творчість Миколи Хвильового досліджувано переважно в літературознавчому аспекті (В. Агеєва, Г. Грабович, Т. Гундорова, Н. Зборовська, Д. Донцов, Л. Вежбовська, М. Шкандрій та ін.). Лінгвістичний аспект доробку видатного представника Розстріляного Відродження розглядувано меншою мірою, зокрема Н. Дрюк⁸³ і Г. Вакуленко⁸⁴ здійснюють класифікацію речень в ідіостилі письменника, Р. Панова аналізує стилістичні фігури експресивного синтаксису творів Миколи Хвильового⁸⁵ Особливості ідіолекту письменника також частково досліджувано. Наприклад, О. Ковальчук виявив риси кубізму в новелі *Я (Романтика)*, тому що в ній ужито велику кількість питальних речень в описі галюцинацій⁸⁶.

⁸³ Н. Дрюк, *Класифікація номінативних речень в ідіостилі Миколи Хвильового* [в:] *Збірник тез наукових доповідей студентів Бердянського державного педагогічного університету. Філологічні науки*, том 2, 2019, с. 90-92.

⁸⁴ Г. Вакуленко, Н. Клипа, *Локативний компонент у ролі облігаторного поширювача в ідіолекті Миколи Хвильового* [в:] *Матеріали міжнародної наукової конференції «Системний аналіз функціонування мовних одиниць», присвяч. до 75-річчя від дня народження А. Грищенка (1936–2006)*, Київ, 22-23 вересня 2011 р., с. 100-104.

⁸⁵ Р. Панова, *Стилістичні фігури експресивного синтаксису у творчості Миколи Хвильового*, Глухів 2020.

⁸⁶ О. Ковальчук, *Микола Хвильовий і кубізм. «Я (Романтика)»* [в:] „Літературний Чернігів”, № 2, 2017, с. 16-19.

Мовотворчість Миколи Хвильового може дати цінний матеріал для осмислення процесів, притаманних українській літературній мові початку ХХ ст. загалом та її художньому функційному різновиду зокрема, що зумовлює актуальність обраної теми. Наше дослідження є спробою визначити в малій прозі Миколи Хвильового способи вербалізації емоційних станів персонажів на фонетичному, лексичному, фразеологічному, словотвірному та синтаксичному рівнях. Матеріалом для дослідження слугували новели Миколи Хвильового *Я (Романтика)*, *Мати*, *Елегія*, *Дорога й ластівка*, *Пудель* – малих прозових творів різних періодів творчості письменника. У роботі для дослідження вербалізації емоцій використано насамперед такі методи: описовий, порівняльний, зіставний.

Фонетичні засоби. Серед фонетичних засобів вираження емоцій у новелах Миколи Хвильового використано мовчання, емоційні звертання, емоційні вигуки: ...*(мовчу)* (с. 46)⁸⁷ – мовчання означає страх Я перед доктором Тагабатом; – *Ха-ха!* – зареготав Остап (с. 69) – вигук виражає насмішку сина з матері; *Назад! Назад! І – в клавіші* (с. 245) – оклична інтонація показує напружений стан персонажів; *Тоді хтось закричав:* – *Геть комуністів!* – *І тихо* додав: – *Таких!* (с. 257) – контраст крику та шепоту, оклична інтонація ілюструють страх персонажів; *І чую з натовпу жєнцин зажурне:* – *Сину! мій м'ятежний сину!* (с. 54) – окличними реченнями-звертаннями виражений докір. Зазвичай такі

⁸⁷ Усі приклади подано з: Микола Хвильовий, *Я (Романтика)*: для серед. та ст. шк. віку, Київ 2008.

Вербалізація емоційних станів персонажів в ідіолекті...

речення Микола Хвильовий використовує в мовленні персонажів.

В аналізованих нами новелах Миколи Хвильового часто вжито вигуки, які доповнюють репліки персонажів та надають їм більшої емоційності, зокрема виражають емоції здивування, злості чи задоволення. Наприклад: *А-ах, Боже мій!* (с. 68); *Доктор Тагабат динамічно: – Так його! так його!* (с. 52); *Молодчик!* (с. 248). Такі засоби притаманні мовленню тих персонажів, яких зображено енергійними і яскравими: мати й Остап із новели «*Мати*», мадмуазель Арйон із *Пуделя*.

Лексичні засоби. Численну за обсягом групу лексичних засобів вербалізації емоційних станів персонажів у досліджуваних новелах Миколи Хвильового становлять експліцитні лексичні позначення емоцій, тобто засоби їх прямої номінації. Наприклад: *Туман стояв перед очима, і я був у тім стані, який можна кваліфікувати, як надзвичайний екстаз* (с. 53); *Тоді я не витримую й шаленію* (с. 57); *Сумно було їй дивитися на цей присмерк, що йде над сірими калюжами її понурого міста* (с. 65); *Старий газетяр зажурився* (с. 239); *Я впав на обніжок своєї мудрости й подумав з тоскою* (с. 241); *Сіла на шафі – спокійно, сухо, тепло. Але хвилювалась* (с. 245); *Григорій, мабуть, образився за свого Марчика й подав бандитський посвист у тирсу* (с. 249); *Відчув себе ніяково* (с. 251); *Сайгор був здивований* (с. 261); *І тоді ж раптом рознервувався* (с. 259) тощо. Лексеми з прямою номінацією емоційних станів персонажів у проаналізованих новелах Миколи Хвильового є найпоширенішим і найлегшим засобом і для сприйняття аудиторією, і для опису емоцій. За частиномовною

Вербалізація емоційних станів персонажів в ідіолекті...

належністю лексеми з експліцитним вираженням емоцій персонажів членуємо на такі групи:

1) **дієслова:** *ридати, плакати, затривожитись, хвилюватися, нервувати* тощо;

2) **іменники** (переважно віддієслівного походження): *мовчання, екстаз, жах, жура, розпука, любов, сум, сором 'язливість* тощо;

3) **прикметники:** *нікчемний, жалкий, здивований* тощо;

4) **прислівники**, що можуть виконувати функцію обставини або предиката у структурі речення: *тривожно, рішуче, зневажливо, жалібно, сумно, нудно, спокійно* тощо.

Лексеми з експліцитним значенням у новелах Миколи Хвильового виражають як позитивні, так і негативні емоції. Переважають лексеми на позначення негативних емоцій (дієслова, іменники та прикметники). Менше лексем на позначення позитивних емоцій (іменники та прислівники).

У новелах Миколи Хвильового використано й метафоричне позначення емоційних станів, зокрема слова із непрямим вираженням емоції персонажа. Наприклад: *Тоді я у млості, охоплений пожегаром якоїсь неможливої радості, закинув руку за шию своєї матері й притиснув її голову до своїх грудей* (с. 61); *...І тоді я горів у вогні фанатизму й чітко відбивав кроки по північній дорозі* (с. 50) – *охоплений пожегаром, горіти у вогні* в переносному значенні “відчувати сильне почуття”; *І я бачу: в її очах стоять дві хрустальні росинки* (с. 49) – *стоять росинки* в переносному значенні “стоять сльози”, тобто вона майже плаче. У зазначених прикладах описані емоції Я із новели *Я (Романтики)*: персонажа розривають протиріччя, його

Вербалізація емоційних станів персонажів в ідіолекті...

психічний стан є нестабільним, а його емоції репрезентовано імпліцитно.

До імпліцитного вираження емоційних станів персонажів зараховуємо детальний опис фізіологічного переживання емоцій. Наприклад: *Я почуваю, що от-от упаду. Мені дурно, я схопився рукою за крісло й похилився* (с. 54) – шок, сильне здивування; *Зігнувшись над якимись штанцями, скажімо, та перегортаючи сторінки молодого Гоголя, кравець (розповідають старожили) завжди тяжко зітхав* (с. 62) – сум, розчарування.

Засоби імпліцитного вираження емоційних станів персонажів через фізіологічний опис переживання емоцій можна поділити на кілька груп, зокрема за способом фізичного вираження емоцій.

1. **Звуковий вияв емоцій**, для чого використані такі поняття, як: голос, сміх, крик, плач, подих, мовчання, свист. Наприклад: *Але голос мій зривається, і мені булькає в горлі* (с. 58) – злість; *Зігнувшись над якимись штанцями, скажімо, та перегортаючи сторінки молодого Гоголя, кравець (розповідають старожили) завжди тяжко зітхав* (с. 62) – печаль; – *А де ж мій братік Остап спочиває? – спитав раптом якимсь занадто тремтячим голосом Андрій* (с. 71) – збудження. У поданих реченнях опис тремтіння голосу, тяжких подихів чи крику репрезентують переживання персонажів.

2. **Мімічний вияв емоцій** – це і вираз обличчя загалом, і лише погляд, а також рухи м'язів обличчя, сльози, усмішка. Наприклад: *Я сідаю на канапу й жалібно, як побитий безсилий пес, дивлюся на Тагабата* (с. 58) – жалість; *Мати з жахом дивилась на свого сина*

та нічого не розуміла (с. 68) – страх; ...Я остовнів. Блідий, майже мертвий, стояв перед мовчазним натовпом черниць із роззубленими очима, як зацькований вовк (с. 54–55) – шок, здивування. Описом очей Микола Хвильовий передає різні емоційні стани персонажів, натомість губи показують лише одну емоцію – радість (усмішку).

3. **Вегетативні процеси тіла:** нудота, млість, підвищена температура тіла, почервоніння обличчя, блідість. Наприклад: *...І тоді я горів у вогні фанатизму й чітко відбивав кроки по північній дорозі (с. 50) – захоплення, збудження; Мужчина ще більше зблід (с. 53) – шок, страх; Татяна сказала безумовно серйозно й щиро, і, мабуть, тому, що серйозно й щиро, Сайгор за неї, чи не за неї, а за себе, почервонів, відчув, як прилила до щік хвиля крові (с. 255) – сором. Емоції, які викликають фізичні реакції тіла (притік чи відтік крові, млість, слабкість) важко класифікувати однозначно. У поданих прикладах ідеться про кілька різних емоцій, які накладаються одна на одну і тому викликають таку реакцію тіла персонажів.*

4. **Рухи тіла:** постава, хода, біг. Наприклад: *Не могла вона знести цього мовчання Андрієвого і йшла від нього в зажурі (с. 64) – печаль; ...Я остовнів (с. 54) – шок, здивування; Я йшов у нікуди. Без мислі, з тупою пустотою, з важкою вагою на своїх погорблених плечах (с. 55) – апатія, розпач; Потім збільшив крок і забіг уперед (с. 250) – поспішність, хвилювання; Ще раз попрямував був до купальні, але на півдорозі знову повернув (с. 253) – невпевненість, нерішучість; Він із злістю кинув: – П'шов! – і вдарив собаку ногою (с. 256) – агресія, роздратування, злість. Лексеми на позначення*

рухів тіла найчастіше використовувані в аналізованих новелах Миколи Хвильового. Окремо від рухів тіла прийнято описувати рухи рук⁸⁸, чого дотримуємося й ми в нашому дослідженні.

5. **Рухи рук.** Наприклад: *Потім із любов'ю посінав Марчика за вуха й рішуче заявив...* (с. 248) – любов, прихильність; *Тоня розширяла жваві ніздрі, шелестіла віями й бавилась руками в траві* (с. 249) – збудження, сором'язливість. В аналізованих новелах Миколи Хвильового лексеми на позначення рухів рук становлять кількісно невелику групу. Цей засіб вербалізації емоцій є радше додатковим до іншого (мімічного, звукового чи вегетативного) засобу, використаного в описуваній ситуації, однак все ж залишається важливою деталлю в розпізнаванні вералізованої емоції.

6. **Мисленнєва діяльність:** думки та відчуття. Наприклад: *І знову я пізнаю себе нікчемною людиною й пізнаю: десь під серцем нудить* (с. 53) – відраза до себе, біль; *Я довго не повертався, я смакував: всіх їх через дві години не буде!* (с. 53-54) – задоволення; *Я пориваюся схопити мавзера й тут же прикінчити з доктором, але я раптом почуваю себе жалким, нікчемним і пізнаю, що від мене відходять рештки волі* (с. 58) – жалість, відраза до себе. У такий спосіб письменник показує осмислення

⁸⁸ І. Кость, *Механізми вербалізації емоційного стану людини в українському прозовому тексті* [в:] „Ученые записки Таврического национального университета имени В.И. Вернадского. Серия „Филология. Социальные коммуникации”, т. 24 (63), № 4, Часть 2, 2011, с. 18.

Вербалізація емоційних станів персонажів в ідіолекті...

героями своїх станів та емоцій. Це ті емоції, які герої відчують думками чи пояснюють самі свій стан.

В аналізованих новелах Миколи Хвильового найчастіше використано звукові описи емоцій, зокрема важких подихів і зітхань, сміху, крику і тихих реплік. Серед мімічних поширеними є лексеми різноманітної міміки очей (важкі погляди, благальні погляди, шалений блиск очей тощо) та усмішок. Млість, нудота та поблідле обличчя є найпоширенішими вегетативними процесами тіла. А серед рухів тіла письменник використовує переважно різну ходу (пришвидшену, чітку та впевнену, п'яну, повільну). Лексем саме цієї групи є найбільше. Рухи рук є допоміжним засобом для опису емоційного стану персонажа. У новелах іноді можна натрапити на осмислення персонажами власних емоцій. Такі приклади ми зраховуємо до мисленнєвої діяльності.

Емоції персонажів, виражені імпліцитним способом, також можна поділити на позитивні та негативні. Микола Хвильовий описує, як його герої переживають насолоду, радість, пристрасть, мрійливість, щастя. Щастя та радість – це, зазвичай, усмішка на обличчі. Пристрасть описана комплексно: і вираз обличчя, і рухи рук. Мрійливість описана повільною, неспішною ходою. Емоції, зокрема радість, відчуває і собака, стан якого описаний за допомогою багатьох різних деталей (*Звичайно, Марчик на ласку показав би свої гострі зуби, лизнув би руку, а то потерся б об коліна й помахав облізлим хвостом* (с. 252)).

Описів негативних емоцій у новелах Миколи Хвильового більше, ніж позитивних. Негативні емоції різноманітніше виражені, ніж позитивні. На нашу думку,

Вербалізація емоційних станів персонажів в ідіолекті...

це тому, що негативні емоції людина переживає яскравіше, ніж позитивні. Також саме відчуття негативних емоцій людина пам'ятає довше та виразніше. Тому й опис цих емоцій є детальнішим та поданий частіше.

Для вираження негативних емоцій персонажів Микола Хвильовий вдається до різноманітних описів фізичних проявів. Новеліст пише про плач, важкі зітхання, біль на серці, коли зображає сум. Для вираження ніяковості та сорому письменник описує почервоніння обличчя, жалібні погляди. Шок, хвилювання та тривогу показує бліде лице, нетверда хода. Гнів та агресія – це крик, активні помаху руками, натомість апатія – спокійна повільна хода, байдужість до довкілля.

Фразеологічні засоби. Емоційні стани персонажів у новелах Миколи Хвильового вербалізовані також за допомогою фразем. Наприклад: *І тому Остапові, як і треба було чекати, завжди грала на обличчі весела усмішка, а Андрій ніколи й не посміхався: він завжди дивився на світ суворим поглядом незадоволеної людини. Мати розуміла другого сина, і великим болем стискало їй серце* (с. 63); *І почорніло на душі, і сумно було їй дивитись на цей присмерк, що йде над сірими калюжами її понурого містечка* (с. 65). Фразеологізм *серце стискалося болем* означає “відчувати сильне горе, біль”; фразема *грала усмішка* – “бути щасливим”; фразема *дивитися на світ суворим поглядом* – значить “бути насупленим, похмурим”; фразема *почорніло на душі* має значення “стало важко, сумно чи погано”. Ужиті в новелах фраземи виражають і позитивні, і негативні емоції персонажів.

В аналізованих новелах фразеологічні засоби вираження емоційних станів персонажів непоширені.

Можливо, Микола Хвильовий не використовував їх для опису емоцій персонажів, оскільки ті не є носіями народної культури та пам'яті. Зокрема серед персонажів «*Я (Романтики)*» Я, доктора Тагабата й Андрюші, Дегенерата і Матері лише в мовленні останньої, що є узагальненим образом української матері, вжито фразеологізми для опису її думок і почуттів.

Словотвірні засоби. У новелах Миколи Хвильового вживано словотворчі суфікси, що мають емоційне забарвлення. Наприклад: *Андрюша, хвостик, дрібненький, синок, мамуська, хрестик, містечко, матуся, дзвоники, братік, шабляка, итанці, коник* тощо. Здебільшого словотворчі суфікси надають словам зменшувано-пестливого значення: *хвостик, дрібненький, містечко, дзвоники* тощо. Зазвичай ці лексеми використовують оповідачі новел. У мовленні синів слова зі зменшувано-пестливими суфіксами (*хрестик, мамуся*) надають мовцю інфантильності, нагадують читачам, що персонажі є дітьми, та показують їхній хоч і прихований, але ніжний стан душі та характеру. У випадку із Григорієм та Я пестливі суфікси (*баринька, дружок*) пояснюють ставлення персонажів до названих об'єктів, наприклад, любов, захоплення чи замилювання.

У лексемі *Андрюша* суфікс підкреслює юність, невпевненість та розгубленість персонажа. *Синок* – звертання матері до улюблених рідних синів, словотворчий суфікс в іменнику передає емоцію любові.

Словотвірні засоби вербалізації емоцій спостережувано в мовленні персонажів різних новел. У *Я (Романтиці)* їх використано в мовленні Я, Андрюші та Матері, що показує їхню можливість переживати емоції. У беземоційного доктора Тагабата слова сухі, а от

Вербалізація емоційних станів персонажів в ідіолекті...

Андрюша настільки емоційний, що пестливий афікс є навіть у його імені.

Словотворчі суфікси, хоч і роблять із нейтрального слова емоційно забарвлене, однак виражають лише загальне позитивне (пестливе, зменшуване) чи негативне (згрубіле) значення. Тому в аналізованих новелах Миколи Хвильового словотворчі модифікаційні суфікси підкреслюють позитивні чи амбівалентні емоції.

Більшість лексем із експліцитним вираженням емоцій персонажів, зокрема за допомогою словотворчих суфіксів, в аналізованих новелах Миколи Хвильового становлять іменники та прислівники, меншість – прикметники.

Синтаксичні засоби. Емоційні стани персонажів Микола Хвильовий в аналізованих новелах передає також за допомогою синтаксичних засобів, зокрема вставлених конструкцій, номінативних речень, вокативних речень, речень із прямою мовою, безособових речень. Наприклад: *Моя мати – наївність, тиха жура і добрість безмежна. (Це я добре пам'ятаю!)* (с. 45); *Пес лежить і облизує попіл на хвості. (Мовчиш? – Мовчу.)* (с. 240); *Тривога* (с. 45); *Тоді він іронічно й байдуже: – Ну, і що ж? Добре!* (с. 58); *І тоді ж його раптом знервувало* (с. 259) тощо. Вставлені конструкції дають емоційну оцінку змісту речення, модальність якого часто не збігається з модальністю вставленого компонента. Номінативні речення дають коротке пояснення загальній картині історії. У реченнях із прямою мовою слова автора зазвичай мають пояснення, яким тоном ця репліка має звучати та яку емоцію передавати. Безособові речення описують стан, у якому перебуває герой.

Вербалізація емоційних станів персонажів в ідіолекті...

Микола Хвильовий також використовує порівняння для увиразнення емоції персонажа. Наприклад: *І не ридати, а плакати дрібненькими сльозами хотілось мені – так, як у дитинстві, на теплих грудях* (с. 53) – горе, біль, жаль, сум; *Я сідаю на канапу й жалібно, як побитий безсилий пес, дивлюся на Тагабата* (с. 58) – сором. Порівняння використано тоді, коли персонаж не зовсім упевнений у своїх емоціях (новела «Я (Романтика)»). Йому важко виразити емоції словами, тому він вдається до порівнянь, щоб точніше пояснити свій стан.

Серед синтаксичних засобів в аналізованих новелах Миколи Хвильового використано часті повтори. Наприклад: *Мати кинулась ховати свого любого сина Андрія. І сховала вона свого любого сина Андрія на глухому горіщі і повернулась до кімнати* (с. 69) – повтори підкреслюють ніжне ставлення матері до своїх синів; *Матері вже не було. (...) Матері вже не було ... (...) Але матері вже не було. (...) Матері вже не було. Матері саме тих бойових хлопців, що їх батько помер дуже давно: так давно, що й не скажеш* (с. 72) – повтор речень підсилює сум та біль втрати матері; *Назад! Назад!* (с. 245); *Нічого не чула вона. Нічого!* (с. 246) – повтор накладається на фонетичний засіб окличності, причому в обох останніх прикладах ужиті засоби показують емоцію впевненості.

Навмисні орфографічні помилки та суржикізми, наприклад: – *Мар'я Петрівно!.. Ваш Коля ще не приїхав з ком'ячейки? А мій, знаєте, Іван Дем'янович учора обкушався яблуков і таке, знаєте, засореніє желудка... – Ужась! – зітхнула Мар'я Петрівна*

Вербалізація емоційних станів персонажів в ідіолекті...

(с. 254) – також увиразнюють мовлення персонажів та їхній емоційний стан.

Часто в тому самому реченні використано кілька різних засобів вербалізації емоцій персонажів, зокрема фонетичний, словотвірний і синтаксичний засоби. Це може бути оклична інтонація, суфікс із пестливим значенням і вокативне речення: *Синку!* (с. 68). Крім того, у тому самому реченні може бути реалізовано кілька різних засобів того самого мовного рівня, наприклад, експліцитне та імпліцитне лексичне вираження чи лексеми, які описують рухи рук та міміку обличчя: *Тоня розширяла жваві ніздрі, шелестіла віями й бавилась руками в траві* (с. 249). Одночасне використання кількох засобів допомагає передати емоцію повною мірою, не створюючи ефекту надлишковості. Миколі Хвильовому вдається детально зобразити емоції, вживаючи невелику кількість слів.

Отже, у новелах Миколи Хвильового вербалізація емоцій персонажів відбувається на фонетичному, лексичному, фразеологічному, словотвірному та синтаксичному рівнях. Найпродуктивнішими у вираженні емоцій персонажів у малих прозових творах Миколи Хвильового є лексичні засоби. Це зумовлено тим, що самі лексеми експліцитно чи імпліцитно передають емоції. Фонетичні засоби (переважно інтонація) лише надають словам емоційного звучання, але не значення емоції. За допомогою словотворчих суфіксів слова набувають емоційного забарвлення. Фразеологізми як виразники емоційних станів персонажів у новелах Миколи Хвильового не є продуктивними засобами. У проаналізованих нами новелах Миколи Хвильового співвідношення засобів

Вербалізація емоційних станів персонажів в ідіолекті...

вербалізації емоцій є різним, однак у всіх досліджених творах використано засоби усіх рівнів мови.

Частіше Микола Хвильовий виражає негативні емоції, для чого використовує засоби вербалізації емоцій усіх мовних рівнів. Перевага негативних емоцій, можливо, зумовлена песимістичним настроєм аналізованих новел, спричиненим песимістичним світобаченням самого автора. Або негативні емоції Микола Хвильовий зображає частіше, тому що людина сильніше та яскравіше їх переживає та фіксує у своїй пам'яті.

Перспективу дослідження вбачаємо у вивченні засобів вираження емоцій персонажів у великій прозі Миколи Хвильового. Цікавим видається зіставлення засобів вираження емоційних станів персонажів у малій і великій прозі письменника.

Література

Вакуленко Г., Клипа Н., *Локативний компонент у ролі облігаторного поширювача в ідіолекті Миколи Хвильового* [в:] *Матеріали міжнародної наукової конференції «Системний аналіз функціонування мовних одиниць», присвяч. до 75-річчя від дня народження А. Грищенка (1936–2006)*, Київ 22-23 вересня 2011 р., с. 100-104.

Дрюк Н., *Класифікація номінативних речень в ідіостилі Миколи Хвильового* [в:] *Збірник тез наукових доповідей студентів Бердянського державного педагогічного університету*, том 2. Філологічні науки 2019, с. 90-92.

Ковальчук О., *Микола Хвильовий і кубізм. «Я (Романтика)»* [в:] „Літературний Чернігів”, № 2, 2017, с. 16-19.

Вербалізація емоційних станів персонажів в ідіолекті...

Кость І., *Механізми вербалізації емоційного стану людини в українському прозовому тексті* [в:] „Ученые записки Таврического национального университета имени В.И. Вернадского. Серия „Филология. Социальные коммуникации”, т. 24 (63), № 4, Часть 2, 2011, с. 18.

Панова Р., *Стилістичні фігури експресивного синтаксису у творчості Миколи Хвильового*, Глухів 2020.

Хвильовий М., *Я (Романтика): для серед. та ст. шк. віку*, Київ 2008.

References

Vakulenko G., Klypa N., *Lokatyvnyi komponent u roli oblihatornoho poshyriuvacha v idiolekti Mykoly Khvylovoho* [v:] *Materialy mizhnarodnoi naukovoï konferentsii «Systemnyi analiz funktsionuvannia movnykh odynyts», prysviach. do 75-richchia vid dnia narodzhennia A. Hryshchenka (1936–2006)*, Kyiv, September 22-23, 2011, s. 100-104.

Driuk N., *Klasyfikatsiia nominatyvnykh rechen v idiostyli Mykoly Khvylovoho* [v:] *Zbirnyk tez naukovykh dopovidei studentiv Berdianskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu*, vol. 2. Filolohichni nauky 2019, s. 90-92.

Kovalchuk O., *Mykola Khvylovyi i kubizm. «Ja (Romantyka)»* [v:] „Literaturnyi Chernihiv”, № 2, 2017, s. 16-19.

Kost I., *Mekhanizmy verbalizatsii emotsiinoho stanu liudyny v Ukrainському прозовому тексті* [v:] „Uchenye zapiski Tavricheskogo nacionalnogo universiteta imeni V.I. Vernadskogo. Serija „Filologija. Socialnye kommunikacii”, vol. 24 (63), № 4, Part 2, 2011, s. 18.

Panova R., *Stylistychni fihury ekspresyvnoho syntaksysu u tvorchosti Mykoly Khvylovoho*, Hlukhiv 2020.

Вербалізація емоційних станів персонажів в ідіолекті...

Khvylovyi M., *Ya (Romantyka): dla sered. ta st. schk. viku*,
Kyiv 2008

**МОДЕЛЮВАННЯ КОНЦЕПТОСФЕРИ СУЧАСНИХ
НАЗВ ЛІКУВАЛЬНИХ ПРЕПАРАТІВ З
КОМПОНЕНТОМ ДЕРМА- / ДЕРМ-**

MODELING OF THE CONCEPTOSPHERE OF MODERN
NAMES OF MEDICINAL PREPARATIONS WITH THE
COMPONENT ДЕРМА- / ДЕРМ-

Анна Городецька⁸⁹

Криворізький державний педагогічний університет
ahorodetska75@gmail.com

The article is emphasize on the controversial nature of the main linguistic approaches to the interpretation of medical terminology. It has been shown that the linguocognitive unit of the scientific conceptosphere is a term-concept which allows to make a scientific communication. The complex analysis of modern pharmaceutical handbooks is offered and fragment of cognitive map of modern names of medical preparations of the Ukrainian language with a derma- / derm-component is presented. The internal form of nomens that is hidden for modern native speakers is enlightened and the main methods of their word formations are revealed.

Key words: cognitive map, conceptosphere, lexical-semantic group, medicinal preparation, medical term, thematic field, pharmaceutical term

⁸⁹ Роботу виконано під науковим керівництвом докт. філол. наук, проф. Жанни Колоїз.

Постановка проблеми. Термінологічна система являє собою вагомий показник розвитку кожної мови, оскільки презентує її здатність формувати й формулювати наукову думку власними лексичними та граматичними засобами. Українська мова демонструє розгалужений термінологічний лексикон у всіх галузях людського знання про світ, що знаходить підтвердження в давній і поважній історії становлення наукових знань. Медицина не є в цьому переліку винятком. У другій половині ХХ ст. лінгвісти системно підійшли до формування термінології як самостійної галузі мовознавства.

Можна виокремити такі підходи у цій сфері: 1) лексикографічний (укладання перекладних, частотних, багатомовних, етимологічних словників); 2) стандартизація термінологічних систем на міжнародному рівні; 3) створення картотек, автоматизованих баз наукових термінів; 4) переклад і редагування термінів засобами транслітерації шляхом добору синонімічних рядів; 5) видання спеціальних періодичних журналів.

Окрім того, медична термінологічна система стала об'єктом суто лінгвістичної зацікавленості. Науковці обмірковують загальнотеоретичні проблеми дефініції понять “термін”, “термінологія”, їх системності, ієрархічності, зв'язку з іншими шарами мовної системи; співвідношення поняття й лексичного значення слова в термінах; розвитку багатозначності; опису вузькогалузевих термінологічних систем, зокрема й медичної. На сьогоднішньому етапі розвитку лінгвістики, ураховуючи навіть поважну традицію, залишилося багато нерозв'язаних завдань, які потребують пильної уваги

Моделювання концептосфери сучасних назв...

дослідників, що й зумовлює актуальність подальших наукових розвідок. До першочергових, на нашу думку, проблем належать такі: 1) виявлення концептосфери терміноназв тієї чи тієї галузі медицини; 2) окреслення меж наукової медичної картини світу; 3) упорядкування системи медичних термінів; 4) виокремлення з-поміж загальної системи медичних термінів тематичних полів галузей, суміжних з власне медициною, наприклад, фармацевтики; 5) відновлення причин номінації пропонованих лексем з урахуванням шляхів уходження до їхньої структури запозичених компонентів.

Аналіз досліджень. Моделювання стрижневих концептів тієї чи тієї галузі знань дає змогу вивчити шляхи, способи й методи пізнання людиною дійсності, що трансформується в систему категорійних понять і викликає інтерес серед сучасних лінгвокогнітологів. Можна стверджувати, що це новий напрям мовознавчих досліджень, який має багато нерозв'язаних проблем. Гадаємо, що найбільш удалим підходом до когнітивного розуміння наукової концептосфери є позиція, висловлена Р.-Ю. Перхач, яка виголошує, що термін як складова наукової концептосфери є лінгвокогнітивною одиницею. З допомогою наукових концептів відбувається наукова комунікація, формується інформаційно-наукова картина світу. Оригінальним, на нашу думку, є підхід до визначення наукової концептосфери у працях О. Барташової, С. Синявської, що ввели у науковий обіг нові терміни «когнітивна карта», «карта-огляд», «карта-шлях», у які вкладали такий зміст: 1) виокремлення основних концептів досліджуваної царини знання; 2) виявлення їхніх концептуальних ознак; 3) об'єднання тотожних концептів у категорійні рубрики;

4) подання у вигляді схем (фреймів) окремих фрагментів і всієї структури науки.⁹⁰

Фактично можна стверджувати, що запропонований підхід є продовженням теорії польової організації лексики. Так, наприклад, тематичне поле “Медицина” досліджено в історичному, діалектному, етимологічному аспектах. Г. Германович стверджує, що тематичне поле «Медицина» на термінологічному рівні проаналізовано у вигляді таких окремих підсистем – лексико-семантичних груп: 1) термінологія косметики і косметології; 2) генетична термінологія; 3) термінологія медичної радіології; 4) найменування шкірних хвороб; 5) кардіологічна термінологія; 6) судово-медична термінологія; 7) логопедична термінологія; 8) мікросистема акушерства і гінекології; 9) гомеопатична лексика; 10) клінічна термінологія тощо.⁹¹

Ми відстоюємо позицію, що синонімом до терміна “концептосфера” може виступати поняття “тематичне поле”, а структурні складові концептосфери співвідносні з поняттям “лексико-семантична група”. Обидва терміни демонструють ієрархічні парадигматичні відношення в системі мови, підпорядковуючись одне одному (лексико-семантична група → тематичне поле / структура концептосфери → концептосфера). Виявлено, що термін

⁹⁰ О. Барташова, С. Синявская, *Когнитивное моделирование англоязычной терминосистемы эндокринологии* [в:] „Вестник Ленинградского государственного университета им. А. С. Пушкина”, вып. 2, 2012, с. 7–14.

⁹¹ Г. Германович, *Медичні терміни зі соматичними компонентами в сучасній українській мові*, Львів 2021, с. 1.

Моделювання концептосфери сучасних назв...

“тематичне поле” може бути співвідносний, наприклад, з такими поняттями, як “когнітивна карта”, “карта-огляд”, “карта-шлях”, запропонованими О. Барташовою та С. Синявською. Обираємо термін “когнітивна карта” та у подальшому будемо послуговуватися системою “тематичне поле – концептосфера – когнітивна карта” як синонімами.

Наукова мовна картина світу представлена багатьма тематичними полями (когнітивними картами). Серед них одним з найбільш досліджених виявилось поле “Медицина”. Огляд наукових джерел засвідчив, що назріла потреба у виокремленні тематичного поля “Фармацевтика”, яке має суттєві відмінності від тематичного поля “Медицина” і системно не досліджене в лінгвістичній літературі. Саме тому вважаємо за необхідне здійснити аналіз зазначеної проблеми більш детально й окреслити основні перспективи подальших лінгвістичних розвідок. На сучасному етапі розвитку мовознавчої науки одним із актуальних напрямів концептуального вивчення лексики різних галузей людського знання може бути визначено багатоаспектний аналіз фармацевтичної термінології. Т. Бурова вважає, що фармацевтичний словник становить специфічний багатоаспектний лінгвокультурний код, що потребує глибокого й усебічного вивчення за багатьма лексико-семантичними групами: “фармакологія”; “фармакогнозія”; “фармхімія”; “фармакотерапія”; “фармакопрофілактика”; “токсикологія”; “фармакопея”; “організація й економіка у

фармації”⁹². Дослідниця слушно зауважує, що концептосфера тематичного поля “Фармація” складається із п’яти базових понять-категорій: 1) ліки; 2) лікарський препарат; 3) лікарська форма; 4) лікарська речовина; 5) лікарська сировина.

Т. Куркіна, аналізуючи словник сучасної фармацевтики, пропонує класифікувати його за такими аспектами: технологія виготовлення лікарських препаратів; фармакологія; фармацевтична хімія; фармацевтична економіка; фармакогнозія; інтеграційні галузі фармакології.⁹³

Г. Хирівська оприлюднює розгорнуту класифікацію тематичного поля “Фармацевтика”, до якого уналежнює дві лексико-семантичні групи “Лікарські препарати” та “Організація й економіка у фармації”.⁹⁴ О. Бурдіна зауважує, що до зазначеної вище другої лексико-семантичної групи фармацевтичної лексики можна додати сфери фармацевтичного бізнесу.

Список запропонованих класифікацій концептосфери “Фармацевтика” не є вичерпними. Усі

⁹² Г. Булова, *Фармацевтический дискурс как культурный код : семиотические, прагматические и концептуальные основания*, Ставрополь 2008, с. 9.

⁹³ Т. Куркина, *Терминология фармации как отражение развития профессионального знания и деятельности* [в:], „Известия Самарского научного центра Российской академии наук”, т. 12, № 5 (2), 2010, с. 519.

⁹⁴ Г. Хирівська, *Терміни фармаекономіки та фармацевтичного товарознавства як тематичні групи фармацевтичної термінології* [в:] „Вісник Національного університету “Львівська політехніка”. Серія „Проблеми української термінології”, № 869, 2017, с. 70–74.

підходи можуть бути взаємодоповнені. Особливої уваги потребує системний аналіз саме лексико-семантичної групи “Лікарські препарати”, адже погоджуємося з позицією О. Бурдіної, яка справедливо вважає, що саме в галузі термінотворення залишається найбільше нерозв’язаних проблем лінгвістичного характеру⁹⁵ з багатьох причин. По-перше, базою формування метамови фармакології є латина і давньогрецька, що потребує додаткового лінгвістичного коментування із залученням елементів етимологічного аналізу задля відновлення затемненої для носіїв сучасних мов внутрішньої форми терміноназви. По-друге, метамова фармакології має синтетичний характер, оскільки один термін може складатися із фрагментів терміносистем інших, здебільшого природничих наук, що потребує пошуку додаткової інформації задля адекватного розуміння. По-третє, спрямованість термінів не тільки на обізнаних фахівців у галузі фармакології (наприклад, лікарі, провізори, хіміки-технологи, фармацевти), а й на пересічних носіїв мови, які споживають запропонований продукт, повинна передбачати усвідомлення сутності називання.

О. Бурдіна репрезентує власну наукову позицію щодо ключового концепту фармацевтичного дискурсу – “лікарський засіб”, пропонуючи таку

⁹⁵ О. Бурдіна, С. Мишланова, *Институциональные особенности фармацевтического дискурса и их отражение в терминологии* [в:] „Историческая и словообразовательная мысль”, № 4, 2013, с. 91.

Модельовання концептосфери сучасних назв...

дефініцію: “комплекс знань про його створення, виробництво й споживання”.⁹⁶

У наукових джерелах знаходимо різні тлумачення концепту “лікарський препарат”. Г. Бузова вважає, що це “речовини із органічного й неорганічного світу, що слугують для виготовлення власне ліків, тобто тієї чи тієї лікарської форми, яка відпускається із аптеки уже готовою для споживання її хворим згідно з вказівкою та настановою лікаря”⁹⁷.

Ми поділяємо висловлені позиції науковців щодо проблем у процесі номінації лікарських препаратів, пов’язуючи їх з такими чинниками: 1) відсутністю напрацьованих стандартів, упорядкованості терміносистеми; 2) відсутністю термінологічних словників із тлумаченням значення терміноназв, презентацією історії їхнього формування, етимологічним аналізом, розкриттям причин умотивованості внутрішньої форми; 3) відсутністю когнітивно-наукового усвідомлення причин номінації лікарських препаратів носіями мови; 4) відсутністю аналізу дериваційних шляхів формування номенів на позначення лікарських препаратів; 5) необхідністю укладання когнітивної карти лікарських препаратів.

Отже, до тематичного поля “Фармацевтика” уналежнюють низку лексико-семантичних груп, однак жодна з них не вирізняється чіткою систематизацією й

⁹⁶ Idem, *Институциональные особенности фармацевтического дискурса и их отражение в терминологии* [В:] „Историческая и словообразовательная мысль”, № 4, 2013, с. 92.

⁹⁷ Г. Бузова, *op. cit.*, с. 9.

Моделювання концептосфери сучасних назв...

грунтовним, комплексним аналізом. Особливої уваги потребує дослідження концепту “Лікарські препарати”, наповнення якого можна визначити як презентацію готового продукту, що являє собою лікарську речовину в певній лікарській формі, дозволена для медичного застосування, профілактики, лікування та діагностики захворювань.

Мета нашої наукової розвідки полягає в створенні когнітивної карти сучасних фармацевтичних термінів у межах тематичного поля “Лікувальні препарати з компонентом *дерма-* / *дерм-*”. Для досягнення окресленої мети розв’язували такі **завдання**: 1) описати ядро і периферію концепту “Лікувальні препарати з компонентом *дерма-* / *дерм-*”; 2) проаналізувати склад зазначеної тематичної групи фармацевтичних термінів; 3) висвітлити приховану для сучасних носіїв мови внутрішню форму номенів з урахуванням елементів етимологічного аналізу; 4) виявити основні способи словотворення презентованих одиниць.

Виклад основного матеріалу. Однією з найпродуктивніших лексико-семантичних груп концептосфери “Лікувальні препарати” є група терміноназв з елементом *дерма-* / *дерм*, що походить з латинської мови (*dermis*), у яку потрапив з давньогрецької (*δέρμα*), що буквально означає “сполучнотканинна частина шкіри людини й хребетних тварин, розташована під епідермою. Інші назви – *коріум*, *кутис*”. Відповідні медичні найменування класифікуємо за такими лексико-семантичними групами (ЛСГ): 1) “назва розділу медицини” (*дерматологія*, *дерматовенерологія*); 2) “назва лікарської спеціалізації” (*дерматолог*, *дерматовенеролог*); 3) “назви дерматологічних хвороб з

Модельовання концептосфери сучасних назв...

елементом *дерма-* / *дерм-*”; 4) “назви лікувальних препаратів з елементом *дерма-* / *дерм-*” , яка об’єднує власне фармацевтичні терміни.

Зупинимося на лексико-семантичних групах терміноназв “Назви дерматологічних хвороб з елементом *дерма-* / *дерм-*” та “Назви лікарських препаратів з елементом *дерма-* / *дерм-*”.

I. Лексико-семантична група “Назви дерматологічних хвороб з елементом *дерма-* / *дерм-*” представлена такими лексемами: *акродерматит* (від грец. *ἄκρος* – *кінцівка* та *δέρμα* – *шкіра*) – хронічний, що повільно прогресує, атрофічний процес у шкірі переважно дистальних відділів кінцівок; *дерматит* (від грец. *δέρμα* *шкіра* та лат. *-itis* *переходити, перетворюватися*) – гостре запалення шкіри, яке виникає під впливом різних екзогенних факторів; *еритродермія* (від грец. *erythros* – червоний та грец. *δέρμα* – шкіра) – генералізований запальний стан шкіри, що супроводжується почервонінням і лущенням; *ніодермія* (від грец. *Πύον* – гній та грец. *δέρμα* – шкіра) – гнійничкове захворювання шкіри, що спричинено гноєтворними бактеріями – стафілококами та стрептококами; *фотодерматоз* (від грец. *photos* – світло та грец. *δέρμα* – шкіра + суфікс *-osis*) – процес підвищеної чутливості шкіри до будь-яких впливів світла.

II. Ядро аналізованої термінологічної системи становить ЛСГ “Лікувальні препарати з елементом *дерма-* / *дерм-*”, у якій виявлено 5 підгруп ліків: 1) лікувальні креми; 2) лікувальні мазі; 3) лікувальні гелі; 4) лікувальні спреї; 5) косметологічні засоби.

Підгрупа “Лікувальні креми з компонентом *дерма-* / *дерм-*” представлена такими назвами: *белодерм*;

Моделювання концептосфери сучасних назв...

дермазин; *дермазол*; *дермовеїт*; *екзодерм-крем*; *карбодерм*; *кортидерм*; *ламідерм*; *мезодерм*; *содерм*; *тридерм*®†; *хепідерм* здоров'я; *целостодерм*; *флуцидерм*; *фузідерм*. Розглянемо деякі з них: *дермазол* (від нім. *Sol* – колоїдний розчин, від лат. *solutio* – розкладання; найдрібніші частинки будь-якої речовини в рідинному, твердому чи газоподібному середовищі) – препарат, призначений для лікування себореюного дерматиту, інфекцій шкіри, спричинених дерматофітами; *екзодерм-крем* (від грец. *ἐξω* – зовні, поза – префікс, що означає “зовні”, “поза чимсь”) – крем для зовнішнього застосування під час лікування шкірних інфекційних хвороб, кандидозу шкіри, висівкоподібного лишая, себореюного дерматиту; *карбодерм* (від лат. *carbo* (*carbonis*) – вугілля – у складних словах означає “сполука вуглецю”) – препарат, що застосовують при підвищеному утворенні зроговілого епітелію, а також для лікування псоріазу, себореї, екземи, іхтіозу; *кортидерм* (від лат. *cortex* (*corticis*) – кора) – засіб, що містить у своєму складі гідрокортизон бутирату і може спричинити до збільшення кортизолу у плазмі крові; *мезодерм* (від грец. *mesos* – середній, проміжковий, невеликий, помірний) має протизапальну, антиалергічну, протинабрякову, протисвербіжну дію при лікуванні екземи, дерматитів, псоріазу, свербіжу.

Підгрупа “Лікувальні мазі з компонентом *дерма-* / *дерм-*” сформована такими назвами: *алергодерм*; *белодерм*; *бетадерм*; *бондерм*; *дермабін*; *дермадрин*; *елодерм*; *момедерм*; *флудерм*; *фузідерм*. Розглянемо деякі з них: *алергодерм* (від грец. *ἄλλος* – інший і *ἔργον* – дія) – засіб для зовнішнього застосування, який чинить протиалергічну дію; *бетадерм* (від грец. *βήτα* – *B,β* – друга

Модельовання концептосфери сучасних назв...

літера грецького алфавіту; у складних словах означає стан речовини або зв'язок з бета-частинками) – препарат, що застосовують при дерматозах, при ускладненнях або підозрі на вторинні інфекції, наприклад екзема, дерматит, нейродерміт, псоріаз тощо; **бондерм** (від франц. *bon* – хороший, добрий) – препарат для лікування дерматозів, екземи, різних видів дерматитів, псоріазу тощо; **дермабін** (від лат. *bini* – два) – препарат, що містить у своєму складі дві діючі речовини: дипропіонат бетаметазону та саліцилову кислоту, чинить протизапальну, протисвербіжну, судинозвужувальну дію; **дермадрин** (від англ. *drain* – осушувати, відкачувати, відводити) – це препарат, в основі якого містяться арахісова олія та водно-олійна емульсія, які спричиняють підшкірні процеси, що супроводжуються охолоджувальним ефектом.

Підгрупа “Лікувальні гелі з компонентом *дерма-* / *дерм-*” представлена такими лексемами: **едермік**; **ламізил дермгель**; **ламікон дермгель**; **фузідерм**. Проаналізуємо деякі з них: **ламікон дермгель** (буквально «дерматологічний гель») – препарат, що має широкий спектр протигрибкової дії.

Підгрупа “Лікувальні спреї з компонентом *дерма-* / *дерм-*” представлена лексемою **белодерм** (від франц. *bel* – гарний, буквально “гарна шкіра”).

Підгрупа “Косметологічні засоби з компонентом *дерма-* / *дерм-*” уналежнює такі назви: **амодерм**, **Гірудо дерм**, **дермаглін**, **дермокапіляр**, **дермап'юріфаєр**, **дерматоклін**, **лібрідерм**, **мартідерм**, **нормадерм**, **редермік С**, **фридермцинк**. Проаналізуємо запропонований мовний матеріал: **амодерм** (від лат. *amponium*, від *amponiacum* – аміак) – лікувальний лак для нігтів із вмістом аміаку; **Гірудо дерм** (від лат. *hirudo*

(*hirudinis*) – п'явка – речовина, що її виділяють шийні залози медичної п'явки та перешкоджають зсіданню крові) – тонізуючий засіб для вмивання й очищення шкіри; косметологічний гель від вугрів акме; крем зволожуючий матуючий; **дермаглін** (від рос. *глина*) – косметична глина; **дермокапіляр** (від лат. *capillaris* – волосяний) – заспокійливий шампунь; **дерман'юріфаєр** (від англ. *pure* – чистий і *fire* – вогонь) – гель для вмивання; крем; олівець-коректор; скраб для вмивання; крем для проблемної шкіри; розчин для проблемної шкіри; тонік.

Висновки. Сучасна українська мова презентує розгалужену систему терміноназв у галузі медицини загалом і фармацевтики зокрема. Цінними джерелами для дослідження лексико-семантичних груп медичних і фармацевтичних термінів є “Державний формуляр лікарських засобів” та “Компедіум лікарських препаратів”, які являють собою повний каталог сучасних ліків, що дозволені до продажу та вживання на території України й до цього часу не були об'єктом лінгвістичного вивчення. Ми здійснили комплексний аналіз сучасних фармацевтичних довідників і презентували фрагмент когнітивної карти медичних термінів сучасної української мови з компонентом *дерма-* / *дерм-*, що до цього не було предметом наукових розвідок.

Найпродуктивнішим способом їх словотворення є основоскладання (наприклад, **дерман'юріфаєр** (від грец. *δέρμα* – шкіра та англ. *pure* – чистий і *fire* – вогонь), що супроводжується такими словотвірними процесами: 1) префіксацією (наприклад, **екзодерм** (від грец. *ἔξω* – зовні, поза – префікс, що означає «зовні», «поза чимсь»); 2) суфіксацією (наприклад, **фотодерматоз** (від грец. *photos* – світло та грец. *δέρμα*

Моделювання концептосфери сучасних назв...

– шкіра + суфікс *-osis*); 3) інтерфіксацією (наприклад, *дермокапіляр*); 4) усіченням твірних основ (наприклад, *дермазол*, в якому спостерігається процес основоскладання й усічення другої основи від латинського слова *solutio* під час запозичення німецькою мовою або усічення першої основи *кортидерм* (від лат. *cortex* (*corticis*) – кора). Проаналізовані слова є термінами-компонитами. Виявлено поодинокі випадки словоскладання (наприклад, *екзодерм-крем*); конфіскації (наприклад, *редермік*); терміноназв словосполучень-юкстапозитів (наприклад, *хепнідерм* здоров'я); маркування терміна буквою (наприклад, *тридерм*®f).

Джерельною базою формування внутрішньої форми термінів слугували грецька (наприклад, *акро-*, *алерго-*, *бета-*, *дерма-*, *екзо-*, *еритро-*, *мезо-*, *фото*), латинська (наприклад, *бін-*, *гірудо*, *капіляр*, *карбо-*, *корти-*, *март-*, *моме-*, *лібр-*, *ре-*), англійська (наприклад, *дрин-*, *клін-*, *хепні*), німецька (наприклад, *сол-*), французька (наприклад, *бел-*, *бон-*, *фузі-*), українська (наприклад, виявлено один компонент *три*) та російська мови (наприклад, виявлено один компонент *-гліна*).

На нашу думку, саме така робота з фармацевтичною лексикою дозволить поліпшити комунікацію між професіоналами (лікарями, провізорами, фармацевтами) і пересічними носіями мови задля усвідомленого сприйняття назв необхідних для лікування препаратів.

Література

Барташова О., Синявская С., *Когнитивное моделирование англоязычной терминосистемы эндокринологии* [В:]

Модельовання концептосфери сучасних назв...

„Вестник Ленинградского государственного университета им. А. С. Пушкина”, вып. 2, 2012, с. 7–14.

Бурдина О., Мишланова С., *Институциональные особенности фармацевтического дискурса и их отражение в терминологии* [в:] „Историческая и словообразовательная мысль”, № 4, 2013, с. 190–194.

Бурова Г., *Фармацевтический дискурс как культурный код : семиотические, прагматические и концептуальные основания:* автореф. дис. ... д-ра фармац. наук, Ставрополь, 2008.

Германович Г., *Медичні терміни зі соматичними компонентами в сучасній українській мові: автореф. дис. ... канд. філол. наук*, Львів, 2021.

Куркина Т., *Терминология фармации как отражение развития профессионального знания и деятельности* [в:] „Известия Самарского научного центра Российской академии наук”, т. 12, № 5 (2), 2010, с. 519–522.

Перхач Р. Ю., *Корпус інструкцій до медичних препаратів як метод дослідження медичної термінології* [в:] „Філологічні студії. Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету”, вип. 13, 2015, с. 171–175.

Хирівська Г., *Терміни фармаекономіки та фармацевтичного товарознавства як тематичні групи фармацевтичної термінології* [в:] „Вісник Національного університету „Львівська політехніка”. Серія „Проблеми української термінології”, № 869, 2017, с. 82–85.

References

Bartashova O., Sinyavskaya S., *Kognitivnoe modelirovanie angloyazychnoj terminosistemy endokrinologii* [v:] “Vestnik

Leningradskogo gosudarstvennogo universiteta im. A. S. Pushkina”, vyp. 2, 2012, s. 7–14.

Burdina O., Mishlanova S., *Institucionalnye osobennosti farmacevticheskogo diskursa i ih otrazhenie v terminologii* [v:] “Istoricheskaya i slovoobrazovatel'naya mysl”, № 4, 2013, c. 190–194.

Burova G., *Farmaceuticheskij diskurs kak kulturnyj kod: semioticheskie, pragmaticheskie i konceptualne osnovaniya: avtoref. dis. ... d-ra farmac. nauk*, Stavropol, 2008.

Hermanovych H., *Medychni terminy zi somatychnymy komponentamy v suchasni ukrainskii movi: avtoref. dys. ... kand. filol. nauk*, Lviv, 2021.

Kurkina T., *Terminologiya farmacii kak otrazhenie razvitiya professionalnogo znaniya i deyatel'nosti* [v:] “Izvestiya Samarskogo nauchnogo centra Rossijskoj akademii nauk”, t. 12, № 5 (2), 2010, c. 519–522.

Perkhach R.-Yu., *Korpus instruktzii do medychnykh preparativ yak metod doslidzhennia medychnoi terminologii* [v:] “Filolohichni studii. Naukovyi visnyk Kryvorizkoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu”, vyp. 13, 2015, s. 171–175.

Khyrivska H., *Terminy farmaekonomiky ta farmatsevychnoho tovaroznavstva yak tematychni hrupy farmatsevychnoi terminologii* [v:] “Visnyk Natsionalnoho universytetu “Lvivska politekhnika”. Seriia “Problemy ukrainskoi terminologii”, № 869, 2017, c. 82–85.

**СТРУКТУРНО-СЛОВОТВІРНА
ХАРАКТЕРИСТИКА МІКРОТОПОНІМІВ ІВАНО-
ФРАНКІВСЬКОЇ ОБ'ЄДНАНОЇ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ
ГРОМАДИ⁹⁸**

**STRUCTURAL-WORD-FORMING CHARACTERISTICS
OF MICROTOPYNYMS OF IVANO-FRANKIVSK
UNITED TERRITORIAL COMMUNITY**

Ганна Шкорута

Прикарпатський національний університет імені
Василя Стефаника
hanna.shkoruta@pnu.edu.ua

The structural-word-forming features of microtoponyms of Ivano-Frankivsk united territorial community are investigated in the article. The analysis of the collected material of microtoponyms of simple and complex structure is carried out. The creative bases of simple and complex names of small geographical objects are established.

Keywords: microtoponym, simple structure, composite structure, structural-word-forming characteristic, microtoponyms, creative basis.

Постановка проблеми. Опис структурно-словотвірної будови мікротопонімів є дуже цінним при комплексному аналізі мікротопонімів територій, що

⁹⁸ Роботу написано під науковим керівництвом докт. філол. наук, професора Василя Грещука.

Структурно-словотвірна характеристика...

досліджуються. Важливо з'ясувати особливості творення мікротопоназв, виявити продуктивні моделі. Ю. Осінчук вважає, що вивчення структурних типів мікротопонімів є важливим для мовознавства, тому що такі географічні назви утворюються саме за законами мови, у нашому випадку – української⁹⁹.

Мікротопонімія Івано-Франківської об'єднаної територіальної громади раніше не досліджувалась в українському мовознавстві, що й зумовлює новизну цієї ономастичної розвідки.

Аналіз досліджень. Науковці намагалися дослідити мікротопоніми різнобічно, опрацьовували історичну базу, умови появи та зміни мікротопоназв, описували лексико-семантичні, структурно-словотвірні, лінгвокультурологічні аспекти творення онімів. Словотвірну структуру топонімів досліджували Д. Бучко, Ю. Карпенко, І. Ковалик, Н. Лісняк, Н. Подольська та інші. Вчені користувалися різними підходами до вивчення проблеми, саме тому на сьогодні маємо велике різноманіття наукових праць.

Актуальність дослідження впливає із необхідності розвивати регіональну мікротопонастику. Особливості словотвірної структури мікротопонімів Івано-Франківської ОТГ раніше не вивчалися.

Мета статті – здійснити структурно-словотвірний аналіз мікротопоназв Івано-Франківської ОТГ.

⁹⁹ Ю. Осінчук, *Структурні типи мікротопонімів Радехівщини (однослівні назви)* [в:] «Вісник Львівського університету. Серія філологічна», вип. 64, ч. II, 2017, с. 83.

Виклад основного матеріалу.

I. Мікротопоніми простого типу.

Проста (однослівна) структура вираження є однією з найпродуктивніших. Такі мікротопоніми утворюються за допомогою лексико-семантичного, афіксального способу, конверсії, осново- та словоскладання.

Суть лексико-семантичного способу полягає в утворенні нового значення без граматичних і фонетичних змін у слові. О. Лужецька¹⁰⁰ та Н. Лісняк¹⁰¹ притримуються думки, що цей спосіб має два види: онімізацію та трансонімізацію.

На території, що досліджувалася, є чимало мікротопонімів, які утворилися шляхом онімізації апелятивів, тобто відбувся перехід апелятива у власну назву без наявних структурних змін. Трапляються такі назви як у формі однини, так і у формі множини.

Проаналізувавши зібраний матеріал мікротопоназв Івано-Франківської об'єднаної територіальної громади, виділяємо прості за структурою власні назви, велику частку яких становлять іменники називного відмінка однини чоловічого роду: *Аеропорт* (ІФ), *Ангар* (Підп.), *Голівуд* (ІФ), *Горб* (Підп.), *Ждимир* (Підлуж.), *Магазин* (ІФ), *Млин* (Підп.), *Легіон* (Підлуж.), *Готель* (ІФ), *Окіп* (Підп.), *Позитрон* (ІФ), *Каскад* (ІФ), *Вокзал* (ІФ), *Потік* (ІФ), *Ринок* (ІФ), *Парк* (ІФ), *Арсенал* (ІФ), *Сибір* (Угорн.), *Центр* (ІФ), *Світанок* (Угорн.), *Арсен*

¹⁰⁰ О. Б. Лужецька, *Мікротопонімія Південно-Західного Опілля*: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01, Тернопіль 2014.

¹⁰¹ Н. І. Лісняк, *Мікротопонімія Західного Поділля*: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01, Ужгород 2004.

Структурно-словотвірна характеристика...

(ІФ), *Крутіж* (Підп.), *Перебій* (Підп.), *Перегінець* (ІФ), *Сад* (Підп.), *Ліс* (Підп.), *Тік* (Підп.), *Хрест* (Угорн.), *Цвинтар* (Підп.), *Базар* (ІФ), *Міст* (Підп.), *Осередок* (Підп.), *Інститут* (Підп.); називного відмінка однини жіночого роду: *База* (ІФ), *Буда* (Підп.), *Вільшина* (Угорн.), *Гірка* (ІФ), *Гора* (Підп.), *Гряда* (Микит.), *Долина* (Драгомир), *Бистриця* (ІФ), *Нетеча* (Підп.), *Каміння* (Підп.), *Пасіка* (Підп.), *Пасічна* (ІФ), *Ферма* (Підп.), *Каплиця* (Підп.), *Катедра* (ІФ), *Пошта* (ІФ), *Синагога* (ІФ), *Церква* (Підп.), *Школа* (Підп.), *Ратуша* (ІФ), *Надія* (ІФ), *Слобода* (ІФ), *Синіва* (Угорн.), *Фоса* (Підп.); називного відмінка однини середнього роду: *Глинне* (Підлуж.), *Поле* (Підп.), *Мокре* (Підлуж.), *Кладовище* (ІФ), *Глинище* (Угорн.), *Гуральнище* (Угорн.). Фіксуємо мікротопоніми й у формі родового відмінка однини чоловічого роду: *Шевченка* (ІФ, Підп., Підлуж.), *Горького* (ІФ), *Мицькевича* (ІФ), *Будівельників* (ІФ), *Миру* (ІФ), *Франка* (ІФ, Підп., Підлуж.), *Грушевського* (ІФ, Підп.), *Дудаєва* (ІФ), *Коновальця* (ІФ), *Чорновола* (ІФ), *Петлюри* (ІФ); родового відмінка однини жіночого роду: *Незалежності* (ІФ, Підп.), *Перемоги* (Підп.), *Просвіти* (Микит.), *Юності* (Угорн.) тощо, які є здебільшого назвами вулиць.

Мікротопоніми у формі множини є переважно відапелятивними похідними на базі іменників у формі чоловічого роду: *Брідки* (Драгомир.), *Вали* (ІФ), *Горби* (Микит.), *Стави* (Підп.), *Городи* (Угорн.), *Корчі* (Підп.), *Кути* (Микит.), *Мочари* (ІФ), *Брати* (ІФ), *Липники* (ІФ); жіночого роду: *Долини* (ІФ), *Кицьки* (Підп.), *Лози* (Підп.), *Ваги* (Підп.), *Ниви* (ІФ), *Будови* (Підп.), *Плити* (Підп.), *Кам'єнки* (Черн.), *Міри* (Драгомир.), *Печери* (Підп.),

Структурно-словотвірна характеристика...

Царинки (Хрипл.), *Черешеньки* (ІФ) та середнього роду: *Гробищи* (Драгомир.), *Ставищи* (ІФ).

Окрім мікротопоназв-іменників, фіксуємо також мікротопоніми-ад'єктиви, найбільша кількість яких виражена формою жіночого роду однини: *Горішня* (Угорн.), *Долішня* (Угорн.), *Зелена* (Підп.), *Довга* (ІФ), *Середня* (Підп., Підлуж.), *Залізнична* (ІФ), *Спортивна* (ІФ), *Зв'язкова* (ІФ), *Паркова* (ІФ), *Деповська* (ІФ), *Біла* (ІФ), *Далека* (ІФ), *Оборонна* (ІФ), *Затишна* (ІФ), *Горіхова* (ІФ), *Калинова* (Підп.), *Східна* (Угорн.), *Новорічна* (Угорн.), *Яблунева* (Угорн.), *Тополина* (Угорн.), *Світла* (Микит.), *Коротка* (Микит.), *Приватна* (Микит.), *Західна* (Микит.), менше у формі чоловічого роду однини: *Залізничний* (ІФ), *Парковий* (ІФ), *Склеповий* (Підп.) та середнього роду однини: *Глинне* (Підлуж.), *Міське* (ІФ), *Мокре* (Підлуж.), *Німецьке* (ІФ), *Хрестове* (Підп.), *Колгоспне* (Підп.), *Циплівське* (Колод.). Родова характеристика цих мікротопонімів залежить від стрижневого слова, тобто явища, яке позначає лексема. У нашому випадку стрижневими словами є *вулиця*, *дорога*, *зупинка*, *міст*, *мікрорайон*, *поле*, *озеро*.

Трансонімізація – це ще один шлях поповнення складу мікротопонімів. Суть його полягає у переході найменувань із одного класу онімів у інший. Є. Отін вважає, що поява такого явища як трансонімізація пов'язана з низкою причин, зокрема близьке розміщення мікротопооб'єктів або усвідомлена номінація віддаленими, не пов'язаними територіально об'єктами¹⁰².

¹⁰² Є. С. Отін, *Що таке топоніміка (вступна лекція до спецкурсу з лінгвістичного краєзнавства)?* [в:] *Структура і функції*

Структурно-словотвірна характеристика...

Твірними базами можуть слугувати:

- антропоніми: «*Анна*» (Угорн.), *Арсен* (ІФ), «*Адам і Єва*» (ІФ), «*Боб*» (Підп.), *Ждимир* (Підлуж.), «*Надія*» (ІФ), «*Рішельє*» (ІФ), «*Таракан*» (Підп.), *Тростянецький* (ІФ), «*Христина*» (Микит.), «*Юлія*» (Підп.), «*Яна*» (ІФ);

- деривати конотативних топонімів: *БAM* (ІФ), «*Буха-рест*» (ІФ), *Баварія* (ІФ), *Голівуд* (Підлуж., Вовч.), «*Говерла*» (ІФ), «*Карпати*» (ІФ), *Корея* (Підп.), *Манхеттен* (ІФ), *Рубльовка* (Угорн.), *Сибір* (Угорн.).

У межах афіксального способу творення мікротопонімів Івано-Франківської об'єднаної територіальної громади можна виокремити суфіксальні, префіксальні, префіксально-суфіксальні похідні.

Серед зібраних мікротопонімів найчастіше трапляється суфіксальний спосіб творення, отже можемо зазначити те, що він є найпродуктивнішим. Високу продуктивність при творенні мікротопоназв досліджуваної території мають субстантивний суфікс -*івк(а)* та ад'єктивні -*ов-*, -*ськ-*.

Мікротопонімотворчий формант -*івк-а* найчастіше репрезентується у похідних, мотивувальною основою яких є антропоніми, тобто прізвища або прізвиська особи, часто – імена, наприклад: *Антонівка* (Угорн.) < Антон + -івк(а), *Басіївка* (Узин) < Басій + -івк(а), *Боднарівка* (Підп.) < Боднар + -івк(а), *Дубіївка* (Підп.) < Дубій + -івк(а), *Іванівка* (Угорн.) < Іван + -івк(а), *Касперівка* (Угорн.) < Каспер + -івк(а), *Ковалівка* (Підп.) < Коваль + -івк(а), *Королівка* (ІФ) < Король + -івк(а),

ономастичних одиниць : зб. наук. Праць, В. Д. Познанська (наук. ред.), Донецьк 1992, с. 16.

Структурно-словотвірна характеристика...

Ксаверівка (Угорн.) < Ксавер + -івк(а), *Кугутівка* (Підп.) < Кугут + -івк(а), *Курисівка* (ІФ) < Курис + -івк(а), *Леонівка* (ІФ) < Леон + -івк(а), *Мазурівка* (ІФ) < Мазур + -івк(а), *Макарівка* (Угорн.) < Макар + -івк(а), *Софіївка* (ІФ) < Софія + -івк(а), *Тиканівка* (Угорн.) < Тикан + -івк(а), *Хрунівка* (Угорн.) < Хрунь + -івк(а), *Шевцівка* (Узин) < Шевців + -івк(а). Цей же суфікс поширений і в мікротопоназвах, не пов'язаних із антропонімами, а в основі яких є вказівка на рослинний світ, господарські споруди та особливості кольору, наприклад: *Березівка* (ІФ), *Млинівка* (Угорн.), *Чернівка* (Черн.), *Черніївка* (Черн.).

Ще одним із продуктивних афіксів у мікротопонімах Івано-Франківської об'єднаної територіальної громади є *-ів* (*-ов(а)*, *-ов(е)*, *-ов(і)*, *-ов(о)*). Суфікс вказує на належність мікротопоніма особі чи групі осіб (наприклад, родині), що й засвідчується у мікротопоназві. Фіксуємо такий матеріал, зібраний на досліджуваній території, та бачимо в основі мікротопонімів імена, прізвища та прізвиська осіб: *Бачкова* (Узин) < Бачко + -ов(а), *Бойків* (Підп.) < Бойко + -ів, *Борисове* (Підлуж.) < Борис + -ов(е), *Війтове* (Підп.) < Війт + -ов(е), *Вінтонюкові* (Узин) < Вінтонюк + -ов(і), *Герегова* (Підп.) < Герега + -ов(а), *Гнисякова* (Узин) < Гнисяк + -ов(а), *Йоськове* (Угорн.) < Йосько + -ов(е), *Ковалів* (Підп.) < Коваль + -ів, *Ксьондзове* (Підп.) < Ксьондз + -ов(е), *Любчикова* (Підп.) < Любчик + -ов(а), *Маланюково* (Угорн.) < Маланюк + -ов(о), *Мотова* (Підп.) < Мотьо + -ов(а), *Попова* (Підп.) < Піп + -ов(а), *Ромково* (Угорн.) < Ромко + -ов(о), *Ціплова* (Колод.) < Ціпло + -ов(а), *Черепкова* (Угорн.) < Черепко + -ов(а), *Щурикова* (Підп.) < Щурик + -ов(а).

Структурно-словотвірна характеристика...

Суфікс *-ськ-* (*-цьк-*) теж є не менш продуктивним афіксом серед зібраного матеріалу. Він репрезентує присвійно-відносний характер мікротопоніма та вказує на належність території чи об'єкта поселенню або власнику. Окрім цього, мікротопоніми із цим суфіксом представлені назвами місць, що є похідними від топонімів інших населених пунктів, які є близькими або віддаленими від Івано-Франківської об'єднаної територіальної громади, або похідними від мікротопонімів досліджуваної території. Наведемо приклади: *Вовчинецька* (ІФ) < *Вовчинець* + *-ськ-*, *Галицька* (ІФ, Підп.) < *Галич* + *-ськ-*, *Гірська* (Підп.) < *Гора* + *-ськ-*, *Завільшанський* (Підп.) < *Завільша* + *-ськ-*, *Зарічанський* (Підп.) < *Заріка* + *-ськ-*, *Інститутська* (Підп.) < *Інститут* + *-ськ-*, *Карпатська* (ІФ, Підп.) < *Карпати* + *-ськ-*, *Козацька* (ІФ) < *Козак* + *-ськ-*, *Крихівецька* (ІФ) < *Крихівці* + *-ськ-*, *Микитинецька* (Микит.) < *Микитинці* + *-ськ-*, *Надвірнянська* (ІФ) < *Надвірна* + *-ськ-*, *Опришівська* (ІФ) < *Опришівці* + *-ськ-*, *Підпечарівська* (Підп.) < *Підпечери* (Підпечари) + *-ськ-*, *Солотвинська* (ІФ) < *Солотвин* + *-ськ-*, *Тисменицька* (ІФ) < *Тисмениця* + *-ськ-*, *Угорницька* (Угорн.) < *Угорники* + *-ськ-*, *Хриплинська* (ІФ) < *Хриплин* + *-ськ-*.

Префіксальних дериватів зафіксовано значно менше. Такі афікси мають зазвичай одну і ту ж функцію вказівки на розташування мікротопоніма. Серед мікротопонімів Івано-Франківської об'єднаної територіальної громади характерними є поєднання префікса з апелятивом у називному відмінку та домінує конструкція поєднання прийменника та іменника із префіксом *за-*: *Задуброва* (Підп.), *Заріка* (Підп., Вовч.), *Занетеча* (ІФ).

Структурно-словотвірна характеристика...

Декілька мікротопонімів утворились префіксально-суфіксальним способом: *Запотіччя* (Угорн.), *Зарінок* (Підп.), *Закалацівка* (Підп.), *Підгородна* (Хрипл.).

Ще одним продуктивним способом творення мікротопоназв є конверсія. Одним із наслідків цього способу мікротопотворення є утворення нового слова без зміни основної форми і без використання афіксів. Фактично, нове слово є омонімом, семантично поєднаним з початковим словом. Серед найменувань такого типу можна виділити назви вулиць, полів, провулків, мікрорайонів: *Біла* (ІФ), *Весняна* (Підп.), *Гірська* (Підп.), *Далека* (ІФ), *Довга* (ІФ), *Затишна* (ІФ), *Західна* (Микит.), *Зелена* (Підп.), *Інститутська* (Підп.), *Калинова* (ІФ), *Колгоспне* (Підп.), *Коротка* (Микит.), *Липова* (Підп.), *Миське* (ІФ), *Мокре* (Підлуж.), *Молодіжна* (ІФ), *Паркова* (ІФ), *Промисловий* (Підп.), *Садова* (Підп.), *Світла* (Микит.), *Світлий* (Підп.), *Середня* (Підп., Підлуж.), *Спортивна* (ІФ), *Спокійна* (ІФ), *Сніжна* (ІФ), *Сонячний* (Підп.), *Сонячна* (ІФ), *Східна* (Угорн.), *Тополина* (Угорн.), *Шкільна* (Угорн.), *Яблунова* (Угорн.) тощо.

Нечастими на досліджуваній території, а відповідно менш продуктивними, є найменування, утворені за допомогою основоскладання: *Зорепад* (Угорн.), *Новобудови* (Підп.), *Новосілка* (Угорн.), *Світлолоза* (Підп.) та словоскладання: *Княгинин-Гірка* (ІФ), *Княгинин-Колонія* (ІФ).

II. Мікротопоніми складеного типу

До складених мікротопоназв, які трапляються у багатьох розрядах онімів, можемо віднести двослівні та багатослівні власні назви. М. Торчинський пропонує їх класифікувати як оніми-словосполуки, оніми-

Структурно-словотвірна характеристика...

словосполучення й оніми-фрази¹⁰³. Він вказує на умовні формули утворення цих груп онімів і пояснює, що оніми-словосполуки утворюються поєднанням повнозначної частини мови із службовою (зазвичай з прийменником), оніми-словосполучення є безприсудковими структурами сурядного чи підрядного типу, а особливість онімів-фраз полягає у тому, що вони є предикативними конструкціями.

Велика кількість мікротопонімів складеного типу пов'язана передусім з потребою локалізувати об'єкти, з якими щоденно стикаються жителі досліджуваної території.

Проаналізувавши зібраний матеріал, можемо стверджувати, що найбільше зафіксовано мікротопоназви двослівного типу. Серед двослівних мікротопоназв виділимо атрибутивні сполуки. Вони утворюються для того, щоб якнайкраще ідентифікувати позначуваний об'єкт. Тобто така конструкція описує мікрореалію завдяки опорному елементу (субстантиву), що містить вказівку на особливість поданої місцевості, а також завдяки супровідному елементу (атрибуту), що вказує на характеристики реалії чи виконує присвійно-відносну функцію.

Найпродуктивнішими є такі моделі утворення двослівних мікротопонімів:

прикметник + іменник: *Березівський Потік* (ІФ), *Вилівський Потік* (ІФ), *Вовчинецькі Гори* (ІФ), *Підлузький Голівуд* (Підлуж.), *Галицьке Поле* (Підп.), *Глинний Ліс* (Підлуж.), *Довгі Ниви* (Хрипл.), *Йоськове Поле* (Угорн.), *Карпова Гора* (Угорн.), *Голуба Церква* (ІФ),

¹⁰³М. М. Торчинський, *Структура онімного простору української мови*, Хмельницький 2008.

Структурно-словотвірна характеристика...

Круглий Гай (ІФ), Попова Долина (Підп.), Нова Перія (Підп.), Нова Міра (Підп.), Стара Міра (Підп.), Новий Світ (ІФ), Стара Школа (Підп.), Холодні Ноги (Підп.), Коров'ячий Цвинтар (Підп.), Борисове Поле (Угорн.), Герегова Долина (Підп.), Бабина Видолина (Узин), Мотова Гора (Підп.), Великі Лазу (Тисменич.), Циганський Горб (Підп.), Галицька Дорога (Підп.), Глухий Потік (Колод.), Зарічанський Став (Підп.), Підлузькі Стави (Підп.), Підпечерська Печера (Підп.), П'яний Базар (ІФ), Німецька Колонія (ІФ), Середній Горб (Підлуж.), Калинова Слобода (ІФ), Український Ліс (Узин), Федьків Замок (Колод.), Фуків Лан (Підп.), Холерний Цвинтар (Колод.), Холерський Цвинтар (ІФ), Цанів Горб (Узин), Чорний Лан (Драгомир.), Чубаєво Кляня (Угорн.), Чумне Кладовище (Колод.), Янові Горби (Хрипл.), Вовчинецьке Озеро (Вовч.), Меморіальний Сквер (ІФ);

прийменник + іменник: За Березами (Підп., Підлуж.), За Болотами (Підлуж.), За Рікою (ІФ), За Цвинтарем (ІФ), За Бобом (Підп.), За Зарудков (Підп.), За Кладков (Підп.), За Клубом (Підп.), За Містом (ІФ), За Мостом (ІФ), За Печерами (Підп.), За Фермов (Підп.);

Коло Аеропорту (Підп.), Коло Колгосу (Підп.), Коло Ельдорадо (ІФ), Коло Свети (Підп.), Коло Івасюків (Підп.), Коло Інституту (Підп.), Коло Йоська (Підп.), Коло Катедри (ІФ), Коло Кафе (Підп.), Коло Маланюка (Підп.), Коло Медичного (ІФ), Коло ОДА (ІФ), Коло Парку (ІФ), Коло Готелю (ІФ), Коло України (ІФ), Коло Космоса (ІФ), Коло Світанку (Угорн.), Коло Зорепаду (ІФ), Коло Млинівки (Угорн., Микит.), Коло Вокзалу (ІФ), Коло Базару (ІФ), Коло Епіцентру (ІФ), Коло Арсену (ІФ), Коло Анни (Угорн.), Коло Жану (Микит.), Коло Міцкевича (ІФ), Коло

Структурно-словотвірна характеристика...

Дамби (Угорн., Підлуж.), Коло Екодвору (Угорн.), Коло СТО (Микит.), Коло Кооператора (Угорн.);

На Бур'янах (Підп.), На Вагах (Підп.), На Вільшині (Угорн.), На Вороні (Підп.), На Горького (ІФ), На Завільші (Підп.), На Зарудці (Підп.), На Легіоні (Підлуж.), На Млинівці (Угорн.), На Ставах (Підп., Підлуж.), На Току (Підп.), На Фермі (Підп.), На Циплівському (Колод.), На Будівельників (ІФ), На БАМі (ІФ), На Каскаді (ІФ), На Позітроні (ІФ), На Набережній (ІФ), На Дамбі (Угорн.), На Пасічні (ІФ), На Вовчинецьких (ІФ), На Долинах (ІФ), На Шевченка (ІФ), На Чорновола (ІФ), На Зарінку (Підп.), На Дубровиці (Драгомир.), На Голівуді (ІФ), На Сотці (ІФ);

В Студенцю (Підп.), В Гумніську (Підлуж.), В Центрі (ІФ), У Вилах (ІФ), В Мокрому (Підлуж., Колод.), В Горбищах (Колод.);

іменник + іменник: Площа Ринок (ІФ), Готель «Надія» (ІФ), Готель «Дністер» (ІФ), Гранд Базар (ІФ), Стадіон «Рух» (ІФ), Острів Кохання (ІФ).

Багатослівні мікротопоніми, у нашому випадку трислівні, репрезентовані такими моделями:

іменник + прийменник + іменник: Городи Під Тисменицев (Підп.), Міст На Пасічну (ІФ), Міст Через Бистрицю (ІФ), Стежка За Цвинтарем (Підп.), Пасовисько На Сіножетах (Підп.), Магазин Під Горіхом (Угорн.), Зупинка Біля Жану (Микит.), Зупинка Біля Пошти (ІФ), Зупинка Коло Анни (Угорн.), Зупинка Коло Екодвору (Угорн.), Парковка Біля Надії (ІФ), Город Під Садом (Підп.), Дорога На Тисменицю (ІФ), Альтанка З Джерелом (ІФ);

іменник + прикметник + іменник: Вулиця Січових Стрільців (ІФ, Підп.), Сквер Руської Трійці (ІФ),

Структурно-словотвірна характеристика...

Вулиця Українських Декабристів (Микит.), Вулиця Військових Ветеранів (ІФ), Вулиця Національної Гвардії (ІФ), Джерело Святої Марії (ІФ), Вулиця Карпатської Січі (ІФ);

прийменник + прикметник + іменник: *В Гереговій Долині (Підп.), Коло Зарічанського Ставу (Підп.), Коло Газових Труб (Підп.), Коло Голубої Церкви (ІФ), На Завільшанських Ставах (Підп.), Коло Гуманітарного Корпусу (ІФ), На Новгородському Ринку (ІФ).*

До складних мікротопонімів можемо зарахувати й власні назви, які є композитами або абрєвіатурами. Компонентами складних мікротопоназв можуть бути перші літери слів (*ОДА (ІФ), ВПУ СОТ (ІФ), ПНУ (ІФ), ПАС (Микит.), СТО (Микит.)*), частини слів, що поєднуються з повнозначними словами (*Агроцентр (Хрипл.), Хімрезерв (ІФ), Металобаза (Микит.), Міськмолокозавод (ІФ), Хлібокомбінат (ІФ), М'ясокомбінат (ІФ), Автомийка (ІФ)*), частини повнозначних слів (*Керамбуд (ІФ), Колгосп (Підп.)*).

Крім названих типів мікротопонімів досліджуваної території, можемо виокремити також мікротопоназви, утворені поєднанням двох або більше слів, словоформ в одному слові, тобто мікротопоніми-юкстапозити. Вони репрезентовані такими прикладами: *«Юр-Аква» (ІФ), «Муз-ОН» (ІФ), «Альянс-ІФ» (ІФ), «Смарт-тюнінг» (ІФ), «Бусел-Прикарпаття» (Микит.), «Фасад-Ес» (ІФ), «Рошен-Прикарпаття» (ІФ), «Галичина-табак» (ІФ).*

Отже, серед мікротопонімів складеної структури переважають двокомпонентні мікротопоназви, найпродуктивніша модель яких є «прикметник +

іменник», яка найкраще ідентифікує позначуваний об'єкт. Така конструкція має опорний (іменник) і супровідний (прикметник) елемент, який вказує на характеристику об'єкта чи виконує присвійно-відносну функцію.

Висновки. Аналіз мікротопонімів у структурно-словотвірному аспекті дав можливість виділити мікротопоніми простого і складеного типу. Прості (однослівні) мікротопоназви є переважно іменниками у формі називного відмінка чоловічого, жіночого та середнього родів однини, трапляються також форми родового відмінка однини, які є в основному назвами вулиць. Плюральні мікротопоніми зазвичай є відапелятивними.

Трапляються також мікротопоназви-ад'єктиви, найбільша кількість яких виражена формами жіночого роду однини, менше одиниць – формами чоловічого та середнього родів. Родова характеристика таких мікротопонімів пов'язана із стрижневим словом-явищем, яке позначає онім. Часто це найменування вулиць, доріг, мікрорайонів, мостів тощо.

Серед способів творення однослівних мікротопонімів виокремлюємо лексико-семантичний, афіксальний, спосіб конверсії, основоскладання та словоскладання. Складені мікротопоназви Івано-Франківської об'єднаної територіальної громади бувають дво- і багатокomпонентні, трапляються оніми-абревіатури, композити тощо.

Проаналізувавши структурно-словотвірний аспект мікротопоназв Івано-Франківської об'єднаної територіальної громади, зазначимо, що мікротопонімікон території є важливою частиною мікротопонімії України,

Структурно-словотвірна характеристика...

який несе у собі інформацію про світобачення, світочуття народу та має національно-культурне значення.

Список умовних скорочень

Вовч. – Вовчинець
Драгомир. – Драгомирчани
ІФ – Івано-Франківськ
Колод. – Колодіївка
Микит. – Микитинці
Підлуж. – Підлужжя
Підп. – Підпечери
Тисменич. – Тисменичани
Угорн. – Угорники
Хрипл. – Хриплин
Черн. – Черніїв

Література

- Лісняк Н. І., *Мікротопонімія Західного Поділля*: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01, Ужгород 2004.
- Лужецька О. Б., *Мікротопонімія Південно-Західного Опілля*: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01, Тернопіль 2014.
- Осінчук Ю., *Структурні типи мікротопонімів Радехівщини (однослівні назви)* [в:] «Вісник Львівського університету. Серія філологічна», вип. 64, ч. II, 2017, с. 82–90.
- Отін Є. С., *Що таке топоніміка (вступна лекція до спецкурсу з лінгвістичного краєзнавства)?* [в:] *Структура і функції ономастичних одиниць* : зб. наук. праць / В. Д. Познанська (наук. ред.), Донецьк 1992, с. 4–23.

Структурно-словотвірна характеристика...

Торчинський М. М., *Структура онімного простору української мови*, Хмельницький 2008.

References

Lisniak N. I., *Mikrotoponimiiia Zakhidnoho Podillia*: avtoref. dys. ... kand. filol. nauk: 10.02.01, Uzhhorod 2004.

Luzhetska O. B., *Mikrotoponimiiia Pivdenno-Zakhidnoho Opillia*: dys. ... kand. filol. nauk: 10.02.01, Ternopil 2014.

Osinchuk Yu., *Strukturni typy mikrotoponimiv Radekhivshchyny (odnoslivni nazvy)* [w:] „Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriia filolohichna”, vyp. 64, ch. II, 2017, s. 82–90.

Otin Ye. S., *Shcho take toponimika (vstupna leksiia do spetskursu z linhvistychnoho kraieznavstva)?* [w:] *Struktura i funktsii onomastychnykh odynyts* : zb. nauk. prats / V. D. Poznanska (nauk. red.), Donetsk 1992, s. 4–23.

Torchynskyi M. M., *Struktura onimnoho prostoru ukrainskoi movy*, Khmelnytskyi 2008.

**СПРИЙНЯТТЯ ЛЕКСИКИ ПОЛЬСЬКОЇ МОВИ
УКРАЇНЦЯМИ
(НА МАТЕРІАЛІ ЕКСПЕРИМЕНТУ)¹⁰⁴**

RECEPTION OF LEXIS OF POLISH LANGUAGE BY
UKRAINIANS
(ON THE EXPERIMENT MATERIAL)

Адріанна Копут
Варшавський університет
a.koput@student.uw.edu.pl

The purpose of this paper is to analyze the perception of Polish lexis by non-Polish-speaking Ukrainians. In the article there are presented the theoretical aspects of the issue; including the terminology of the concepts of linguistic equivalence or linguistic experiment. The is also described the methodology of the experiment on the basis of which this analysis is carried out, along with the presentation of the research instrument, and lexical resources that are the basis for the observation. The last part deals with the practical analysis of the collected data and the description of the conclusions drawn from this analysis.

Key words: lexis, linguistics, linguistic equivalence, linguistic experiment.

¹⁰⁴ Роботу написано під керівництвом докт. філол. н., проф. унів. Ірини Кононенко.

Мовну ситуацію України можна схарактеризувати як строкату. Передусім можна виділити україномовних українців, а також білінгвів та російськомовних. Цей факт має значний вплив на сприйняття проблеми національної мови¹⁰⁵. Крім того, в Україні значна частина населення більшою або меншою мірою володіє іншими мовами, в тому числі польською. Українсько-польські зіставні дослідження є досить молодим напрямком лінгвістики. Чимало проблем у цьому аспекті є не дослідженими.

Предметом представленої роботи є лінгвістичний аналіз, що ставить за мету анкетування, пов'язане з розумінням польської мови серед непольськомовних українців, а також дослідження анкетування. Результати цього дослідження можна використати для розробки нових методів вивчення польської мови для іноземців чи більш конкретно - польської мови для українців.

За даними Управління у справах іноземців, українці становлять найбільшу національну меншину в Польщі¹⁰⁶. Від початку агресії Росії на Україну до Польщі приїхали кілька мільйонів українців, а дедалі більше мешканців України вирішують залишитися у Польщі, і їм потрібне знання польської мови на принаймні комунікативному рівні¹⁰⁷. Однак це не завжди так, і українці, які приїжджають до Польщі, лише починають

¹⁰⁵ N. Gergało-Dąbek, *Pierwsza w niepodległej Ukrainie ustawa o języku ukraińskim*, Lublin 2019, с. 6-8.

¹⁰⁶ Сайт польського Управління у справах іноземців: <https://udsc.gov.pl/cudzoziemcy-w-polsce-po-2020-r/> [19.11.2022].

¹⁰⁷ <https://www.strazgraniczna.pl/pl/granica/statystyki-sg/2206,Statystyki-SG.html> [19.11.2022]

тут вивчати мову. Спочатку вони базуються лише на подібності польської та української мов.

Аналіз, проведений у цій роботі, заснований на зіставному підході до української та польської мов. Проведене опитування і дослідження загалом базується на відмінностях та подібностях між двома мовами на лексичному рівні.

Експерименти у лінгвістиці, разом із статистикою, є одними з основних методів дослідження. Це пов'язано, зокрема, з пошуками істини в цій галузі науки. Дослідження анкет є важливим експериментальним методом і застовується у цій роботі. Опитування респондентів базується на психолінгвістичних засадах. Аналіз проводиться на основі зібраних даних¹⁰⁸. Речення, запропоновані в анкетах, становлять штучну, але граматично правильну конструкцію, створену для цілей цього дослідження. Такі речення використовується як стимул для мовної відповіді, в даному випадку перекладу. На заключній фазі результати-реакції аналізуються.

Основою експерименту є опитування, створене в Google Forms. Прохання до респондентів було наступним: "Прочитайте, будь ласка, польські речення і без допомоги словника спробуйте їх перекласти. Метою опитування є опис сприйняття польської мови українцями. Щиро дякую за допомогу!" Завданням респондентів було перекласти написаний польською мовою текст українською мовою.

Далі був представлений список із 20 речень. Респондентів не поінформували, що дослідження було розділене на два сегменти. Частина перша - це сегмент

¹⁰⁸ W. W. Skarbek, *Wybrane zagadnienia metodologii nauk społecznych*, Piotrków Trybunalski 2013.

речень із словами без повної міжмовної еквівалентності. Це означає, що всі виділені слова, що складають перші 10 речень. є ексклюзивними словами для польської мови і не мають українських відповідників. або вони мають, але звучать інакше.

У другій частині дослідження є речення, складені зі слів, які існують у польській та українській мовах. У цьому сегменті опитування також є 10 речень. Обидві частини опитувальника містять окремі речення. Вони не пов'язані між собою.

Концепція дослідження та добір речень були розроблені авторкою даної праці.

Згідно з гіпотезою частина польської лексики, яка не збігається з українською, буде незрозуміла респондентам. Їм були представлені наступні речення:

Перший сегмент:

1. Księgowy zdecydował przejść chodnikiem do szatni.
2. Na wycieczkę zabrałam korkociąg i suszarkę.
3. Z łyżwami czuję się pewnie, ale skocznia jest dla mnie za duża.
4. Grubas-piwosz zostawił na parapecie dokumenty adopcyjne.
5. Wójt podjął decyzję o kontynuacji obecnego prawa.
6. Ten smukły węgier był ascetą.
7. Na szyldzie tego sklepu spożywczego jest renifer przy latarni morskiej.
8. Rodzaj charakteru pisma może być konsekwencją konkretnej postawy siedzącej.
9. Drużyny zremisowały, a frekwencja nie dopisywała.
10. Reguła jest taka, że krwiodawca nie może być poddany zabiegowi przed zastrzykiem.

Другий сегмент:

1. Ryczał i sapał i nie udało się nam go uspokoić.
2. Przystojny Anglik zagadał do łagodnej finki.
3. Rozmawiałem z kolegą o węzłach nad jeziorem.
4. Król miał na głowie koronę.
5. Ten chleb zmarnuje się i będzie czerstwy.
6. Już godzina pierwsza - czas iść na górę.
7. Drzwi do kuchni w pałacu mają niewielkie okno.
8. Woda w stawie była koloru nieba.
9. Cała jej rodzina ma tak małe oczy - matka, ojciec, siostra i brat.
10. Wyjęła z szuflady chustkę i kapelusz, i poszła schodami do domu.

Щодо кожного запитання був призначений необмежений час на відповідь. Я припустила, що знання семантичної домінанти може позитивно вплинути на загальний результат з точки зору розуміння прочитаного тексту, навіть не даючи українського слова (еквівалента) для цього.

У разі повного незрозуміння даного прикладу інтерв'юерам давалася можливість ввести речення "Я не розумію речення" у відповідному полі. Завдяки цьому можна було мати певність, що речення не були пропущені помилково, а лише виявилися занадто складними для респондента, який бере участь в експерименті.

Розподіл речень на структури зі словами, які є повністю еквівалентними чи, навпаки, виключно польськими чи українськими, дозволяє чисельно відображати результати відповідей респондентів. При цьому не можна однозначно припустити або відкинути

тезу про те, що мовна реалізація дорівнює мовній компетентності. Таким чином, не завжди можливо вирішити, які з поданих тверджень є фактичним відображенням мовної компетенції відправника коду, а які - якимось випадком, є точним, але несвідомим продуктом мовної реалізації¹⁰⁹.

Основою дослідження є практична перевірка семантичних можливостей представницької групи. Цю групу складають 15 осіб у віці від 20 до 35 років, усі вони мають вищу освіту та, крім української, говорять принаймні англійською або також російською. Кожен з респондентів має громадянство України, а українська та / або російська є їхньою рідною мовою / мовами та вони вільно ними володіють. Завдяки таким критеріям вдалося якомога точніше усередити постать представника моделі, і таким чином, отримані результати можна вважати надійними. У процесі аналізу я зосередилася на порівняльному дослідженні речень, представленого в анкеті, та перекладі респондента і його описанню.

Речення в першому сегменті опитування побудовані таким чином, щоб кожне зі слів, які їх складають, відповідало вимогам даного сегменту. Це як прості, так і складні речення і майже кожне польське слово у спільній частині має інший еквівалент в українській мові або в української мові значення польського слова передається описово. Слова та словосполучення, включені до даної частину експерименту, наступні:

księgowy // бухгалтер

zdecydować // вирішити

chodnik // тротуар

¹⁰⁹ J. Greene, *Psycholingwistyka. Chomsky a psychologia*, Warszawa 1977.

Сприйняття лексики польської мови Українцями...

szatnia // гардероб
wycieczka // екскурсія
korkociąg // штопор
suszarka // фен
łyżwy // ковзани
czuć się // почуватися
skocznia // трамплін
grubas // товстун
piwosz // любитель пива
zostawić // залишити
parapet // підвіконня
adopcja (adopsyjne) // усиновлення
wójt // відсутність еквівалентності
podjąć decyzję // вирішити
kontynuacja // продовження
obecne // теперішнє
prawo // закон
smukły // стрункий
Węgier // угорець
asceta // аскет, подвижник
szyld // вивіска
sklep // магазин
spożywczy // харчовий, продовольчий
latarnia morska // маяк
rodzaj // вид
charakter pisma // почерк
konsekwencja // наслідок
postawa // поза, положення
drużyna // команда
remis (zremisować) // нічия
frekwencja // присутність
dorisywać // відсутність еквівалентності

reguła // правило

krwiodawca // донор крові

zabieg // процедура

zastrzyk // ін'єкція

Усі визначені слова були відібрані на матеріалі монографії І. Кононенко *Українська та польська мови: контрастивне дослідження* та двомовних словників польської та української мов¹¹⁰.

У другому сегменті опитування знаходяться десять речень, які, навпаки, складаються із слів, спільних для польської та української мов. Ці речення звучать подібно в обох мовах і становлять цілісну смислову єдність. Цей сегмент також включає як прості, так і складні речення. Така різноманітна форма дослідження дозволить достовірно оцінити результати. Складні речення, завдяки більшій кількості компонентів, дозволяють респондентам, можливо, детальніше вивчити контекст і добирати потрібні слова для перекладу. Натомість прості речення дають можливість зосередитись лише на лексиці, не вимагаючи дуже докладного розуміння граматики польської мови. Слова, що входять у ці речення, є невід'ємною частиною повсякденної мови, вони не належать до обмеженої лексики, наприклад, термінологічної або застарілої. Крім того, у цей сегмент увійшли слова – міжмовні омоніми, які у польській та українській мовах звучать подібно, але розходяться в усіх або у частині значень, наприклад:

¹¹⁰ І. Кононенко, *Українська та польська мови: контрастивне дослідження*, Warszawa 2012, с. 137-280; А. Apanasewicz, *Słownik polsko-ukraiński , ukraińsko-polski*, Czernica 2008; І. Кононенко, І. Митник, Е. Wasiak, *Słownik tematyczny polsko-ukraiński*, Warszawa 2015.

Сприйняття лексики польської мови Українцями...

ryczeć // ричати
przystojny // пристойний.

Слова, обрані для другої частини дослідження:

sapać // сапати
udać się // вдаватися
nam // нам
go // його
uspokoić // заспокоїти
Anglik // англієць
zagadać // говорити
łagodna // лагідна
finka // фінка
rozmawiać // розмовляти
kolega (np. z prasy) // друг,колега
wąż (węże) // вуж (вужі)
jezioro // озеро
król // король
mieć (miał) // мати (мав)
głowa // голова
korona // корона
chleb // хліб
marnować // марнувати
być // бути
czerstwy // черствий
już // вже
godzina // година
pierwsza // перша
czas // час
iść // іти
góra // гора
drzwi // двері
kuchnia // кухня

Сприйняття лексики польської мови Українцями...

pałac // палац
niewielkie // невелике
okno // вікно
woda // вода
staw // ставок, ставка
kolor // кольор
niebo // небо
cała // ціла
jej // її
rodzina // родина
małe // маленьке
oczy // очі
matka // мати
ojciec // батько, отець
siostra // сестра
brat // брат
wyciągać (wujęła) // витягнути (витагнути)
szuflada // шухляда
chustka // хустка
kapelusz // капелюх
rójść (poszła) // ніти (нішла)
schody // сходи
dom // дом¹¹¹.

Як і в першому сегменті, добір слів базувався на матеріалі дослідження І. Кононенко, а також різноманітних словників.

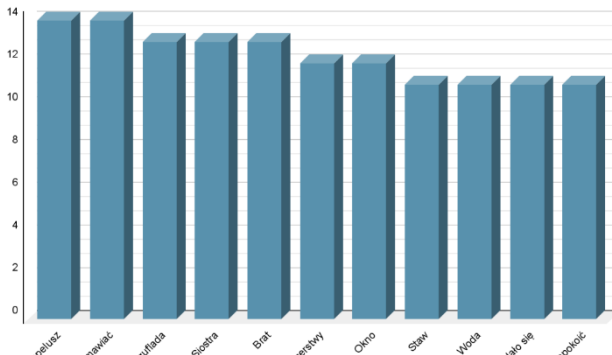
Лексичні компоненти, що використовуються у вірних перекладах, представлені нижче на діаграмах.

¹¹¹І. Кононенко, *Op. cit.*; А. Апанасевич, *Op. cit.*; І. Кононенко, І. Мутник, Е. Вasiak, *Op. cit.*

Сприйняття лексики польської мови Українцями...

Легко помітити значну різницю між кількістю правильних відповідей між словами з польсько-українською співзвучністю чи міжмовною омонімією та тими, що належать виключно до однієї з мов.

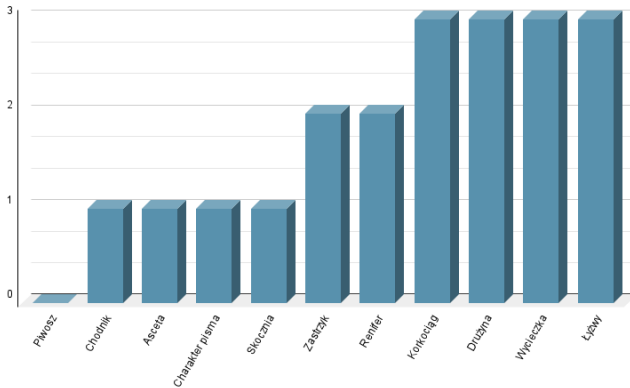
Отже, слова: *kapelusz*, *rozmawiać*, *szuflada*, *siostra*, *brat*, *czerstwy*, *okno*, *staw*, *woda*, *udało się* і *uspokoić* були вірно дефінійовані українцями завдяки наявності в українській мові подібних за звучанням, значенням і походженням слів: *капелюх*, *розмовляти*, *шухляда*, *сестра*, *брат*, *черствий*, *вікно*, *став*, *вода*, *вдалося*, *заспокоїти*.

Таблиця №1. Кількість осіб, які правильно переклали лексику з групи слів, схожих за звучанням українською та польською мовами.

Наступна діаграма показує, що для українців складними для розуміння стало слова, типові для польської мови, які водночас інколи подібні до українських з іншим значенням, наприклад *łuzziu*-лижі. Проте, наприклад, слово *piwosz* не має подібних слів в українській мові і його значення не ідентифікував жоден з респондентів.

Сприйняття лексики польської мови Українцями...

Таблиця № 2. Кількість осіб, які правильно переклали лексику з групи слів виключно польської мови, без звукової схожості з відповідниками з української мови.

Наведені вище діаграми показують, що українці інтуїтивно розпізнають польські слова, схожі за звучанням, як українські еквіваленти. Це підтверджує висунуту на початку дослідження гіпотезу про те, що лексеми, які схожі в обох мовах будуть ідентифіковані у спосіб, що відповідає значенням української мови.

Як показують дані на діаграмі міжмовні омоніми, *false friends*, як і безеквівалентна лексика, – це мовні одиниці, які переважна більшість респондентів переклали неправильно. Це свідчить про те, що через звукову подібність лексики польської та української мов носії української мови інстинктивно оперують подібним або ідентичним за звучанням еквівалентом протилежної мови у польсько-українському перекладі. Це викликало великі труднощі при перекладі речень першого сегменту, і навпаки - допомагало в другій частині, де слова обох мов в основному були значеннєво подібні.

Сприйняття лексики польської мови Українцями...

Важливим елементом у процесі перекладу, окрім лексики, є граматична структура. В обох сегментах більшість респондентів правильно переклали речення в граматичному сенсі, навіть без знання лексики, з якої ці речення утворюються. Частиною перекладу є правильне визначення частин мови, до яких належать слова в реченні. Через схожість граматичних структур польської та української мов значна частина респондентів правильно виконала цю частину процесу перекладу. Ці спостереження приводять до висновку, що хоча респонденти не розуміли повного значення слова, воно не було повністю незрозумілим.

Передбачається, що, як і розуміння граматичної структури речення, так правильне визначення семантичної домінанти значно підвищило шанси перекладу всього речення. Це правило було особливо помітним у випадку першого сегменту, оскільки для більшості респондентів використані слова були незрозумілими. Розуміння одного слова може допомогти зрозуміти загальне значення всього речення.

Слід пам'ятати, що на сприйняття лексики впливає безліч різних мовних та індивідуальних факторів. Зокрема, це контекст речення, знання респондентами інших мов та ін. Процес формування мови - явище дуже складне. На нього накладається багато культурних, соціальних та політичних факторів. Це паралельні види діяльності, і в кожній із них відбуваються одночасно мовні зміни. Часто ці зміни накладаються, особливо якщо носії мови постійно контактують. Носії української та польської мов, залишаючись у постійному контакті, впливали на однаковий розвиток своїх кодів спілкування.

Як результат, ми не тільки знаємо подібний широкий лексикон, але й використовуємо двосторонні запозичення.

Контакти з користувачами інших мов, включаючи неслов'янські, збагатили обидві описані мови великою кількістю запозичених слів. Ці слова часто використовуються в масштабі ширшому, ніж дві мови, тому, потрапляючи в широкий обіг, вони стають загальноновизнаними, що позитивно впливає на їх сприйняття користувачами різних мов.

У випадку з мовами тієї самої групи, крім історичних змін, важливим є також їх спільне джерело. В даному випадку це індоєвропейська та праслов'янська мови. Граматико-лексична мережа, навіть після багатьох процесів, що впливають на форму коду, залишилася основною. Безперечно, обидві описані мови мають внутрішні синонімічні, полісемічні та омонімічні системи, і, що важливо, їм властива міжмовна омонімія (паронімія).

Інша проблема полягає в тому, наскільки речення польською та українською мовами насправді семантично узгоджені. Якщо припустити, що два компоненти в різних мовах, що є однаковою частиною речення та / або мовлення, мають однаковий звук, але різні значення, а структура речень є послідовною, це все одно різні речення. Українська мова є більшою мірою описовою, порівняно з польською, а польська та українська культури відрізняються одна від одної. Ці фактори сприяють відсутності повної міжмовної еквівалентності. Деякі лексеми не можна перекласти одним словом, а деякі навіть потрібно описати, щоб відобразити значення оригінальної фрази.

Таким чином, експеримент показав, що деякі носії української мови, які не володіють польською, можуть

Сприйняття лексики польської мови Українцями...

правильно перекладати слова виключно польської лексики. З іншого боку, майже всі респонденти правильно визначили слова зі спільної для польської та української лексики. Після аналізу результатів експерименту підтвердилась гіпотеза, згідно з якою українці краще зрозуміли зміст речень, у яких використовували слова з спільного польсько-українського лексичного фонду, і що в польській мові існують деякі слова, незрозумілі для українців.

Література

Apanasewicz A., *Słownik-polsko ukraiński ukraińsko-polski*, Czernica 2008.

Gergało-Dąbek N., *Pierwsza w niepodległej Ukrainie ustawa o języku ukraińskim*, Lublin 2019.

Greene J., *Psycholingwistyka. Chomsky a psychologia*, Warszawa 1977.

Kononenko I., Mytnik I., Wasiak I., *Słownik tematyczny polsko-ukraiński*, Warszawa 2015.

Skarbek W. W., *Wybrane zagadnienia metodologii nauk społecznych*, Piotrków Trybunalski 2013.

Кононенко І., *Українська та польська мови: контрастивне дослідження*, Warszawa 2012.

Сайт польського Управління у справах іноземців,
<https://udsc.gov.pl/cudzoziemcy-w-polsce-po-2020-r/>
[06.05.2021]

Сайт Польської прикордонної служби,
<https://www.strazgraniczna.pl/pl/granica/statystyki-sg/2206,Statystyki-SG.html>, [19.11.2022]

References

- Apanasewicz A., *Słownik polsko-ukrainski i ukraińsko-polski*, Chernitsa 2008.
- Gergalo-Dabek A., *Pierwsza w niepodległej Ukrainie ustawa o języku ukraińskim*, Lublin 2019.
- Greene J., *Psycholingwistyka. Chomsky a psychologia*, Warsaw 1977.
- Kononenko I., Mytnik I., Wasiak E., *Słownik tematyczny polsko-ukrainski*, Warsaw 2015.
- Skarbek W. W., *Wybrane zagadnienia metodologii nauk społecznych*, Piotrków Trybunalski 2013.
- Кононенко І., *Ukraińska ta polska mowy: kontrastywne doslidzhenya*, Warsaw 2012
- Website of the Polish Office for Foreigners,
<https://udsc.gov.pl/cudzoziemcy-w-polsce-po-2020-r/>
[06.05.2021]
- Website of Polish border guard,
<https://www.strazgraniczna.pl/pl/granica/statystyki-sg/2206,Statystyki-SG.html>, [19.11.2022].

**ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ
СУЧАСНОЇ
УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ**

ОБРАЗ НОВОЇ, ЕМАНСИПОВАНОЇ ЖІНКИ В ПОВІСТІ ОЛЬГИ КОБИЛЯНСЬКОЇ *ЦАРІВНА*¹¹²

THE IMAGE OF A NEW, EMANCIPATED WOMAN IN
THE STORY OF *TSARIVNA* BY OLGA KOBLYANSKA

Світлана Толочко

Волинський національний університет імені
Лесі Українки
90sveta45@gmail.com

The article is dedicated to research image of a new woman in the story of *Tsarivna* by Olga Koblyanska. She was one of the first Ukrainian authors to show the reality of women in their traditional spheres but moving to the rise of a new female identity. In the article at the examples of Olga Koblyanska's work the problem of women's emancipation is revealed.

Keywords: new woman, personality, emancipation, society, education, equality.

Постановка проблеми. Тема ролі жінки в історії суспільства є однією з провідних тем української літератури. Сьогодні ми маємо право здобувати вищу освіту, займати високі керівні посади, володіти нерухомістю, жити, не піддаючись стереотипам, які

¹¹² Роботу написано під науковим керівництвом канд. філол. наук, доц. Віктора Яручика.

Образ нової, емансипованої жінки...

формувалися впродовж століть. Однак суспільство довго йшло до того, щоб жінки отримали право вибору, рівноправність у громадському, трудовому та сімейному житті. Уперше в українській літературі тему емансипації жінки з середніх соціальних верств порушує Ольга Кобилянська. Вона відходить від стереотипного зображення пригнобленої селянки і створює образ нової української жінки – освіченої, всебічно розвиненої, здатної мислити критично. Прогресивні думки Ольги Кобилянської щодо ролі жіноцтва в суспільстві стали рушіями в її літературній діяльності. Культ самоосвіти, самовдосконалення, прагнення реалізувати себе в житті – основна програма письменниці.

Аналіз досліджень. Роль жінки в суспільстві та розкриття цієї проблеми у творах Ольги Кобилянської стали предметом психологічних та феміністичних досліджень таких науковців як В. Агеєвої, В. Врублевської, Т. Гундорової, Н. Зборовської, С. Павличко, Г. Левченко, Л. Жижченко, Н. Колошук, М. Крупки, К. Семенюк, О. Турчанської, С. Філоненко та ін.

Актуальність роботи зумовлена необхідністю дослідження образу емансипованої жінки в творчості Ольги Кобилянської оскільки, як і в попередні епохи, так і зараз постійно ведуться дискусії про місце жінки в суспільстві, її соціальне становище і покликання. Гостро постає питання про розподіл соціальних ролей між чоловіками і жінками.

Мета статті – охарактеризувати образ нової жінки, розкрити проблему емансипації в повісті Ольги Кобилянської *Царівна*.

Виклад основного матеріалу. О. Кобилянська заговорила про жінку як особистість з власним внутрішнім світом, яка прагне бути сама собою, а не створеним образом суспільства. Саме з іменем цієї письменниці асоціюється нова тема в українській літературі – доля освіченої дівчини, яка охоплена бажанням вільного життя, рівноправності жінок з чоловіками, яка захоплюється творчістю, хоче навчатися в університеті і сама себе забезпечувати. Такою постає і Наталка Верковичівна, головна героїня повісті *Царівна*.

Відомо, що творча діяльність О. Кобилянської досить часто зазнавала критики. М. Грушевський, виходячи з націоналістичного розуміння української літератури як селянської, назвав *Царівну* одним з літературних варіантів казки про Попелюшку. Письменниця обурено відреагувала на ці слова і в листі до О. Маковея зазначила, що „Наталка є новітній тип, впроваджений в салон руської літератури, де її жіноцтво сидить в парадних строях, з старосвітськими ідеями і зітхає до „місяченька”. Наталка вже думає над собою і другими”¹¹³.

М. Рудницька зазначила, що „патріархальна” жінка була більш гармонійною і врівноваженою від нинішньої, не мала проблем роздвоєної особистості. Натомість „нова” жінка має багатший внутрішній світ і є цікавішою. Її самоаналіз і сумніви, внутрішню боротьбу і хвилювання громадсько-політична діячка назвала проблематикою нової жінки¹¹⁴.

¹¹³ О. Бабишкін, *Ольга Кобилянська: нарис про життя і творчість*, Львів 1963, с. 57.

¹¹⁴ М. Рудницька, *Статті. Листи. Документи*, Львів 1998, с. 109.

Образ нової, емансипованої жінки...

В образі Наталки Верковичівни письменниця реалізувала тип сильної, вольової, духовно багатой дівчини. Вона мріє про власну свободу і щастя для свого народу. Дівчина готова на все, щоб довести суспільству, а в першу чергу собі, що жінка відіграє важливу роль в житті, стоїть на рівні з чоловіком. Наталка докладає значних зусиль заради досягнення поставлених цілей.

Повість написана у жанрі щоденника, що дозволяє краще зрозуміти внутрішній світ головної героїні, її психологічний стан. За словами Н. Колошук, „жанр щоденника має практично безмежні можливості для нескінченно мінливого, текучого, примхливого вияву почуттів, у ньому заява про любов чи ненависть є фіксацією (часто мимовільною, приблизною, неточною) миттєвого імпульсу, настрою, надто буквально сприймати її було би помилкою”¹¹⁵.

Для повісті характерними є художній, розмовний і науковий стилі. Слушною є думка дослідниці М. Крупки, котра вважає, що „кожен із них підпорядкований вираженню ставлення автора до зображуваного, до головної героїні, кожен по-своєму розкриває її внутрішній світ”¹¹⁶. Художній репрезентує її як високо інтелектуальну, творчу, креативну особистість. Розмовний демонструє середовище, в якому перебуває

¹¹⁵ Н. Колошук, „Щоденники” Ольги Кобилянської як *его-текст* епохи декадансу: *нарцисизм жіночого „Я”* [в:] „Слово і час” №4, 2012, с. 65.

¹¹⁶ М. Крупка, *Словесно-мовленнєва структура образу автора у повісті „Царівна” О. Кобилянської*, <https://md-eksperiment.org/post/20151209-slovesno-movlennyeva-struktura-obrazu-avtora-u-povisti-carivna-o-kobilyanskoyi>, [07.07.2021].

Образ нової, емансипованої жінки...

дівчина. Науковий стиль у діалогах Наталки і Орядина розкриває їхні погляди на суспільство, літературу, місце інтелігенції¹¹⁷.

Наталка Верковичівна живе в сім'ї дядька, професора Івановича, який після смерті сестри став опікуном для своєї племінниці. Сирітство сприяло вихованню її сильного характеру, здатності говорити „ні” суспільству. Дядько жаліє дівчину на відміну від Павлинки, своєї дружини, яка не терпить Наталку і вважає її тягарем. В її плани не входить утримувати дівчину, подружжя має рідних дітей, яких потрібно забезпечувати.

Довге руде волосся і великі зелені очі, відсутність приданого стали причиною глузування з бідної дівчини. Ініціатори булінгу – тітка і її діти, які називають Наталку „лінюхуючою химерницею”, „незносним сотворінням”, „страшно зарозумілою”, „з нечистим сумлінням”¹¹⁸.

Дівчина не хоче йти на конфронтацію з родичами, спокійно реагує на образливі слова, але часто плаче від завданого морального болю і несправедливості. Таке ставлення призвело до того, що в Наталки виробилась занижена самооцінка. Думка про те, що вона є „тягарем, над котрим добрі люди мусять і без любові мати милосердя” твердо закарбувалась в голові. Наталка переконана, що її ніхто не любив крім бабусі. Та це їй не заважає вірити у кращу долю і власне щастя, так як вона „страшно хоче жити”¹¹⁹.

Під час вечірньої наради Муньо зухвало заявляє, що ніхто не збирається виділяти кошти на Наталку, вона вже

¹¹⁷ Ibidem.

¹¹⁸ О. Кобилянська, *Твори в 2 томах. Т. 1*, Київ 1983, с. 22.

¹¹⁹ Ibidem, с. 28.

Образ нової, емансипованої жінки...

є дівчиною на виданні і їй давно пора заміж. Він стверджує, що „мужчина – то „все”, а жінка – то „нічо”¹²⁰.

Такі слова обурюють Наталку, хоч вона і розуміє, що це є гіркою правдою. Перевага чоловіка в житті була здавна визначеною, жіноча роль знецінювалася і відходила на задній план. Гендерні стереотипи міцно закріпилися в свідомості людства. Проте Наталка з дитинства знала і відчувала, що має сильний творчий потенціал, що вона створена для чогось більшого, ніж просто стати рабинею для майбутнього чоловіка і до кінця своїх днів жити серед тяжких і сірих життєвих умов.

Сам факт шлюбу дівчина не заперечує, однак прагне до гармонійних стосунків чоловіка та жінки, створення сім'ї не за розрахунком, а з метою задоволення потреб в коханні, дружбі, особистому щасті. Її ідеалом є „свобідний чоловік із розумом”¹²¹.

Єдиною розрадою для дівчини стало читання, особлива зацікавленість проблемами жінок у суспільстві і перші спроби на літературній ниві. Творча діяльність рятувала, надавала сил та енергії, зміцнювала дух. Однак рідня швидко відбила хист до написання статей і Наталка полишає цю справу на певний час.

Знайомство з Василем Орядином поглибило і розширило світогляд Наталки. Він – освічений хлопець з прогресивними поглядами, спілкування з ним було легким і невимушеним. Василь є соціалістом за переконанням, має ціль служити народу. Хлопець підбадьорює дівчину у її починаннях, радить кріпитися душею і спокійніше

¹²⁰ Ibidem, с. 31.

¹²¹ Ibidem, с. 134.

Образ нової, емансипованої жінки...

реагувати на щоденщину. Молоді люди симпатизують один одному і зізнаються в любові.

По від'їзді Орядина Наталка наполегливо займається самоосвітою: багато читає, оскільки має бажання духовно дорости до його рівня. Вона хоче *«здійматися понад усі перепони, усі труди, почерез увесь бруд життя, летіти, дібратися до щастя, до „полудня”*¹²².

В той час як Наталка вдосконалюється, стає все більш і більш ерудованою, Василь зраджує своїм ідеям, програє гроші і не згадує про дівчину. Він знеславився, отримав погану репутацію. Наталка погоджується вийти заміж за старого Лордена, оскільки переконана, що їй більше ні на кого чекати і люди в її обставинах не чекають. Та згодом одумується і будує новий план: вона не готова зраджувати своїм цілям.

За допомогою ряду риторичних запитань, які ставить собі головна героїня повісті, О. Кобилянська намагається передати динаміку почуттів, двобій думок, донести читачам внутрішні розмірковування, пекучий біль через несправедливість і водночас надію на краще майбутнє: *„Коли я стану сильна? Чи як воля переміниться в діло, перестане бути пустим поняттям? Як переможу сама себе, і стану в вищій смислі слова, паном над собою?”*¹²³.

Протест проти нав'язливих думок і настанов тітки Павлинки, оточуючих переростає у непереможне бажання не жертвувати собою, залишитись вірною своїм поглядам і переконаннями. Наталка запевняє, що *„не зважаючи ні на що летіла би вгору, мов орел, і кликала ще й других за*

¹²² Ibidem, с. 80.

¹²³ Ibidem, с. 104.

Образ нової, емансипованої жінки...

собою”¹²⁴. Ці слова є своєрідним мотто головної героїні повісті.

Наталка Верковичівна відмовляє Лордену. Вона не приймає пропозицію руки і серця і від Василя, хоч має ще до нього почуття, але не такі, як були раніше. Свій вчинок пояснює тим, що життя в селі погубить їх обох, буденне щастя швидко зникне. Крім того, дівчина стверджує: „... *мої чувства належать ще й до якогось іншого світу, світу, котрого я ще не знаю, лише існування його відчуваю, про нього мрію*”¹²⁵.

Такі риси характеру як терплячість, витривалість, рішучість дозволили Наталці не здатися на півшляху і вирватися з середовища, яке її недооцінювало і взагалі знецінювало як особистість. Дівчина знаходить місце компаньйонки для товариства в Чернівцях і назавжди залишає будинок дядька. За словами В. Агеєвої, „автори-модерністи увиразнюють уявлення про жінку, яка хоче, як наполягала ще героїня Ольги Кобилянської, бути самій собі ціллю. І для такої модерної жінки місто стає упривілейованим питомим простором, воно асоціюється зі свободою самореалізації”¹²⁶.

Зміна обстановки благотворно впливає на головну героїню. Вона повністю віддається роботі, має час займатися своїми справами. Пані Марко, заможна і освічена жінка, є повною протилежністю тітки Павлинки. Вони часто розмовляють на різні теми, живуть спокійним життям. Дівчина себе вільніше почуває у місті серед

¹²⁴ Ibidem, с. 141.

¹²⁵ Ibidem, с. 147.

¹²⁶ В. Агеєва, *Бути самій собі ціллю* [в:] „Урбанізм і фемінізм: урбаністичні студії”, вип. 4, 2018, с. 126.

Образ нової, емансипованої жінки...

чужих людей. Молода малярка та інтелігентка Оксана стають її товаришками.

Важливим моментом є те, що в повісті піднімається тема не лише жіночої дружби, а й дружби між чоловіком і жінкою. Хорват Марко вперше називає Наталку Верковичівну „товаришем”, для Орядина вона була „царівною”, а для Лордена – „Лорелай”. „Одинокий товаришу мій!! ” – звертається Марко до дівчини¹²⁷.

Т. Гундорова стверджує, що повість присвячено темі любові-дружби жінки і чоловіка. „Для українських авторок, – зазначає дослідниця, – і Лесі Українки, і Ольги Кобилянської – товаришування чоловіка і жінки було не лише бажаним ідеалом, але й реальністю, як про це свідчить їхнє листування”¹²⁸.

Через панування в суспільстві патріархальних стереотипів, лікар Марко скептично відноситься до „жіночого питання” і стверджує, що життя чоловіка є більш забезпечене ніж жінки. Він зазначає, що „*хотів би, щоб обставини змінялися задля них, а не вони задля обставин або задля якоїсь „свободи”*”¹²⁹.

Наталка Верковичівна намагається знайти шлях подолання внутрішньої позиції опору та незгоди із суспільством, таким стає шлях любові. У коханні вона шукає того, з ким знаходилась би в гармонії, кому була б рівнею. Більшість сучасних дослідників творчості О. Кобилянської (В. Агєєва, Н. Зборовська, Т. Гундорова)

¹²⁷ О. Кобилянська, *op. cit.*, с. 222.

¹²⁸ Т. Гундорова, *Femina melancholica. Стат'я і культура в гендерній утопії Ольги Кобилянської*, Київ 2002, с.119.

¹²⁹ О. Кобилянська, *op. cit.*, с. 174.

Образ нової, емансипованої жінки...

пояснюють ці положення як феміністичні, і зазначають, що головна героїня прагне бути вищою за чоловіка¹³⁰.

Головна героїня порівнює Орядина і Марка, виділяє позитивні і негативні риси кожного. Перший більше приваблював дівчину своєю статурою, зовнішністю і запальним характером. Однак він, зрадивши життєвим цілям і ідеям, назавжди підірвав свій авторитет в Наталчиних очах. Марко притягав до себе вільними думками, своєю переконливістю, інтелігентністю і чесністю. Наталка пише: *„Я люблю його, бо ж це не могло щось інше бути, що я відчувала для його. Це була, очевидно любов, але не така як колись до Орядина, лише якась спокійна, глибока”*¹³¹. Проте дівчина переконана, що їхні натури є надто однакові, щоб могли з'єднатися і однаково замкнені в собі, щоб віднайти порозуміння. Щодо Орядина, то він залишився *„якоюсь пам'яткою, святістю, якимсь промінням моєї понурої однобарвної минущини...”*¹³².

Наталка створила в своїй уяві ідеал чоловіка. *„Хитаюся між обома, а не належу жодному”*, – стверджує дівчина¹³³. Вибір залишився за Марком. Його риси характеру більш імпонують Наталці. Головна героїня прагне поєднувати сім'ю і роботу, займатися творчою діяльністю. Цю позицію поділяє Марко: *„Я був би гордий, коли б мав таку жінку. Нехай би любила і малярство, і*

¹³⁰ О. Турчанська, *Проблема конформізму / нонконформізму жінки у повісті О. Кобилянської „Царівна” та романі Е. Гаскелл „Дружини і дочки”* [в:] „Наукові записки Національного університету „Острозька академія”. Серія: Філологічна”, вип. 27, 2012, с. 293.

¹³¹ О. Кобилянська, *op. cit.*, с. 198.

¹³² *Ibidem*, с. 198.

¹³³ *Ibidem*, с. 249.

Образ нової, емансипованої жінки...

музику, всі штуки світу, займалася кожною працею, що відповідала би їй істоті...лиш найбільше хай би любила мене!”¹³⁴.

Своє покликання Наталка знаходить в літературній діяльності. Вона стає письменницею, заявляє про себе як вільну особистість з власними поглядами на життя, котрій є що сказати і донести людству. Марко підтримує дружину у цій сфері і поважає її вибір. Література їй приносить задоволення і особисте щастя. „Полудне” – так його називає головна героїня і того ж бажає своєму народу. Наталка керується принципами рівноправності з іншими людьми, несе в народні маси свідомість, високу національну ідею. Дівчина виявляє співчуття до власного народу, вважає себе невід’ємною його складовою.

Леся Українка зауважила, що „краса цієї повісті не так в її ідеях, як в глибокій, тонкій, логічній психології героїні Наталки. Читаючи історію думки Наталчиної, я немов бачила перед собою історію цілого нашого інтелігентного жіноцтва”¹³⁵.

Головна героїня – працьовита, життєлюбна, оптимістична дівчина. Життєвий шлях її був нелегким: сирітство, глузування родичів, відсутність приданого, обмежені можливості жіноцтва, довготривала реалізація у сфері письменницької діяльності. Однак вона твердо вірила у кращу долю, наполегливо йшла до своєї мети. Дівчина мужньо витримує тиск з боку суспільства і виграє поєдинок в боротьбі за природні права, життєві цінності, стає „дарівною” власної долі. За словами С. Павличко,

¹³⁴ Ibidem, с. 184.

¹³⁵ С. Павличко, *Дискурс модернізму в українській літературі: [монографія]*. 2-ге вид., перероб. і доп., Київ 1999, с. 61.

Образ нової, емансипованої жінки...

героїні О. Кобилянської були сильними жінками, здатними кинути виклик суспільству. Вони наділені інтелектуальною, моральною, психологічною і емоційною силою¹³⁶.

Головна героїня повісті *Царівна* є прототипом самої письменниці. В образі Наталки вона відтворила власні думки, прагнення і переживання, висловила власні погляди на жіноче питання: „Найбільше займало мене питання жіноче. Ніхто не відчував так глибоко зависимого нудженного положення жінки, як я. <...> Я постановила собі будь-що досягнути вищу освіту. Я не хотіла, щоби мені аж мужчина надав смисл і значення”¹³⁷.

Дівчина, не злякавшись змін, змогла все витримати і отримати бажане. Вона вирвалась з середовища, яке хотіло її нівелювати як особистість. Як уже зазначалося, один з чоловіків називав її „своєю царівною”, впродовж повісті значення слова еволюціонувало до „я ж царівна” – царівна своєї долі. Наталка стала тою, яка ні від кого не залежить, керується лише своїми бажаннями. Головна героїня досягнула того, за що боролась. Це була довготривала боротьба як з собою, так і з суспільством. Наталка переступила через встановлені рамки і наважилась змінити своє майбутнє.

Висновки. Таким чином, Ольга Кобилянська зобразила „новітній тип мислячої жінки”, сильної і витривалої, яка сама хоче розпоряджатися своєю долею, займати активну позицію, досягати цілей і руйнувати стереотипи. Погляди головної героїні є актуальними й до сьогодні. Сучасна жінка намагається всебічно реалізувати

¹³⁶ Ibidem с. 71-72.

¹³⁷ О. Кобилянська, *op. cit.*, с. 34-35.

Образ нової, емансипованої жінки...

себе в суспільстві: бути люблячою дружиною і хорошою мамою, висококваліфікованим працівником, незалежною і самодостатньою особистістю. Крім того, знайти ще час на себе і відпочинок. Наталчині мрії і бажання трансформувалися в життєві цілі жінки ХХІ століття.

Література

Агєєва В., *Бути самій собі ціллю* [в:] „Урбанізм і фемінізм: урбаністичні студії”, вип. 4, 2018, с. 110-125.

Бабишкін О., *Ольга Кобилянська: нарис про життя і творчість*, Львів 1963.

Гундорова Т., *Femina melancholica. Стаття і культура в гендерній утопії Ольги Кобилянської*, Київ 2002.

Павличко С., *Дискурс модернізму в українській літературі*: [монографія]. 2-ге вид., перероб. і доп., Київ 1999.

Кобилянська О., *Твори в 2 томах. Т. 1*, Київ 1983.

Колошук Н., „Щоденники” Ольги Кобилянської як еготекст епохи декадансу: нарцисизм жіночого „Я” [в:] „Слово і час” №4, 2012, с. 61-68.

Крупка М., *Словесно-мовленнєва структура образу автора у повісті „Царівна” О. Кобилянської*, <https://md-eksperiment.org/post/20151209-slovesno-movlennyeva-struktura-obrazu-avtora-u-povisti-carivna-o-kobilyanskoji>, [07.07.2021].

Рудницька М., *Статті. Листи. Документи*, Львів 1998.

Турчанська О., *Проблема конформізму / нонконформізму жінки у повісті О. Кобилянської „Царівна” та романі Е. Гаскелл „Дружини і дочки”* [в:] „Наукові записки Національного університету „Острозька академія”. Серія: Філологічна”, вип. 27, 2012, с. 292-295.

References

- Aheieva V., *Buty samii sobi tsilliu* [v:] „Urbanizm i feminizm: urbanistychni studii”, vyp. 4, 2018, s. 110-125.
- Babyshkin O., *Olha Kobylianska: narys pro zhyttia i tvorchist*, Lviv 1963.
- Hundorova T., *Femina melancholica. Stat i kultura v hendernii utopii Olhy Kobylianskoi*, Kyiv 2002.
- Pavlychko S., *Dyskurs modernizmu v ukrainskii literaturi*: [monohrafiia]. 2-he vyd., pererob. i dop., Kyiv 1999.
- Kobylianska O., *Tvory v 2 tomakh*, T. 1, Kyiv 1983.
- Koloshuk N., „Shchodennyky” *Olhy Kobylianskoi yak eho-tekst epokhy dekadansu: nartsysyzm zhinochoho „Ia”* [v:] „Slovo i chas” №4, 2012, s. 61-68.
- Krupka M., *Slovesno-movlennieva struktura obrazu avtora u povisti „Tsarivna” O. Kobylianskoi*, <https://md-eksperiment.org/post/20151209-slovesno-movlennyeva-struktura-obrazu-avtora-u-povisti-carivna-o-kobilyanskoyi>, [07.07.2021].
- Rudnytska M., *Statti. Lysty. Dokumenty*, Lviv 1998.
- Turchanska O., *Problema konformizmu / nonkonformizmu zhinky u povisti O. Kobylianskoi „Tsarivna” ta romani E. Haskell „Druzhyny i dochky”* [v:] „Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu „Ostrozka akademiia”. Serii: Filolohichna”, vyp. 27, 2012, s. 292-295.

**ПРОТИСТОЯННЯ ДИСКУРСУ ВЛАДИ ТА
ПРОТОТИПНІЙ ЖІНОЧІЙ РОЛІ НА ПРИКЛАДІ
УКРАЇНСЬКОЇ ЖІНОЧОЇ ПРОЗИ¹³⁸**

RESISTANCE TO THE DISCOURSE OF POWER AND
THE PROTOTYPICAL WOMEN'S ROLE ON THE
EXAMPLE OF UKRAINIAN WOMEN'S PROSE

Петра Каракаш

Загребський університет
petra.karakas@hotmail.com

The main focus of this article are the different levels of discourse of power which have affected the socio-cultural development of the Ukrainian thought and the perception of women at the end of 19th and the beginning of 20th century. Among means of resistance were the modernist tendencies which have, other than empowering women's self consciousness and independency, caused radical changes in shaping of woman's character in Ukrainian prose. Such transforming motives are analyzed on the example of literary work of Marko Vovchok, Natalia Kobryns'ka, Ol'ha Kobylans'ka and Lesya Ukrainka. A woman's character known as traditionally passive was substituted by their *intellectual woman* while desacralizing implicitly inferior motherly character which was until then, based on patriarchal foundations, associated with colonized Ukraine.

Key words: discourse of power, *fin de siècle*, modernism, *new woman*, Ukrainian women's prose, Marko

¹³⁸ Роботу написано під науковим керівництвом докт. Дарії Павлешен.

Vovchok, Natalia Kobryns'ka, Ol'ha Kobylians'ka, Lesya Ukrainka

Враховуючи важкі обставини, багатшарова структура внутрішньої смуги людини (особливо жінок) протягом століть була другорядною проблемою щодо вічно пріоритетної боротьби колонізованої, але непереможної української свідомості та почуття приналежності. Такий пріоритет певним чином диктувався і в мистецтві, впливаючи на ієрархізацію привілейованості в українському культурному просторі. Вершина піраміди символічно позначала літературний канон, який до останніх двох десятиліть ХІХ століття належав виключно чоловікам народницького спрямування. Під тягарем патріархату, жінки зазнали подвійного тиску; вони були колонізовані політичними обставинами з одного боку, але й чоловічим авторитетом у власному просторі з другого. З появою феміністської думки у західних країнах, українські письменниці нарешті виразно побачили герметичність застарілої у зображенні жінок в українській літературі та спрямували власні амбіції та (не)здійснені мрії на своїх героїнь. Таким чином народився модерністський опір традиціоналізму, що почав загрожувати всім тим, які ухилялися від змін. Стаття базується на тезах дипломної роботи та її мета – на основі літературознавчих праць Віри Агеєвої, Соломії Павличко, Тамари Гундорової та ін. науковців розглянути українську...жіночу прозу *fin de siècle* в контекст конфлікту двох домінуючих напрямів та проаналізувати мотиви опору тодішньому дискурсу влади який українська жінка була повинна подолати щоб повноцінно самореалізуватися.

Дискурс влади базується на бінарній опозиції *ми – вони* яка сильно спонукає до асиметрії владних відносин. Фундаментальна опозиція, на яку спирається розвиток сучасної думки пролягає між народницькими, які передбачають патріархальний традиціоналізм, та модерністськими принципами, які передбачають орієнтацію на європеїзм, тобто західництво, індивідуалізм, фемінізм, деканонізацію, руйнування культурних табу, зокрема в галузі сексуальності та багато інших¹³⁹. В суспільній свідомості за жінкою укорінився образ доглядальниці, виховательки і домогосподарки як найнеобхіднішою сферою жіночої соціальної самореалізації. Одним із фундаментальних мотивів української класичної літератури XIX століття був архетип матері в центрі патріархальної селянської родини¹⁴⁰. Зв'язок між образом матері та Україною натякав на нещастя, горе, страждання, згвалтування та колонізованість¹⁴¹. Д. Кличек і Д. Павлешен підкреслюють, що літературний підхід до стосунків між батьками та дітьми вже не настільки стереотипний та ідеологічно забарвлений¹⁴², спираючись на тезу В. Агеєвої, що десакралізація такого материнського образу в процесі культурної модернізації була надзвичайно важливою, навіть важливішою ніж релятивізація сильного

¹³⁹ С. Павличко, *Теорія літератури*, Київ 2002, с. 36.

¹⁴⁰ див. Д. Кличек, Д. Павлешен, *Жінка і літературний канон: Жінка як авторка і героїня в новітній українській літературі* [в:] „Літературний огляд/ Književna smotra“, 2018, с. 107; *Kobieta we współczesnej kulturze ukraińskiej*, ред. К. Jakubowska-Krawczyk, Warszawa 2013.

¹⁴¹ Ibidem.

¹⁴² Ibidem, с. 109.

авторитету батька – з метою перебудови такого сприйняття нації¹⁴³.

Піонерками феміністичного мислення в українській літературі вважаються Марко Вовчок (1833 – 1907), Олена Пчілка (1849 – 1930) та Наталія Кобринська (1855 – 1920). Значна частина творів, яка суттєво торкається інновацій у гендерній диференціації, навіть пройшла поза радаром і протягом багатьох десятиліть залишалася непоміченою та затьмареною народницькими мотивами. Натхненні ними, Ольга Кобилянська (1863 – 1942) і Леся Українка (1871 – 1913) першими пов'язали питання модерної нації з культуротворчою функцією жінок, зобразивши їхнє „романтичне ототожнення з природою“ й „протест проти дарвінівського витлумачення жінки як біологічної, репродуктивної сили роду“¹⁴⁴.

У творах М. Вовчка *В глуши* та *Живая душа*, основна наративна лінія стосується віддалення молодої дівчини із принизливого, депресивного та патріархального середовища з метою стати на нелегкий, але власний шлях¹⁴⁵. У повісті *Три доли*, хоча сюжет у якому всі три дівчини закохані в одного хлопця ставить чоловічий образ у владне становище (він є тим, хто вибирає), письменниця, будуючи своїх героїнь на принципових відмінностях, критикувала колишній жіночий образ в українській літературі. Традиційно-пасивний тип жінки який

¹⁴³ В. Агеєва, *Жіночий простір: феміністичний дискурс українського модернізму*, Київ 2008, с. 71.

¹⁴⁴ Т. Гундорова, *Femina Melancholica. Стать і культура в гендерній утопії Ольги Кобилянської*, Київ 2002, с. 84.

¹⁴⁵ В. Агеєва, *Чоловічий псевдонім і жіноча незалежність (спроба гінокритики)*, Київ 2000, с. 33.

відповідає патріархальному уявленню вона зобразила у сироті Марусі. Як повна протилежність щодо темпераментної Катрі, Маруся абсолютно не бажає нічому протистояти; вступає в шлюб без кохання з Яковом який раніше розбив серце Катрі, кохаючи іншу: „– Знаю, – каже, – що він мене не кохає; (...) Я його розважатиму, я йому догоджатиму, – веселіш йому у хаті буде зо мною, як тепер самітному“¹⁴⁶. Вона усвідомлює все, але погоджується на такі обставини, будучи покірною і вірною своїй любові – також борючись за свою мету. В. Агеєва підкреслила що це: „...почуття не менш сильне, ніж у її суперниці“¹⁴⁷. Помічаючи пасивний мазохізм в Марусиному наполяганні жити без поваги, горда Катря своїм ставленням продемонструвала активний мазохізм. Коли зрозуміла що Яків зрадив її, вона відвернулася від нього. Якщо не може мати того, що зробить її щасливою, то вона кине виклик усім задоволенням світу ідучи в монастир і віддаючись Богові. В. Агеєва такий вибір вважає вираженням: „смирення з гордості, використання є д и н о ї можливості уникнути приниження й упослідженості“¹⁴⁸. Бінарна опозиція, на якій письменниця побудувала Марусю і Катрю, була дуже надихаючою в перших натяках на народження *нової жінки*.

У творах *Дух часу, Задля кусника хліба та Ядзя і Катруся* Н. Кобринська представила гендерні проблеми, питання жіночої тілесності й духовної емансипації,

¹⁴⁶ М. Вовчок, *Три доли*, с. 43,
<https://www.ukrplib.com.ua/books/printit.php?tid=465>
[20.10.2021]

¹⁴⁷ Ibidem.

¹⁴⁸ В. Агеєва, *Чоловічий...*, с. 35.

взаємне сприйняття обох статей та стосунки між ними. В оповіданні *Дух часу* письменниця образом матері, Пані Шумінської, як прототипом української жінки останніх кількох десятиліть ХІХ ст. в літературі критикувала українську старосвітську традицію, якій на крилах „духу часу“ протиставила деякі нові тенденції через образи її дітей, які відмовляються від намірів матері. Цинізм яким Н. Кобринська послуговується для опису небажання Пані Шумінської до освіти та грамотності – безперечний: „Вона перечувала, що з тих книжок віяло чимсь чужим, що се були висланці та знаряди ворожого їй демона, що з них плила струя, котра щораз більше підмулювала беріг її тихої пристані“¹⁴⁹, а навчання в університеті у великому місті для неї – „пропасть безмірної деморалізації“¹⁵⁰. Таким чином письменниця визначила ставлення, яке потрібно було змінити в жіночому сприйнятті, щоб йти в прогресивному напрямку.

Хоча проза не була домінуючим жанром Л. Українки, важливо підкреслити принципові новаторські мотиви в її драматургії які залишили відбиток у способі конструювання й сприйняття жіночих образів. Її Кассандра постає дуже справедливим і прогресивним образом у своєму ставленні проти примусового шлюбу, війни, рабства. Л. Сікора її долю тлумачить словами: „Кассандра відкидає роль берегині родинного вогнища, за що їй дорікають нежіночністю. Відмовившись від жіночих пріоритетів, Кассандра цілком не претендує на місце в

¹⁴⁹ Н. Кобринська, *Дух часу*, Львів 1990. с. 14, https://chtyvo.org.ua/authors/Kobrynska_Nataliia/Dukh_chasu/, [17.10.2021].

¹⁵⁰ Ibidem.

чоловічій ієрархії¹⁵¹. В п'єсі *Блакитна троянда*, В. Агеева вважає що: "...жоден критик не звернув уваги на феміністичне трактування кохання, шлюбу, питань жіночої освіти, жіночих і нежіночих суспільних ролей і занять"¹⁵², а також важливо підкреслити що в *Камінному господарі*, її варіант Дон Жуана втрачає центральну роль суб'єкта і виявляється спокушеним рішучою Донною Анною, яка здобула владу і статус, сприймаючи Дон Жуана як інструмент який її веде до досягнення бажаного. Такий новий тип жінки змінює гендерні ролі та пов'язані з ними стереотипи, зображуючи жінку як здатну ініціаторку.

Безстрашно торкаючись провокаційних тем та жіночої сексуальності, О. Кобилянська усвідомила важливість жіночої свободи на всіх рівнях, а також їхньої потреби тіла та чуттєвості, які часто стояли в конфлікті з потребами духу та інтелекту¹⁵³. Т. Гундорова чудово помітила натхнення О. Кобилянської до ніцшеанських мотивів в класифікації жінок яку сама письменниця модифікувала відповідно до власних виразно феміністичних поглядів та деяких від її героїнь типологічно поділила на *жінку-товаришку*, *жінку-природу* та *меланхолійну жінку*¹⁵⁴. *Жінка-товаришка* буде рівноправні відносини з чоловіками й жінками,

¹⁵¹ Л. Сікора, *Феміністичний дискурс творчості Лесі Українки* [в:] „Молодий вчений”, № 4.2, 2019, с. 99, <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2019/4.2/49.pdf> [25.8.2021]

¹⁵² В. Агеева, *Поетеса зламу століть. Творчість Лесі Українки в постмодерній інтерпретації: монографія*, Київ 1999, с. 264, Див: Лілія Т. Сікора, *Феміністичний...*, с. 98.

¹⁵³ С. Павличко, *Теорія л...*, с. 57-58.

¹⁵⁴ Т. Гундорова, *Femina...*, с. 53.

зберігаючи власне ставлення. О. Кобилянська у творах часто протиставляла цей тип (Олена в *Людині*, Наталка в *Царівні*) лабільними чоловікам які не дотримувалися своїх принципів, як наприклад, у випадку Орядина в *Царівні*¹⁵⁵. Олена в *Людині*, жінка-інтелігентка середнього класу, прагне нових знань, обміну думками та критичними поглядами. Шовінізм та застарілість, якими вона оточена, помітні зі слів: „Хто ж буде дома їсти варити, наколи жінка стане до уряду ходити?“¹⁵⁶. Для неї, корінь проблеми криється у надмірно вираженій різниці у вихованні дітей чоловічої та жіночої статі, формуючи чоловіків так, щоб жінки не сприймалися ними як люди, а жінок – як домогосподарок без критичного мислення та бажання протистояти. Її батько повністю зазнав невдачі у своїй керівно-захисній патріархальній ролі, тому Олена „була тою, котра управляла цілим господарством і на котрої плечах спочивав гаразд цілої родини“¹⁵⁷, беручи на себе стереотипно чоловічу роль у хаті. Героїня таким чином перемогла його в метафоричному та прямому сенсі – як слабкого чоловіка і як насильницького батька¹⁵⁸.

Самодостатність та органічну емансипованість за інстинктом Т. Гундорова вважає властивим типу *жінки-природи*. Параска в *Некультурній* кризь призму фізичних можливостей, стереотипно нежіночих інтересів, рівноправного фізичного протистояння чоловікам в

¹⁵⁵ Ibidem.

¹⁵⁶ О. Кобилянська, *Людина*, с. 3, <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=1029> [25.10.2021]

¹⁵⁷ Ibidem, с. 2.

¹⁵⁸ Т. Гундорова, *Проявлення слова: дискурсія раннього українського модернізму*, Київ 2009, с. 94-95.

конфліктах („– Розбійнику, – кажу йому і махаю обома кулаками, – ти гадаєш, я з такого роду?“¹⁵⁹) та невимовної сміливості, з'єднує фемінні та маскулінні рисі. Зобразивши її андрогінною та зменшивши таким чином гендерну диференціацію, О. Кобилянська руйнує тодішнє сприйняття стереотипного жіночого простору: „В її хаті непорядок і убожество.“¹⁶⁰ Параска дала шанс шлюбній любові не щоб служила кому, а щоб сама досягла рівноправного розподілу праці в хаті, а можливо і, закохалася. Зрештою, вона виявила ініціативу та самоповагу, вигнавши чоловіка з власної хати за пияцтво та недіяльність. Письменниця її образом руйнувала й гендерні стереотипи у сфері жіночих справ: „Не люблю вишивати – та й так. (...) Жіночих робіт я не любила і, таки скажу по правді, не люблю і тепер“¹⁶¹, наголошуючи що Параска, хоча зовні не маскулінна та не менш тендітна ніж звичайна жінка, насправді з задоволенням робить „мужеські“ роботи.

Меланхолія для Т. Гундорової виникає через розрив з материнським тілом самої нації і землі, позначаючи процес ідентифікації модерних жінок народжених в епоху *fin de siècle* з якими приходять також еротизація і фемінізація; такі процеси сприяють руйнуванню народницької ідеалізації народності, етносу й минулого¹⁶². У *Меланхолійному вальсі* О. Кобилянська

¹⁵⁹ О. Кобилянська, *Некультурна*, с. 10, <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=2469> [26.10.2021.]

¹⁶⁰ Ibidem, с. 5.

¹⁶¹ Ibidem, с. 6.

¹⁶² Т. Гундорова, *Femina...*, с. 56.

протиставила новітній жіночий тип (Софія і Ганнуся) традиційному (Марта), підкреслюючи діалогами розрив між ними. Для С. Павличко, за характером героїнь, ідеями та стилем, *Меланхолійний вальс* є справжнім маніфестом українського літературного модернізму на зламі століть, який позначив нове художнє мислення, віддалене від народницького¹⁶³. В творі зображена зміна наративу – героїні знаходяться поза контекстом сімейного дому і отримують усю необхідну підтримку від своєї подруги Марти, для якої безкорисливе надання любові та догляду – подібне до материнського. Вона вихована згідно з домінуючими сімейними цінностями, терпляча і скромна. В образі талановитої, пристрасної і темпераментної артистки Ганнусі, письменниця втілила високу культуру, аристократичний дух та артизм, пов'язавши такі рисі з фемінною натурою. Т. Гундорова щодо натхнення в створенні її образу підкреслила що: „Очевидно, Кобилянська стилізувала цей характер під російський (чи східноукраїнський) емансипований жіночий тип“¹⁶⁴. Письменниця демістифікувала ознаки жіночого неврозу та істерії артистичними образами Ганнусі та Софії, для яких мистецтво було єдиним способом втечі та відновлення їхньої душевної рівноваги. Ганнуся гостро критикує впертість оточення яке засуджує незаміжніх жінок, демонструючи власну наполегливість у своїх прогресивних думках та пропонує співжиття самодостатніх жінок як більш щасливий варіант: „може бути, що й віддамся, не знаю, але коли не віддамся, то певно не буду застрашеною птахою, що мов цілий світ

¹⁶³ Ibidem, с. 90.

¹⁶⁴ Ibidem, с. 57.

просить о прощення, що мужа не має...“¹⁶⁵. Мартин образ випромінює ідеалізовану дозу материнства: „в мені стільки тепла, що можу ним і інших зогріти.“¹⁶⁶. Безкорислива близькість такої людини – необхідна опора для самодостатньої Ганнусі, а теж для емоційно оскверненої Софії. Образ яким О. Кобилянська зобразила *меланхолійний тип* є піаністка Софія. Вона в минулому розчарувалася в свого чоловіка, вважаючи його „мужчиною“ який не розумів ширину та витонченість її любові. Він вважав що вона: „і не належала до тих, що їх береться за жінки“¹⁶⁷. На думку Софії, тільки жінка здатна розуміти любов, яку вона сама здатна дати. С. Павличко в цьому впізнала „жіночий сепаратизм“ яким письменниця вищий, аристократичний дух надає фемінній природі. Софія переносить свою пристрасть з чоловіка на інструмент (резонатор свого фортеп'яна¹⁶⁸): „Коли сяду до нього, находжу рівновагу свого духу, вертає мені гордість і почуття, що стою високо-високо! (...) Я знаю. Він останеться мені вірним. Він не мужик; не з того дерева, що виростає на широкій дорозі, але з того, що росте на самих вершинах...“¹⁶⁹. Т. Гундорова вважає що музика є важливим символом еротизму в творах О. Кобилянської і має функцію евфемізації „еротично забарвленого почуття“¹⁷⁰.

¹⁶⁵ О. Кобилянська, *Меланхолійний Вальс. Фрагмент*, с. 5, <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=2457> [30.10.2021]

¹⁶⁶ *Ibidem*, с. 15.

¹⁶⁷ *Ibidem*, с. 21.

¹⁶⁸ Т. Гундорова, *Femina...*, op.cit., с. 54.

¹⁶⁹ О. Кобилянська, *Меланхолійний...*, op.cit. с. 22.

¹⁷⁰ Т. Гундорова, *Femina...*, op.cit., с. 88.

Протистояння дискурсу влади та прототипній...

Відмовою від шлюбу без кохання або досягненням якихось вищих цілей, розширенням власного жіночого простору або порушенням його естетичної адекватності, змінюючи таким чином стереотипні гендерні очікування, демістифікуючи власну тілесність та сексуальність, а також демістифікуючи внутрішню дисгармонію письменниці виступили яскравим проявом опору дискурсу влади. Створюючи образ *нової жінки* на крилах модерністського опору, сміливі українські письменниці *fin de siècle* змогли достоту глибоко звернути увагу загалом на емоційну та психологічну складність жіночої натури, вливаючи свіжу кров в дегуманізовані стереотипами, цнотливі літературні тіла українського мистецтва.

Література

Агєєва В., *Чоловічий псевдонім і жіноча незалежність (спроба гінокритики)* , Київ 2000.

Агєєва В., *Жіночий простір: феміністичний дискурс українського модернізму* , Київ 2008.

Вовчок М., *Три* долі,
<https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=465>
[20.10..2021]

Сікора Л., *Феміністичний дискурс творчості Лесі Українки* [в:] „Молодий вчений“, 2019,
<http://molodyvchenu.in.ua/files/journal/2019/4.2/49.pdf>,
[25.8.2021]

Гундорова Т., *Femina Melancholica. Стаття і культура в гендерній утопії Ольги Кобилянської* , Київ 2002.

Гундорова Т., *Проявлення слова: дискурсія раннього українського модернізму* , Київ 2009.

Кличек Д., Павлешен Д., *Жінка і літературний канон: Жінка як авторка і героїня в новітній українській*

Протистояння дискурсу влади та прототипній...

літературі [в:] „Літературний огляд/Кnjževna smotra“, 2018, с. 107.

Кобилянська О., *Царівна. Твори в п'яти томах*, т. 1., Київ 1962.

Кобилянська О., *Людина*,
<https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=1029>,
[25.10.2021].

Кобилянська О., *Меланхолійний Вальс. Фрагмент*,
<https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=2457>
[30.10.2021].

Кобилянська О., *Некультурна*,
<https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=2469>,
[26.10.2021].

Кобринська Н., *Дух часу*, Львів 1990,
https://chtyvo.org.ua/authors/Kobrynska_Nataliia/Dukh_chasu/ [17.10.2021].

Kobieta we współczesnej kulturze ukraińskiej, ред. К. Jakubowska-Krawczyk, Warszawa 2013.

Откович К., *Ілюзія свободи: образ жінки від традиціоналізму до модернізму*, Київ 2010.

Павличко С., *Теорія літератури*, Київ 2002.

References

Aheieva B., *Cholovichyi psevdonim i zhinocha nezalezhnist (sproba hinokrytyky)*, Kyiv 2000.

Aheieva V., *Zhinochyi prostir: feministychnyi dyskurs ukrainskoho modernizmu*, Kyiv 2008.

Vovchok M., *Try doli*,
<https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=465>
[20.10.2021].

Sikora L., *Feministychnyi dyskurs tvorchosti Lesi Ukrainky* [v:] „Molodyi vchenyi”, № 4.2, 2019,

Протистояння дискурсу влади та прототипній...

<http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2019/4.2/49.pdf>,
[25.8.2021].

Hundorova T., *Femina Melancholica. Stat i kultura v gendernii utopii Olhy Kobylianskoi*, Kyiv 2002.

Hundorova T., *ProIavlennia slova: dyskursiia rannoho ukrainskoho modernizmu*, Kyiv 2009.

Klychek D., Pavleshen D., *Zhinka i literaturnyi kanon: Zhinka yak avtorka i heroinia v novitnii ukrainskii literaturi* [v:] „Literaturnyj ogljad/Knjževna smotra“, 2018, s. 107

Kobylianska O., *Tsarivna. Tvory v piaty tomakh*, t. 1., Kyiv 1962.

Kobylianska O., *Liudyna*,
<https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=1029>,
[25.10.2021].

Kobylianska O., *Melankholiinyi Vals. Frahment*,
<https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=2457>
[30.10.2021].

Kobylianska O., *Nekulturna*,
<https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=2469>,
[26.10.2021].

Kobrynska N., *Dukh chasu*, Lviv 1990,
https://chtyvo.org.ua/authors/Kobrynska_Nataliia/Dukh_chasu/ [17.10.2021].

Kobieta we współczesnej kulturze ukraińskiej, ред. К. Jakubowska-Krawczyk, Warszawa 2013.

Otkovych K., *Iliuziia svobody: obraz zhinky vid tradytsionalizmu do modernizmu*, Kyiv 2010.

Pavlychko C., *Teoriia literatury*, Kyiv 2002.

**ГОЛОСИ З ПАМ'ЯТИ: ТРАВМА Й ЛІТЕРАТУРА
(НА МАТЕРІАЛІ РОМАНУ *ЧОРНОБИЛЬСЬКА
МОЛИТВА: ХРОНІКА МАЙБУТНЬОГО* СВИТЛАНИ
АЛЕКСІЄВИЧ)¹⁷¹**

VOICES OF MEMORY: TRAUMA AND LITERATURE
(BASED ON NOVEL *CHORNOBYLSKA MOLYTVA:
KHRONIKA MAIBUTNOHO* BY SVITLANA
ALEKSIIEVYCH)

Марія Русановська

Львівський національний університет імені Івана Франка
m.t.rusanovska@gmail.com

The article analyzes the functioning of traumatic memory of Chernobyl in the novel *Chornobylska molytva: khronika maibutnoho* by Svitlana Alexievich. It is focused on two types of interaction of literature and traumatic memory: literature as a way of re-experiencing trauma and literature as a tool for preserving memory of the past. The main attention is paid to features of memories-testimonies. The article also contains a detailed analysis of the impact of traumatic memory on the present witnesses of Chernobyl disaster and witnesses' identity.

Keywords: trauma studies, memory studies, literature, traumatic memory, Chernobyl, Svitlana Aleksiiievych

¹⁷¹ Роботу написано під науковим керівництвом канд. філол. наук Уляни Федорів.

Постановка проблеми. Кінець ХХ століття ознаменований черговим поворотом до проблем пам'яти у світовій гуманітаристиці. У цей час дискурс *memory studies* поповнився новим об'єктом, появу якого спричинив вибух на Чорнобильській АЕС.

Окреслена й актуалізована в працях українських дослідників проблема чорнобильської пам'яти не є вичерпаною в наукових розвідках, адже вибух на Чорнобильській АЕС став якісно новим типом травматичної події, наслідки якої не обмежилися якоюсь однією сферою впливу. Травма пам'яти Чорнобиля – це радше про неможливість чіткого окреслення самої травми. Варіації означень „катастрофа” чи „трагедія” щодо події 26 квітня 1986 року, апелювання передусім до її глобальних екологічних наслідків і наслідків для фізичного й ментального здоров'я людини (у вимірі від безпосередніх учасників ліквідації аварії і до прийдешнього покоління з його відчуттям минулого на різних рівнях), звернення до значних політичних, національних, соціокультурних й естетичних постчорнобильських зрушень у поєднанні з апокаліптичною рецепцією, зародженням метафоричного „духовного Чорнобиля”, сприйняттям вибуху на ЧАЕС як точки переламу („до” і „після”) та початкової точки катастрофічної свідомості й історії, і, зрештою, появою чорнобильського жанру (Марко Павлишин) свідчать про багатовимірність травматичних нашарувань Чорнобиля як об'єкта студій пам'яти.

Літературна репрезентація травматичного досвіду, зокрема роман *Чорнобильська молитва: хроніка майбутнього* Світлани Алексієвич, дозволяє розглядати

травмовану чорнобильську пам'ять крізь призму її функціонування в тексті.

Аналіз досліджень і публікацій. Теоретико-методологічним підґрунтям студій травмованої пам'яті слугують праці Моріса Альббакса, Зигмунда Фрейда, П'єра Нора, Поля Рікера, Яна та Аляйди Ассманів, Маріанни Гірш, Кеті Карут, Астрід Ерл та ін. Літературознавча парадигма пам'яті в Україні та про Україну представлена в дослідженнях Марка Павлишина, Тамари Гундорової, Ярослава Поліщука, Оксани Пухонської, Агнешки Матусяк, Вадима Василенка, Ірини Старовойт, Христини Рутар, Наталії Довганич.

Історико-документальний та філософський погляд на події Чорнобиля втілений у студіях Сергія Плохія, Володимира В'ятровича, Фредеріка Лемаршанда. У літературознавчому вимірі чорнобильської теми українські науковці розглядають проблеми жанру (Марко Павлишин), візії катастрофізму (Оксана Трухан), особливостей художньої репрезентації трагедії (Тетяна Філат, Андріана Кузьмич-Походенко, Інна Онікієнко), мемуарної (Ірина Дьяченко) й документальної літератури (Надія Ігнатів). Роман *Чорнобильська молитва: хроніка майбутнього* став матеріалом досліджень Надії Ігнатів й Оксани Трухан.

Мета статті – дослідити проблему ословлення травми Чорнобиля в основних вимірах взаємодії літератури й пам'яті: як засіб пропрацювання травми і як інструмент збереження минулого, що уможливило стратегія написання роману *Чорнобильська молитва: хроніка майбутнього*.

Виклад основного матеріалу. Власне травму як об'єкт дослідження гуманітаристики виокремили в

психологічних студіях, утім саме поняття стало міждисциплінарним і комплексним. Витоки trauma studies пов'язані з психоаналітичною теорією З. Фрейда. У його концепції пам'ять – вмістилище травматичного досвіду. На думку вченого, надмірне переживання (втрата) локалізується в індивідуумі, у його мові та тілі: утрачений об'єкт стає частиною суб'єкта й продовжує існувати в ньому як *Інший*, впливає на його світовідчуття, орієнтацію у світі, культурні цінності.

Травматична подія – це катастрофічна подія, яка руйнує звичні підвалини життя, основи соціуму, стосунки між людьми настільки, що їхній первісний вигляд не можна відновити, й несе в собі емоційний стрес, який перевищує психофізичну здатність людського організму до реакції. Сукупність цих переживань науковці розглядають як травматичний досвід, а його наслідком є травмована пам'ять.

Ключовою парадигмою психоаналітичних теорій є подолання травматичного досвіду, тоді як літературознавство розглядає його передусім як складову ідентичности. Пов'язаність обох аспектів trauma studies зумовлена невіддільністю аналізу травматичних подій „від терапевтичної, катарсисної оповіді про травму, у центрі якої, безперечно, перебуває свідок – „провідник пам'яті”¹⁷². Проблема травмованої пам'яті не обмежується пропрацюванням травми, а передбачає

¹⁷² В. Василенко, *Модифікація травми в українській еміграційній прозі другої половини ХХ століття: дис. на здоб. наук. ступ. канд. філол. наук*, Київ 2016, с. 17, https://shron1.chtyvo.org.ua/Vasylenko_Vadym/Modyfikatsiia_travmy_v_ukrainskii_emihratsiinii_prozi_druhoi_polovyny_KhKh_stolittia.pdf [09.10.2021].

значно ширший спектр суспільної відповіді, як зазначає К. Карут: „Аби дієво відповісти на травму, не достатньо просто виявити факти, які заперечуються чи перекручуються, а потрібно створити умови, за яких може нарешті відбутися колективне соціальне засвідчення і реакція на цю травму”¹⁷³. Література є одним із найбільш яскравих виявів соціального засвідчення, однак її взаємодія з пам'яттю передбачає не лише пропрацювання досвіду, а й збереження минулого, забезпечення постпам'яти. У концепції М. Гірш, це – успадкування пам'яти попередньої генерації, що передбачає відповідальність „покоління після” за репрезентацію травми.

Авторка роману *Чорнобильська молитва: хроніка майбутнього* С. Алексієвич ставить перед собою питання стосовно пережитого: „Чи до снаги нам добути й розгледіти сенс у цьому ще не знаному для нас жахітті?”¹⁷⁴. Акцент на антропологічному досвіді проживання цієї травматичної події зумовлює специфіку наративу й композиції твору. Свідчення під промовистою назвою „Монолог...” (навіть якщо розповідають троє чи кілька людей) складають три розділи, обрамлені двома „Самотніми людськими голосами” (розповіді дружини загиблого пожежника та дружини ліквідатора) та замітками за матеріалами білоруських газет. Перед розділами вміщене *Інтерв'ю автора з собою...*, а кожен з

¹⁷³ К. Карут, *Почути травму. Розмови з провідними спеціалістами з теорії та лікування катастрофічних наслідків*, пер. з англ. К. Дисси, Київ 2017, с. 17.

¹⁷⁴ С. Алексієвич, *Чорнобильська молитва: хроніка майбутнього*, пер. і післямова О. Забужко, Київ 2019, с. 31.

розділів завершується багатоголосим свідченням: *Солдатський хор, Народний хор, Дитячий хор*. Така структура роману відповідає задуму С. Алексієвич „не випустити з уваги долю однієї людини”¹⁷⁵, а в контексті *trauma studies* дає можливість розглянути травматичний досвід і на рівні індивідуальної пам'яті окремого свідка, і на рівні колективної пам'яті народу, спільноти травмованих, різних поколінь, осіб різного суспільного статусу.

Важливою ознакою для розгляду ословлення як способу пережиття травми є те, що на початку своїх розповідей свідки звертають увагу на проблеми, з якими вони стикаються в контексті ословлення. Це передусім суспільне мовчання про травму або нездатність соціуму до адекватного реагування й проговорення („Ну, і дали підписати бумагу... Про нерозголошення... <...> Я мовчу... Хто готовий мене вислухати? Заговорить зі мною так, щоб я відповів... Моєю мовою... Я самотній...”¹⁷⁶), коли свідчення є їхньою базовою потребою. Сучасні дослідники розглядають свідчення як претензію на можливість „бути після травми”. Здатність наративізувати пережите для жертви – шанс на відновлення власної сутності, перекресленої травмою, якого її позбавляють.

Серед інших проблем, із якими зіткнулися жертви чорнобильської катастрофи, – сумніви щодо потреби свідчити, внутрішні конфлікти між прагненням запам'ятати й неможливістю ословити чи підсвідомим небажанням передавати травмовану пам'ять іншому поколінню, неможливість розказувати, коли наслідки

¹⁷⁵ Ibidem, с. 39.

¹⁷⁶ Ibidem, с. 90.

катастрофи стосуються особистих трагедій, наприклад, хвороби дитини, небажання переймати на себе досвід травмованих через нездатність відсторонитися від травмованої пам'яті. Водночас свідкам притаманні прагнення зберегти в пам'яті свій травмований спогад, глибокі рефлексії над власним досвідом. Для спогадів про Чорнобиль характерними є фрагментованість, повтори, павзи, трансформації емоційного стану в процесі свідчення й зміни наративу внаслідок цього. Цю проблему демонструють авторські коментарі щодо поведінки свідка. Водночас роман ілюструє терапевтичну дію ословлення: „Але я побалакав з вами, щось проговорив словами... І щось зрозумів... Я вже не такий самотній”¹⁷⁷.

Визначальною рисою травми є її неусвідомлення в момент травматизації, а в контексті Чорнобиля – це ще й неможливість усвідомлення події взагалі, бо, по-перше, це катастрофа, якої ще не було до цього, по-друге, вона не має виразної візуалізації свого небезпечного впливу. Момент травматичного відліку розпочався непомітно (звичайна пожежа), а відтак свідки апелюють до нерозуміння/незнання: „Досі стоїть перед очима – яскраво-малинова заграва, реактор якось ізсередини світиться. Неймовірна барва. То була не звичайна пожежа, а якийсь світіння. Красиво. Якщо забути про все інше, то дуже красиво. <...> Ми не знали, що смерть може бути така прекрасна”¹⁷⁸. Свідчення ілюструють різні патерни сприйняття травматичної події до її усвідомлення, серед яких – превалювання ілюзії безпеки над страхом, жага до виконання обов'язку й

¹⁷⁷ Ibidem, с. 43.

¹⁷⁸ Ibidem, с. 177.

подвигу, заперечення, передбачення чогось жахливого. Для значної частини свідків момент травматизації збігається з моментом усвідомлення („Дозиметристи називають одні цифри, а в газетах читаємо інші. Ага, тут починає щось помаленьку доходити. <...> Ти вже тут. І ти вже розумієш – Чорнобиль...”¹⁷⁹), особливо ж масштабів загрози. Утім на цю мить людина або вже пережила свій травматичний досвід, або ж перебувала в просторі небезпечного впливу.

Характерним для свідків є неусвідомлення не лише самого моменту травми, а й своєї участі в такій значній трагічній події. Це стосується передусім ліквідаторів, які розповідають, що запам'ятали радше побутові дії, які виконували в зоні, значно рідше – власні рефлексії в той момент. Водночас багато з них не можуть позбутися відчуття, що вчинили щось жорстоке супроти природи: нищили ліс, хоронили ґрунт разом з його мешканцями, відстрілювали домашніх тварин. Їх переслідують жаль і сором за те, що не змогли уникнути травматичного досвіду. Травматичні спогади про здійснене перекреслюють інші, вони розривають наскрізний наратив, акумулюючись навколо одного образу з пам'яті, наприклад, похованого заживо цуценяти.

Спогади про травму – це спогади про наближення до себе самого в межовій ситуації, отож низка свідчень містить виразні екзистенційні мотиви. Якщо для одних травмою став власне вибух на ЧАЕС, втрата житла, переселення, небезпечна робота, хвороба, то для інших травматичною стала екзистенційна криза від

¹⁷⁹ Ibidem, с. 115.

усвідомлення власних дій чи поведінки інших: „Голова колгоспу хоче на двох машинах вивезти свою родину з речами, з меблями, а парторг вимагає одну машину для себе. <...> А вже кілька днів, я свідком, не можуть вивезти дітей, ясельну групу. Бракує транспорту”¹⁸⁰. Ця травма внаслідок оприявлення людської сутності перекреслює віру в майбутнє.

У багатьох свідченнях є мотив порівняння чорнобильської катастрофи з іншими травматичними подіями, зумовлений прагненням знайти опору свідомості при зіткненні з абсолютно новим досвідом. Цілком закономірно старше покоління порівнює вибух на ЧАЕС із війною („Чорнобиль – над війнами війна. Нема чоловіку ніде спасіння. Ні на землі, ні в воді, ні на небі”¹⁸¹), при чому війна постає „страшнішим” досвідом. Утім такі асоціації виникають і в повоєнного покоління, що ще раз підтверджує функціонування постпам'яті: „У нас уже жили воєнні відчуття. <...> Ця поведінка здалась мені знайомою, хоч я народилася після війни”¹⁸². Ще виразнішим є цей зв'язок у спогадах ліквідаторів, частина з яких пройшла війну в Афганістані. Функціонує в тексті й порівняння примусового вивезення на ліквідаційні роботи в зоні відчуження зі сталінськими репресіями. Чорнобиль також цілком закономірно асоціюється з Гіросімою. Відгомін незнаного досі досвіду свідок Чорнобиля вбачає і в особистих трагедіях.

Очевидно, що в момент травми жертва шукала шаблону сприйняття й поведінки, прагнула опертися на

¹⁸⁰ Ibidem, с. 119.

¹⁸¹ Ibidem, с. 169.

¹⁸² Ibidem.

досвід, який вже був у неї чи інших поколінь. Постраждали від чорнобильської катастрофи таки знаходили свої взірці в тому чи іншому попередньому антропологічному досвіді, а самі пошуки через порівняння вказують, що Чорнобиль як травматична подія, з одного боку, увібрав у себе багато елементів травматичного, що притаманне й іншим трагедіям, з іншого – став абсолютно неусвідомленою травмою, що відрізнялася від знаних досі: „Із Афгану я як вернувся, я знав – житиму! А в Чорнобилі все навпаки: уб'є саме тоді, коли ти вже вдома”¹⁸³. Свідки самі усвідомлюють свою травмованість, що виявляється на фізіологічному чи світоглядному рівнях.

З погляду взаємодії літератури як інструменту збереження пам'яті про Чорнобиль роль ословлення є не менш вагомою. Свідчення очевидців дають змогу наблизитися до істинної історії травматичної події, адже в романі представлені малі наративи окремих людей – „своя правда” травмованих проти „великої брехні” влади. Ця опозиція свідчень „голосів” й офіційної радянської історії зумовлює усвідомлення свідками своєї важливості, коли інших доказів правди немає (специфіка формування офіційного дискурсу пам'яті, знищення документів та їх неправдивість). Наскрізною темою свідчень у романі С. Алексієвич є злочинні дії влади, які посилили наслідки катастрофи, утім є у творі й інший вимір множинної правди Чорнобиля – тієї, в яку вірила „homo sovieticus” і крах якої порушив підвалини радянського ладу.

Виразним мотивом в романі *Чорнобильська молитва: хроніка майбутнього* є виправдання чи радше

¹⁸³ Ibidem, с. 83.

прагнення виправдатися або перед собою, або перед іншими жертвами. У своїх розповідях свідки (здебільшого військові, партійні діячі, науковці) висловлюють неможливість вдяти що-небудь через тотальне нерозуміння ступеня небезпеки й відповідні політичні умови, прагнуть змінити пам'ять про минуле, створивши свій образ жертви обставин, нездатної піти проти радянської системи.

Однією із центральних фігур у свідченнях постає радянська людина – представник генерації, що сформувалася в абсолютно сліпій вірі в ідеологію аж до нездатності сприйняття альтернативної інформації й, зрештою, до усвідомлення власних дій. „Я – людина, у якої нема інстинкту самозбереження. Це нормально, бо сильно розвинене почуття обов'язку...”¹⁸⁴ – голос одного зі свідків, що виступає метафорою цілого покоління, на долю якого випала чорнобильська катастрофа. Це подвійно травмоване покоління: не лише власним досвідом проживання травматичного досвіду катастрофи, а й крахом віри в радянську систему: „Чорнобиль розвалив імперію, вилікував нас від комунізму... Від подвигів, схожих на самогубство...”¹⁸⁵.

Ще одним наскрізним мотивом свідчень в романі С. Алексієвич є дискурс формування офіційної пам'яті. Свідки, ословлюючи свій особистий досвід, вдаються до порівняння з тим, що показували в той час по телебаченню, про що писали в пресі, що говорили офіційні особи. Постраждали від катастрофи на ЧАЕС розуміють протилежність між їхніми травмованими

¹⁸⁴ Ibidem, с. 228.

¹⁸⁵ Ibidem, с. 198.

спогадами та напівправдою, яку пропагувала влада. Ба більше, їхні власні спогади про травматичну подію представники радянської ідеології перетворили в щось секретно-заборонене: „Перед відправкою додому всіх викликав кагебіст і настійно радив: ніде нікому не розказувати, що бачили”¹⁸⁶.

Свідки згадують про парадокси формування офіційного напрямку пам'яті. Кінооператор розповідає, як самотужки творив дискурс псевдопам'яті, орієнтуючись на зразки радянської документалістики: „Після зйомки зоотехнік завів мене до гігантської траншеї, там бульдозером тих корів закопували. Але на гадку не спало це зняти. Я став спиною до траншеї й зняв епізод в кращих традиціях вітчизняної кінодокументалістики: бульдозеристи читають газету „Правда”, заголовок – аршинними літерами: „Страна в беде не бросит”¹⁸⁷. Водночас у його свідомості закарбувалися зовсім інші травматичні спогади: „У мене в пам'яті великий, довгий фільм, якого я не зняв. Багато серій...”¹⁸⁸. Ще одним виявом псевдопам'яті є підготовка зйомки весілля в спустошеному селі.

Утім Чорнобиль як подію травматичну й метафоричну не можна зводити лише до зламу радянського ладу, адже катастрофа спричинила зрушення світоглядної візії, зміну самоідентичності й поглядів щодо майбутнього. Виразною рисою чорнобильського посттравматизму стало апокаліптичне бачення, особливо у свідомості селян – простих людей своєї землі. Один із

¹⁸⁶ Ibidem, с. 83.

¹⁸⁷ Ibidem, с. 114.

¹⁸⁸ Ibidem, с. 119.

голосів свідків (самосел) намагається досягнути символізм зорі Полин з Одкровення Івана Богослова як знак про майбутню катастрофу. З візією катастрофізму пов'язаний поділ життя в спогадах на „колись – тепер” і „до – після”.

Свідчення в романі С. Алексієвич ілюструють світоглядний злам, формування нового „постапокаліптичного” світу з новими реаліями. Однією з таких є ідентичність „чорнобильць”, що витворилася після катастрофи на ЧАЕС: „Світ розділився: є ми – чорнобильці, і є ви, усі інші люди. Помітили? У нас тут не акцентують: я – білорус, я – українець, я – росіянин... Усі називають себе чорнобильцями. <...> Як наче ми якийсь окремий народ... Нова нація...”¹⁸⁹. До неї зараховують всіх тих, хто ідентифікує себе як жертву цієї глобальної травматичної події. Спільнота травмованих, за словами свідків, виникла несподівано й має неоднозначне сприйняття: „Звичайний чоловік. <...> Нормальна людина! І одного дня ти зненацька перетворюєшся на людину чорнобильську. На дивовижу! <...> На тебе дивляться іншими очима”¹⁹⁰. Чорнобильська ідентичність в інших асоціюється передусім зі свідомістю страху й неприйняття аж до перекреслення основ гуманності. Причетність до спільноти травмованих стає своєрідною стигмою в суспільстві. Вона перекреслює попередню ідентичність, яку так бояться втратити самосели, здебільшого старше покоління. Свідки апелюють до свого нового статусу як неможливості бути щасливим в особистому житті, накладання особистих трагедій на тло Чорнобиля, а також до нерозуміння в суспільстві після

¹⁸⁹ Ibidem, с. 128.

¹⁹⁰ Ibidem, с. 50.

травми, неможливості повернутися до „попереднього” життя.

Висновки. Отже, у романі *Чорнобильська молитва: хроніка майбутнього* С. Алексієвич репрезентовано не лише травмовані спогади, а й процес ословлення травми, пов'язані з ним проблеми свідків. Розгляд літературного твору у двох вимірах його взаємодії з пам'яттю дозволяє не лише відтворити пережите й (не)забуте, а й оцінити вплив травми Чорнобиля на теперішнє свідків і їхню ідентичність крізь призму літератури як інструмента формування поглядів на минулий досвід.

Література

Алексієвич С., *Чорнобильська молитва: хроніка майбутнього*, пер. і післямова О. Забужко, Київ 2019.

Ассман А., *Простори спогаду. Форми та трансформації культурної пам'яті*, пер. з нім. К. Дмитренко, Л. Доронічева, О. Юдін, Київ 2014.

Василенко В., *Модифікація травми в українській еміграційній прозі другої половини ХХ століття*: дис. на здоб. наук. ступ. канд. філол. наук, Київ 2016, https://shron1.chtyvo.org.ua/Vasylenko_Vadym/Modyfikatsii_a_travmy_v_ukrainskii_emihratsiinii_prozi_druhoi_polovyny_KhKh_stolittia.pdf [09.10.2021].

Гундорова Т., *Транзитна культура. Симптоми постколоніальної травми: есеї*, Київ 2012.

Ігнатів Н., *Документальна проза Світлани Алексієвич: проблематика та жанрологія* [в:] „Султанівські читання”, Вип. 7., 2018, с. 199–214.

Голоси з пам'яти: травма й література...

Карут К., *Почути травму. Розмови з провідними спеціалістами з теорії та лікування катастрофічних наслідків*, пер. з англ. К. Дисси, Київ 2017.

Нора П., *Теперішнє, нація, пам'ять*, пер. з фр. А. Рєпи, Київ 2014.

Павлишин М., *Чорнобильська тема і проблема жанру* [В:] Idem, *Канон та іконостас*, Київ 1997, с. 175–184.

Пухонська О., *Літературний вимір пам'яти: монографія*, Київ 2018.

Фройд З., *Вступ до психоаналізу*, пер. з нім. П. Тарашука, Київ 1998.

Erl A., *Memory in Culture*, translated by S. B. Young, Basingstoke 2011.

Hirsch M., *The Generation of Postmemory: Writing and Visual Culture After the Holocaust*, New York 2012.

References

Aleksiievych S., *Chornobylska molytva: khronika maibutnoho*, per. i pisliamova O. Zabuzhko, Kyiv 2019.

Assman A., *Prostory spohadu. Formy ta transformatsii kulturnoi pamiaty*, per. z nim. K. Dmytrenko, L. Doronicheva, O. Yudin, Kyiv 2014.

Vasylenko V., *Modyfikatsiia travmy v ukrainskii emihratsiinii prozi druhoi polovyny XX stolittia: dys. na zdob. nauk. stup. kand. filol. nauk*, Kyiv 2016, https://shron1.chtyvo.org.ua/Vasylenko_Vadym/Modyfikatsii_a_travmy_v_ukrainskii_emihratsiinii_prozi_druhoi_polovyny_KhKh_stolittia.pdf [09.10.2021]

Hundorova T., *Tranzytna kultura. Symptomy postkolonialnoi travmy: esei*, Kyiv 2012.

Голоси з пам'яті: травма й література...

Ihnativ N., *Dokumentalna proza Svitlany Aleksiiievych: problematyka ta zhanrolohiia*, [v:] „Sultanivski chytannia”, Вып. 7., 2018, s. 199–214.

Karut K., *Pochuty travmu. Rozmovy z providnymy spetsialistamy z teorii ta likuvannia katastrofichnykh naslidkiv*, per. z anhl. K. Dysy, Kyiv 2017.

Nora P., *Teperishnie, natsiia, pamiat*, per. z fr. A. Riepy, Kyiv 2014.

Pavlyshyn M., *Chornobylska tema i problema zhanru* [v:] Idem, *Kanon ta ikonostas*, Kyiv 1997, s. 175–184.

Pukhonska O., *Literaturnyi vymir pamiaty: monohrafiia*, Kyiv 2018.

Froid Z., *Vstup do psykhoanalizu*, per. z nim. P. Tarashchuka, Kyiv 1998.

Erl A., *Memory in Culture*, translated by S. B. Young, Basingstoke 2011.

Hirsch M., *The Generation of Postmemory: Writing and Visual Culture After the Holocaust*, New York 2012.

**ПІСНЯ ЯК ЛІТЕРАТУРНИЙ ЖАНР. ДОСВІД
ПЕРЕСЕЛЕННЯ В ЛІТЕРАТУРІ НА ПРИКЛАДІ
ПІСНІ 1944 ДЖАМАЛІ¹⁹¹**

SONG AS A LITERARY GENRE. THE EXPERIENCE
OF RESETTLEMENT IN LITERATURE ON THE
EXAMPLE OF THE SONG 1944 JAMALA

Матеуш Гжегорчик

Варшавський університет

m.grzegorzcy10@student.uw.edu.pl

The paper aims to provide the evidence to support the thesis that a song and a popular song are literary genres. It also analyses an example of Ukrainian popular song in terms of the folk themes used therein . Their meaning, role, the origin of a given theme and its significance in culture are discussed.

The first part of the article is the analysis of the process of the appearance of a song in the ancient times, its subsequent connection with lyric poetry in Ancient Greek culture and the infiltration of the song into the everyday life of medieval people. In the following section the development of song and its division into many genres is examined. This part closes with the presentation of the significance of the song in the twentieth century, which does not manifest clear lyrical characteristics, but its relationship with poetry is very deep. The second part analyses a song of Ukrainian popular music given in the title of the article. The song *1944* has been analysed. The historical

¹⁹¹ Роботу написано під науковим керівництвом докт. Катажини Якубовської-Кравчик.

context for this song and Jamala's personal motivations for writing it have been listed. The text contains the motive of the trauma of the next generation. The analysis of the song has been carried out applying the tools of anthropology of literature.

Keywords: popular song, literary genres, Jamala, the song 1944, trauma

Пісня є одним із найстарших літературних жанрів. Вже у найдавніші часи люди вірили, що об'єднання мелодії та людського голосу має терапевтичні властивості. Лірика та поезія, які з часом виникли, відзначалися ритмом і мелодикою. Динамічний розвиток пісні як музичної форми та поява великої кількості різних її видів привела до того, що сьогодні вона є основним джерелом розваги.

Метою роботи є наведення аргументів на доказ того, що пісня є повноцінним літературним жанром. Сутність роботи полягає також в дослідженні сучасної української пісні як твору фольклорного за характером. Вказується на вид фольклорного мотиву, його роль, на те, яким чином він був оброблений для популярної музики.

На початку варто нагадати визначення поняття «пісня». Термін «пісня» в більшості словників літературознавчих термінів розшифровується як „словесно-музичний твір, призначений для співу”.¹⁹² Його основні риси – це мелодійність, звучність та строфічна структура. Він тісно пов'язаний з поезією та музикою. Дослідниками пісня вважається як жанр лірики. Основними показниками пісні

¹⁹² *Літературознавчий словник-довідник*, ред. Р. Т. Гром'як, Київ 2007, с. 535.

Пісня як літературний жанр. Досвід переселення...

як різновиду лірики є: строфічна будова, повторюваність віршів строфи, розмежування заспіву та приспіву (рефрену), виразна ритмізація, музичність звучання, синтаксичний паралелізм, проста синтаксична будова. Мова пісні містить у собі найрізноманітніші стилістичні засоби, метою яких є збереження мелодійності та передання найтонших переживань.

Виникнення пісні припадає на античні часи, коли інтенсивно розвивався театр. Хор, який був важливою частиною вистави, коментував події, які мали місце на сцені, як правило, під акомпанемент ліри. Пізніше пісня стала також компонентом народних обрядів: її текст виконувався під музичний акомпанемент, супроводжувався танком чи пантомімою. Пісня швидко проникала в народну свідомість, супроводжувала людей у простих діях повсякденного життя. Таким чином виникли різні жанри пісні: фольклорна, обрядова, танцювальна, релігійна та ін. Однак уже в античні часи зв'язок поезії з музикою послабився, що призвело до визнання пісні як самостійної літературної форми. Першим збірником пісень, записаних як вірші, була *Carmina* Горація. Тут перший раз з'являється назва *пісня* - деякі мелодійні твори у цьому збірнику так були названі.¹⁹³ У наступних століттях поети та художники писали свої версії пісень, яких будова була заснована на творах Горація. Таким чином пісні торкалися різноманітних тем та виникали перші їхні жанри. Отже, пісня є явищем дуже різноманітним, яке постійно розвивається. Виникла разом

¹⁹³ E. Szczęsna, *Słownik pojęć i tekstów kultury*, Warszawa 2002, s. 203.

з лірикою. В античній Греції ці поняття вживалися як синоніми.¹⁹⁴

В середньовіччі найважливішим є розподіл розвитку пісні на два шляхи – церковний та світський. Твори, що належать до першої групи, були більш витонченими, тексти за походженням були зі Святого Письма. Музика та спів відзначалися високими мистецькими цінностями. Тому церковні твори виконувалися професійними співаками. Тимчасом розвивалося міське життя. В різних європейських країнах починали співати групи мандрівних співаків. Середньовіччя дало початок для розважальних жанрів пісень.¹⁹⁵ Вони стали базою для розвитку музики у наступні епохи. Деякі із них, наприклад, шансон, балада, притаманні й сьогоdnішній музиці.

Протягом наступних епох виникла велика кількість нових пісенних жанрів, які, у свою чергу, послабили взаємозв'язок пісні з літературою. В Ренесансі розвиток двома шляхами став ще більш помітний. Церковна музика виконувалася поліфонічно, що сприяло виникненню витончених оперних творів, які швидкими темпами будуть розвиватися протягом наступної епохи. Світська творчість підвищувала своє значення.¹⁹⁶

На території України виникають притаманні для української творчості пісенні жанри - колядки, щедрівки, гаївки, веснянки, купальні й обжинкові пісні. Звучать також козацькі думи. Церковна музика теж відіграє велику роль в музичному житті України. Релігійні пісні створюють такі композитори, як Бортнянський,

¹⁹⁴ M. Krassowski, *Leksykon terminów literackich*, Warszawa 1996, s. 168.

¹⁹⁵ B. Schaeffer, *Dzieje muzyki*, Warszawa 1983, s. 55.

¹⁹⁶ Ibidem.

Березовський і Ведель. Світська пісня виконується мандрівними співаками – скоморохами.¹⁹⁷ В епосі Бароко світська, розважальна музика зупинила свій розвиток. Головну роль відігравала витончена, інструментальна творчість, що дала початок опері. Музика розвинулася як наука – у найвідоміших європейських університетах вчилися майбутні майстри класичної музики. Розважальні жанри пісень надалі виконувалися, однак протягом Бароко виникнення нових її видів не спостерігається.¹⁹⁸

Різкий розвиток пісні відбувся в епоху романтизму. Тоді, крім фольклорної, зростало значення міщанської культури. Існували чотири її притаманні риси: пов'язання з фольклором, фантастичні мотиви, суб'єктивізм у творі, а також національні почуття артистів. Однією з головних ідей романтизму було об'єднання різних галузей мистецтва.¹⁹⁹ Найважливішим таким зв'язком був зв'язок між музикою та лірикою. Внаслідок цього виникла сольна романтична пісня, яка відрізнялася високими поетичними цінностями. Вона започаткувала розвиток пісні як музичної форми, отже музиканти намагалися за її допомогою об'єднати мистецтво слова та звуку.²⁰⁰ На території сьогоденної України творив славнозвісний композитор Микола Лисенко, який започаткував

¹⁹⁷ *Історія української культури*, ред. І. Крип'якевич, Київ 2002, <http://litopys.org.ua/krypcult/krcult51.htm> [11.06.2022].

¹⁹⁸ *Historia muzyki*, ред. J. Chomiński, K. Wilkowska-Chomińska, Т.1., Kraków 1989, s. 247-249.

¹⁹⁹ В. Schaeffer, *op. cit.*, s. 250.

²⁰⁰ *Słownik terminów literackich*, ред. М. Głowiński, Т. Kostkiewiczowa, А. Okopień-Sławińska, J. Sławiński, Wrocław-Warszawa-Kraków 1998, s. 384.

оригінальний напрям української народної музики.²⁰¹ Започаткована була творча свобода, яка стала притаманною рисою пісні в ХХ-тому столітті.

Минуле століття є дуже важливим періодом в розвитку пісні. Тоді виникли нові риси музичної творчості: поява нових естетичних стилів, нові ліричні тенденції, нові концепції форми. Пісня, як поняття романтичне, тобто однорідне, яке поділяється тільки на різні свої жанри та народні стилі, протягом ХХ-ого століття набуває різноманітних конвенцій, творчих рухів, прийомів, мистецьких течій. Співаки самостійно пишуть мелодії та тексти своїх пісень. Це тематичне та музичне багатство, яке виникло навколо пісні, дало початок універсальному поділу музичних жанрів, яке є присутнє й сьогодні. З'являються такі види, як: блюз, джаз, рок, поп, народна музика, реп, альтернативна музика.²⁰²

Найважливішим фактором, який не дозволяє чітко вказати на літературні цінності пісні є те, що в ХХ-тому ст. пісня, яка має простий текст, спрямований на розвагу, отримала назву у польській мові назву *piosenka* (пісенька). Дослідники, щоб визначити час започаткування пісеньки, посилаються на її літературне минуле. Перший раз було використано термін *пісенька*, щоб описати простий музичний твір, з легким, часто саркастичним текстом, якого метою була розвага.²⁰³ Це поняття допомогло нам пояснити процес послаблення зв'язків між літературою та

²⁰¹ *Історія української культури*, ред. І. Крип'якевич, <http://litopys.org.ua/krypcult/krcult51.htm> [11.06.2022].

²⁰² P. Mazur, *Muzyka rozrywkowa XX wieku* [в:] *Historia muzyki*, L. Zganiacz-Mazur, Warszawa 2003, s. 231-237, 236.

²⁰³ *Piosenka* [в:] *Słownik literatury polskiej XX wieku*, ред: A. Brodzka, Wrocław 1992, s. 787-790.

пісню. Пісенька, як похідна пісні, є витвором багатокодовим. Тому ми не можемо її асоціювати виключно з лірикою, отже, щоб переказ пісеньки був повністю зрозумілий, хтось мусить її заспівати. Одержувач звертає увагу на сценічні рухи співака, та його жести, костюм, та, нарешті, на голос.²⁰⁴ Це спричиняє те, що, на відміну від літератури, пісня має усний характер. Літературність пісні загубилася через те, що вона не зупинилася в письменній культурі, тільки розвивалася далі.²⁰⁵ Отже, пісня та пісенька також пройшли етап писемності, що дозволяє їх розглядати як повноцінний, літературний жанр. Спрощення текстового шару пісні виникає з того, що вона стала невід'ємною частиною розважальної культури, яка своєрідно вимагає легкості.

Чи пісня та пісенька є літературними жанрами? Це запитання відкрите. Тим не менше, пошукуючи відповіді, можна визначити певний зв'язок з літературою. На це вказують чітко ліричні риси, такі як: строфічна будова, повторюваність віршів строфи, розмежування заспіву та приспіву (рефрену), виразна ритмізація, музичність звучання, синтаксичний паралелізм, проста синтаксична будова. Ці всі властивості надалі притаманні пісні. Однак те, що її не прийняла письменна культура, а також легкість та простота, що роблять її найпростішим способом розваги, призвели до послаблення зв'язків з літературою. Багатство тем і ситуацій, в яких вона виконується,

²⁰⁴ A. Barańczak, *Słowo w piosence. Poetyka współczesnej piosenki estradowej*, Wrocław 1983, s. 5.

²⁰⁵ A. Niewiara, *Piosenka- gatunek ewoluujący?* [В:] „Gatunki mowy i ich ewolucja. T. 2, Tekst a Gatunek”, ред. D. Ostaszewska, Katowice 2004, s. 203.

Пісня як літературний жанр. Досвід переселення...

наблизили її до «низької» культури, яка в свідомості одержувачів не має багато спільного з літературою. Проте з наукової та історичної точок зору, пісня та пісенька, яка від неї походить, мають чітко літературні риси, такі, як правила побудови (притаманні також для вірша, поеми), художня експресія та функція, яка в принципі має створювати враження контакту з текстом культури. Всі нові напрямки та теми, які виникають навколо пісні, не змінять її літературних жанрових особливостей.

Лірична організація тексту сучасної пісні дозволила нам розглянути українську популярну пісню. Частиною культури даної етнічної групи є також історія. Широко зрозуміла літературна творчість дозволяє письменнику розібратися з проблемами власної історії, пошуку приналежності до землі чи етнічної групи, дозволяє зрозуміти травму, від якої страждає він як одиниця або страждали його попереднє покоління. Нашою головною темою буде пісня *1944* української кримськотатарської співачки Сусани Джамаладінової, відомої як Джамала. Текст цього твору передає травму, яка спричинена переселенням кримських татар саме в 1944 році, здійсненим радянськими солдатами. Трагізм цієї історичної події залишився в свідомості кримських татарів, які вижили. Вони передавали свою травму наступним поколінням. Таким чином, ця психологічна травма проникла в художню творчість. На цю тему знімали декілька фільмів, писали вірші. Одним із найбільш відомих творів на цю тему є пісня *1944*. Цей твір говорить про депортацію кримськотатарського народу та останні події в анексованій Російською Федерацією Автономній Республіці Крим. Він також прикладом сучасної інтерпретації історичної пісні, яка за

Пісня як літературний жанр. Досвід переселення...

визначенням Бартмінського є жанром фольклорної пісенної творчості.

За жанром пісня 1944 розглядається як історична. Такі твори започатковані ще в середні віки, коли творилися пісні про великих правителів, сміливих лицарів або важливі перемоги в битвах. У період класицизму, історичні пісні тимчасово втратили популярність. Вона відновлюється в епоху романтизму - тоді переживає розквіт. В сучасних визначеннях терміну пісня, коли перераховуються її жанри, твір історичний є одним із відділів фольклорної творчості. Тому історична пісня проявляє дуже подібні риси, як це є у випадку твору народного за характером. Можемо її розглядати як повноцінний літературний твір. У текстах пісень також фіксуються літературні мотиви, яких можна досліджувати за допомогою літературної методології та антропології. За цими принципами будемо досліджувати текст твору 1944, написаний його виконавицею - Джамалою. Розглянемо образ досвіду переселення, показаний у пісні кримськотатарської співачки, а також перевіримо, як про травму наступного покоління пишеться в літературі. Як писав М. П. Марковський:

Отже людина є людиною тому, що вона використовує літературу як інструмент, щоб зрозуміти світ і зрозуміти самого себе. Так писати, як і читати літературу дозволяє людині розібратися з проблемою з самим собою і навколишнім світом.²⁰⁶

²⁰⁶ M. P. Markowski, *Antropologia i literatura* [в:] „Teksty Drugie” 6, 2007, s. 24-33, op.: „Otóż człowiek jest człowiekiem dlatego, że używa literatury jako narzędzia do rozumienia świata i rozumienia samego siebie. Zarówno pisanie, jak czytanie literatury pozwala człowiekowi załatwić jakiś problem z samym sobą i z otaczającym go światem.” [переклад МГ].

Коли досліджуємо літературу з огляду на її зв'язок з життям людини, на те, як вона формує уявлення людей про повсякденне життя, важливо посилаючись на теорію антропології літератури, яка ставить запитання про генезу та її мету, де є місце літературних досліджень в сучасній культурі та, передусім, як вона впливає на людину. Література як культурний твір, чи навіть просто мова сама у собі, дозволяє людині впоратися з реальністю.

Вище наведені слова польського дослідника літератури Міхала Павла Марковського вказують нам на те, що література не служить тільки читачеві, але дозволяє самому автору літературних фактів розкрити суть своєї людяності. У літературі письменник розповідає про самого себе, про те, як він любить, як ненавидить, як пам'ятає та як забуває.²⁰⁷ У цих словах міститься опис ліричної ситуації, яку Джамала зафіксувала у своїй пісні 1944.

Аналіз твору слід почати з заголовка – це дата, рік 1944. Саме тоді відбувся один із більших геноцидів II-ої світової війни у цієї частині Європи - депортація кримських татар. Метою було переселення кримськотатарського народу з його історичної батьківщини — Криму. Цю етнічну чистку здійснено відомством держбезпеки СРСР за наказом Йосипа Сталіна і постановою Державного комітету оборони СРСР.²⁰⁸ Татар помістили в вагони для перевезення худоби і везли тисячі кілометрів у глибину

²⁰⁷ Ibidem, с. 28.

²⁰⁸ М. Ф. Бугай, *Депортації населення з України (2) (30-50-ті роки)* [В:] „Український історичний журнал” під ред. М.Ф. Бугай, 1990, 11, с. 20-26.

Радянського Союзу. Багато хто не пережив цієї подорожі. Усього, згідно з офіційними даними, у віддалені регіони Союзу — від північного Передуралля до республік Середньої Азії — було депортовано 191 044 кримських татар, а за даними самоперепису, проведеного Національним рухом кримських татар, — 423 100. Під час виселення і в перші роки після нього загинуло від 27 %, згідно з офіційними даними НКВС, до 46,2 % депортованих або від третини до приблизно половини народу.²⁰⁹ Офіційною „причиною” депортації стало звинувачення всього кримськотатарського народу в нібито масовому співробітництві з нацистською Німеччиною під час Другої світової війни. Все однак є лише приводом для депортації, якого шукала радянська влада. Справжня та єдина мета цього — етноцид і етнічна чистка Криму. Кульмінація, як вказує радянська дисидентка та історикиня Людмила Алексєєва, багатолітньої послідовної колоніальної політики Росії щодо кримських татар.²¹⁰ Для інтерпретаційних потреб слід зробити висновок, що заголовок цієї пісні містить у собі великий історичний вантаж, який вказує на зв'язок твору з історичним контекстом.

Джамала не брала безпосередньо участі в цій події, вона є представницею наступних поколінь. Тим не менше, вона має поглиблене знання про історію свого народу, завдяки своїй прабабусі. Назилхан (ім'я прабабусі) була переселена разом з п'ятьма дітьми — одне із них не

²⁰⁹ А. Смолій, *Енциклопедія історії України*, Київ 2008, с. 563.

²¹⁰ Л. М. Алексєєва, *История инакомыслия в СССР. Крымскотатарское движение за возвращение в Крым* 1983, с. 54.

Пісня як літературний жанр. Досвід переселення...

вижило. „Її тіло викидали з вагона, як сміття”²¹¹, - сказала в одному інтерв'ю співачка. Вони опинилися у Киргизстані. Там у 1983 році народилася Сусана Джамаладінова (Джамала). Родина мала можливість повернутися в Україну лише після отримання Україною незалежності (1991).²¹² Страшні спогади прабабусі співачки, необхідність зростати в чужій країні та події 2014 року на Криму надихнули Джамалу до створення цієї пісні.

Пісня складається з двох куплетів і співаного двічі приспіву. Куплети написані англійською мовою, приспів – кримськотатарською. Їх текст походить з кримськотатарської народної пісні *Ey, güzel Qırım*. Авторкою слів є в основному Джамала, з англійською частиною допомагав їй Арт Антонян.

Перекладені українською перші рядки тексту пісні звучать:

*Коли чужинці приходять...
Вони приходять у ваш дім,
Вони вбивають вас,
а потім кажуть:
"Ми не винні ...
це не ми".²¹³*

Тут продовжується історичний мотив, вказаний у заголовку. У першому рядку слово „чужинці” описує

²¹¹ <https://www.thelocal.se/20160515/the-story-behind-jamalas-eurovision-winning-song/>, [21.01.2022].

²¹² <https://www.rferl.org/a/ukraine-jamala-eurovision-crimean-tatar-singer/27541517.html>, [21.01.2022].

²¹³ <http://pisnya.org.ua/kompozycja.php?id=664>, [21.01.2022].

радянських солдатів, які вступили в Крим, щоб виконати наказ «великого командира». Від початку твору відчувається поділ ліричної ситуації на дві сторони – *Ми*, тобто кримські татари, *Вони* – радянські солдати. У цій конструкції приховане також ставлення артистки до сучасних подій у Криму. Місцеві жителі не почувуються росіянами, як показує це російська пропаганда. Вони – люди свідомі своєї національної ідентичності та про своєї історії. Далі, ці солдати „приходять у ваш дім”. Останнє слово означає, очевидно, Кримський півострів. Дім у літературі символізує спокій, безпеку, щастя, та коріння людини²¹⁴. Дуже популярним поясненням символу дому, зокрема в українській літературі, є дім як батьківщина, дім як ознака патріотизму та приналежності до своєї землі. У цьому місці тексту Джамала починає писати про свій досвід, вона відкривається перед реципієнтом і розкриває у тексті свій жаль. Він полягає в тому, що історія позбавила її можливості зростання на своєї, рідній землі. Зворот „ваш дім” згадає про травму наступного покоління. Джамала співає про події, у яких участь брали її предки. Солдати „вбивають вас”, тобто співачка постійно описує драму кримських татар. Відверті звинувачення у вбивстві розкривають джерело травми. Останні слова є виразом несправедливості – ніхто за цей геноцид не відповів, на що вказує історія:

*Де ваш розум?
Людство, плач!*

²¹⁴ Див. К. Jakubowska-Krawczyk, M. Zambrzycka, *Home, Family, and War: Images of Home in the Ukrainian Novel About the War in Donbass*, “Primerjalna Knjizevnost” 45 (2), s. 53-71.

Пісня як літературний жанр. Досвід переселення...

*Ви думаете, що ви боги?!
Але кожен помре!
Не поглиняйте мою душу,
Наші душі!²¹⁵*

Для другої частини куплету притаманні поклики. У цьому місті твору можемо знайти ці ознаки літературного факту, про якого писав Марковський - „І тут література — це місце, де розкривається сутність людства”.²¹⁶ Так насправді є – Джамала показує свої емоції. Вона ставить риторичне запитання, щоб запросити свого слухача в світ своїх внутрішніх дилем. Співачка висуває звинувачення і навіть погрожує. Її крик спрямований у певну порожнечу – не вказано конкретного адресата, слухач може тільки інтерпретувати, однак знаючи контекст створення пісні - це завдання досить легке. Слід поміркувати, якою є мета такого ліричного образу. Одним із висновків Марковського є те, що література для автора (творчої людини) – це один з інструментів пошуку власної людяності. У цьому випадку, Джамала відкривається перед собою, шукає відповіді на складні запитання та, нарешті, намагається зрозуміти своє існування. Цим куплетом співачка показує, що для неї означає історія її предків. Джамала через цей твір визначила себе як людину. Вона була дитиною, скривдженою історією, яка не могла самостійно вирішити про своє майбутнє. Як доросла жінка, вона не погоджується із становищем кримських татар. Слова „людство, плач” свідчать про те, що метою співачки є інформувати людей про трагедію і вона сама

²¹⁵ <http://pisnya.org.ua/kompozycja.php?id=664>, [23.01.2022].

²¹⁶ М. Р. Markowski, op. cit., s. 28 [переклад МГ].

Пісня як літературний жанр. Досвід переселення...

сподівається на їхню емоційну реакцію. Цим рядком Джамала втягує слухача у світ свого твору.

Приспів у цьому творі написаний кримськотатарською мовою. Рішення подати текст не дуже відомою мовою можна інтерпретувати різними шляхами. З точки зору антропології літератури, власне у приспіві можна знайти найважливіший момент у цій „сповіді” Джамали. Саме тут передається справжнє горе людини, яка постраждала від переселення. Для інтерпретаційних потреб будемо користуватися українським перекладом цього фрагменту пісні:

*Я не могла провести там свою юність,
Бо забрали мій світ...
Я не могла провести там свою юність,
Бо забрали мій світ...²¹⁷*

Досліджуючи цю пісню в антропологічному аспекті, тобто намагаючись знайти причини її написання та способи її сприйняття аудиторією, треба згадати про поняття *поетики досвіду*. Польський дослідник Ришард Нич у одній зі своїх робіт цей термін пояснює такими словами:

Це означає (поетика досвіду – ред.) між іншим відступ від розуміння поетики в тому сенсі, який був поширений структуралізмом – це означає поетику як науку про літературні можливості та правила продуктивності смислоутворюючих структур і повернення до їхнього старшого, більш емпіричного розуміння як знання про реальних (здійснених) формальних засобах (формах і способах) організації досвідчено-уявленого творчого матеріалу.²¹⁸

²¹⁷ Переклад зі сторінки <http://pisnya.org.ua/kompozycja.php?id=664>, [27.01.2022].

²¹⁸ R. Nycz, *Antropologia literatury –kulturowa teoria literatury –poetyka doświadczenia*, [в:] „Teksty Drugie” 6, 2007, s. 41, opr. „Oznacza to

Пісня як літературний жанр. Досвід переселення...

Можемо це пояснити, що записаний у літературі досвід є явищем, яке поет, так і аудиторія, сприймають всіма своїми чуттями. Цей досвід спочатку переживається автором, викликає у нього крайні емоції та, врешті, перетворює його як людину. Так відбувається у тексті Джамали. У цьому приспіві зафіксована причина її жалю.

Звертаймо увагу на перший рядок приспіву - „Я не могла провести там свою юність”. Це останнє слово несе важливу символіку. Юність – це час найпрекрасніших людських переживань. Тоді людина вчиться відчувати, сприймати світ. Це символ сили, свободи та надії побудувати кращий світ у майбутньому. Це також період здобування зразків для наслідування для подальшого життя. Джамала, як молода жінка, не мала таких можливостей. Вона дедалі страждала від долі попередніх поколінь. Виросла в іншій країні, знала про свої коріння та про свою відмінність від інших. Її родичі постійно переживали свою трагедію, шукали способу повертатися на рідну землю. Юність Джамали була переповнена смутком та тугою. Вона добре знала, що її походження робить її безпритульною людиною без своєї землі. Про це згадає другий рядок приспіву - „Бо забрали мій світ...”. Постійне відчуття чужорідності та страждання родини зробили юність співачки неповноцінною.

(poetyka doświadczenia – przyp. red.) m.in. odwrót od rozumienia poetyki w sensie upowszechnionym przez strukturalizm, tzn. jako nauki o możliwościach literatury i regułach produktywności sensotwórczych struktur i powrót do jej starszego, bardziej empirycznego pojmowania jako wiedzy o rzeczywistych (zrealizowanych), formalnych środkach (formach i sposobach) organizacji doświadczeniowo-wyobrażeniowego materiału twórczego” [переклад МГ].

Пісня як літературний жанр. Досвід переселення...

Поетика досвіду присутня протягом цілого твору. Джамала описала історичний контекст свого страждання та поділилася своїм горем зі слухачами. Метою пісні є те, що співачка хоче зрозуміти свій досвід і визначити себе як людину. Тут можна описати пісню 1944 словами Вольфганга Ісера. Дослідник сказав, що література тісно пов'язана з існуванням, отже з тим, як людина справляється з голим життєвим досвідом.²¹⁹ Однак де тут слухач? Чому він би мав слухати про страждання незнайомої людини? Пригадуючи собі ланцюжок пізнання Вільгельма Дільтея, слід пам'ятати, що споживач літератури є також справжньою частиною літературного твору. Досвід, записаний автором, охоплює також одержувача. Він здобуває певний пасивний досвід, у цьому випадку дізнається про біль, пов'язаний з переселеннями. Нич пояснює цю залежність за допомогою терміну *особливості переживання*:

Особливість переживання полягає, по-перше, в тому, що те, до чого ми в переживанні звертаємося, щоб це ідентифікувати (відчутти, зрозуміти, вивчити, показати), так би мовити само бере на себе ініціативу: притягує нас, підпорядковує нас собі та вмішується в нас, починає нами володіти й трясти.²²⁰

У випадку цієї пісні слухач за допомогою закликів і риторичних запитань входить у світ Джамали. Дізнається про трагедію переселення кримських татар, про велике

²¹⁹ M.P., Markowski, op. cit., s. 31.

²²⁰ R. Nycz, op. cit., s. 41: „Osobliwość doświadczenia polega, po pierwsze, na tym, że to, ku czemu w doświadczeniu się zwracamy, aby to zidentyfikować (zaznać, pojąć, przyswoić, przedstawić), samo niejako przejmuje inicjatywę: pociąga nas ku sobie, podporządkowuje sobie nas i w nas ingeruje, owłada nami i wstrząsa.” [переклад МГ].

страждання цієї меншості. Цей ліричний світ охоплює його, він також починає відчувати емоції, починає співчувати Джамалі. Її досвід залишається в ньому. Він здобуває новий досвід. На кінець процесу одержувач змінюється. Вже не стоїть осторонь і не є дистанційним спостерігачем. Він стає унікальним і неповторним носієм того, що проникло в його нутро з навколишньої дійсності. Слухач починає шукати подібності між вивченою історією і своїм власним життям. Джамала справила враження не лише на кримську-татарську меншину, зв'язані з її історією почуваються також інші громади, яким треба було залишити свій дім.

Травму переселення не можна плутати з травмою втрати. Ця друга асоціюється з чимось суто негативним. Перша натомість характеризується цінностями, які допомагають людині розібратися зі своєю проблемою. Представник наступного покоління сприймає її як мотивацію, щоб дізнаватися про свою історію. Так є у випадку героїні пісні. Спроба реконструкції історії своєї родини, яка на початку виповнена різного виду білими плямами, в результаті щораз глибших досліджень стає повною. Це дозволяє пізнати нові гілки своєї травми. Лише з точки зору дорослого життя Джамала зрозуміла, який сильний вплив на її життя мала травма, що вона була присутня ще в дитинстві, коли трагічні події були лише частиною історії старших членів родини.²²¹ Як доросла жінка, Джамала розуміє, що їй забрали юність.

За міркуваннями А. Матусяк, травми можуть об'єднувати або ділити людей. На це вказують дослідження соціальної психології. Результати різного

²²¹ A. Matusiak, *Wyjść z milczenia*, Wrocław 2020, s. 189-190.

Пісня як літературний жанр. Досвід переселення...

виду спостережень згідно вказують на те, що в психіці людини, у якої виникла травма, а також у всіх суспільств, починає працювати багато механізмів, метою яких є або забуття даної травми, або щось на зразок конкуренції. У випадку пісні Джамали починає працювати зовсім інший механізм. Ми вже посилалися на слова Ришарда Нича, з яких виникає, що ситуація лірична твору охоплює також одержувача. Такою була мета Джамали, коли вона писала текст свого твору. Вона хотіла порушити свідомість людей. Тому її пісня мала потрапити до як найширшого кола слухачів. Тому вона вирішила взяти участь в Нацвідборі, а після перемоги поїхати на Євробачення, щоб глядачі конкурсу почали міркувати про самих себе, про свою історію. Насправді цей механізм запрацював. Про це свідчать бали, які Джамала як представник України отримала з балканських країн. Жителі південного району Європи, яким у 90-тих роках також треба було втікати від війни, добре зрозуміли переказ твору кримсько-татарської співачки. Наступне покоління балканських біженців також може сказати, що їм „забрали їхній світ”. Отже, пісня 1944 описує також проблеми інших меншостей. Завдяки написанню тексту цієї пісні, Джамала бажає дізнатися щось про себе. Вона хоче визначити себе як людину і, можливо, знайти своє місце у світі самостійно, тому що її справжнє місце забрали.

Література

Алексеева Л. М., *История инакомыслия в СССР. Крымскотатарское движение за возвращение в Крым*, 1983.

Пісня як літературний жанр. Досвід переселення...

Barańczak A., *Słowo w piosence. Poetyka współczesnej piosenki estradowej*, Wrocław 1983.

Brodzka A., *Słownik literatury polskiej XX wieku*, Wrocław 1992.

Бугай М. Ф., *Депортації населення з України (2) (30-50-ті роки)* [в:] „Український історичний журнал” під ред. М.Ф. Бугай, 1990, 11, с. 20-26.

Chomiński J. M., *Historia muzyki*, ред. J. M. Chomiński, K. Wilkowska-Chomińska, Т. 1., Kraków 1989.

Гром’як Р.Т., *Літературознавчий словник-довідник*, ред. Р.Т. Гром’як, Київ 2007.

Jakubowska-Krawczyk K., Zambrzycka M., *Home, Family, and War: Images of Home in the Ukrainian Novel About the War in Donbass* [в:] “Primerjalna Knjizevnost” 45 (2), s. 53-71.

Krassowski M., *Leksykon terminów literackich*, Warszawa 1996.

Крип’якевич І. (ред.), *Історія української культури*, ред. І. Крип’якевич, Київ 2002.

Markowski M. P., *Antropologia i literatura* [в:] „Teksty Drugie”, 6, 2007, sc. 24-33.

Matusiak A., *Wyjść z milczenia*, Wrocław 2020.

Mazur P., *Muzyka rozrywkowa XX wieku* [в:] *Historia muzyki*, Liliana Zganiacz-Mazur, Warszawa 2003, s. 231-237.

Niewiara A., *Piosenka- gatunek ewoluujący?* [в:] „Gatunki mowy i ich ewolucja. Tekst a Gatunek”, ред. D. Ostaszewska, Т.2., Katowice 2004.

Nycz R., *Antropologia literatury –kulturowa teoria literatury –poetyka doświadczenia* [в:] „Teksty Drugie” 6, 2007.

Schaeffer B., *Dzieje muzyki*, Warszawa 1983.

Пісня як літературний жанр. Досвід переселення...

Sławiński J., *Słownik terminów literackich*, ред. М. Głowiński, Т. Kostkiewiczowa, А. Okopień-Sławińska, J. Sławiński, Wrocław-Warszawa-Kraków 1998.

Смолій А., *Енциклопедія історії України*, Київ 2008.

Szczęsna E., *Słownik pojęć i tekstów kultury*, Warszawa 2002.

Інтернет-джерела

The terrible history behind Jamala's Eurovision triumph (2016, 15 травня). The local. <https://www.thelocal.se/20160515/the-story-behind-jamalas-eurovision-winning-song/>

Веселова В. (2016, 9 лютого). *Crimean Tatar Singer Hopes To Take People's Tragedy To Eurovision*. Radio Free Europe. <https://www.rferl.org/a/ukraine-jamala-eurovision-crimean-tatar-singer/27541517.html>

Текст пісні 1944.
<http://pisnya.org.ua/kompozycja.php?id=664>

References

Aleksêva L. M., *Istoriâ inakomyšliâ v SSSR. Krymskotatarskoe dviženie za vovzrašenje v Krym*, 1983.

Barańczak A., *Słowo w piosence. Poetyka współczesnej piosenki estradowej*, Wrocław 1983.

Brodzka A., *Słownik literatury polskiej XX wieku*, Wrocław 1992.

Пісня як літературний жанр. Досвід переселення...

Buhay M. F., *Deportatsiyi naseleण्या z Ukrayiny (2) (30-50-ti roky) [v:] „Ukrayins'kyu istorychnyy zhurnal” 1990, 11, s. 20-26.*

Chomiński J. M., *Historia muzyki*, ред. J. M. Chomiński, K. Wilkowska-Chomińska, T. 1., Kraków 1989.

Hrom'yak R. T., *Literaturoznavchyy slovnyk-dovidnyk*, ред. R.T. Hrom'yak, Kyiv 2007.

Jakubowska-Krawczyk K., Zambrzycka M., *Home, Family, and War: Images of Home in the Ukrainian Novel About the War in Donbass [v:] “Primerjalna Knjizevnost” 45 (2), s. 53-71.*

Krassowski M., *Leksykon terminów literackich*, Warszawa 1996.

Kryp'yakevych I. (red.), *Istoriya ukrayins'koyi kul'tury*, ред. I. Kryp'yakevych, Kyiv 2002.

Markowski M. P., *Antropologia i literatura [v:] „Teksty Drugie” 6, 2007, s. 24-33.*

Matusiak A., *Wyjść z milczenia*, Wrocław 2020.

Mazur P., *Muzyka rozrywkowa XX wieku [v:] Historia muzyki*, Liliana Zganiacz-Mazur, Warszawa 2003, s. 231-237.

Niewiara A., *Piosenka- gatunek ewoluujący? [v:] „Gatunki mowy i ich ewolucja. Tekst a Gatunek”*, ред. D. Ostaszewska, T. 2., Katowice 2004.

Nycz R., *Antropologia literatury –kulturowa teoria literatury –poetyka doświadczenia [v:] „Teksty Drugie” 6, 2007.*

Schaeffer B., *Dzieje muzyki*, Warszawa 1983.

Sławiński J., *Słownik terminów literackich*, ред. M. Głowiński, T. Kostkiewiczowa, A. Okopień-Sławińska, J. Sławiński, Wrocław-Warszawa-Kraków 1998.

Smolij A., *Entsyklopediya istoriyi Ukrayiny*, Kyiv 2008.

Szczęśna E., *Słownik pojęć i tekstów kultury*, Warszawa 2002.

Пісня як літературний жанр. Досвід переселення...

Internet

The terrible history behind Jamala's Eurovision triumph (2016, 15 травня). The local. <https://www.thelocal.se/20160515/the-story-behind-jamalas-eurovision-winning-song/>

Veselova V. (2016, 9.02). *Crimean Tatar Singer Hopes To Take People's Tragedy To Eurovision*. Radio Free Europe. <https://www.rferl.org/a/ukraine-jamala-eurovision-crimean-tatar-singer/27541517.html>

Tekst *pisni* 1944, <http://pisnya.org.ua/kompozycja.php?id=664>.

**КРИЗА ОСОБИСТОСТІ І ТРАВМА У РОМАНІ
ІНТЕРНАТ СЕРГІЯ ЖАДАНА²²²**

**IDENTITY CRISES AND TRAUMA IN THE NOVEL
“INTERNAT” BY SERHIJ ZHADAN**

Марія Стіч

Загребський університет

marija81195@gmail.com

The article presents and analyzes the elements of the identity crisis and postcolonial trauma of the main character of the novel “Internat” by Serhiy Zhadan. Serhiy Zhadan describes the entire generation of Ukrainians through the behavior of the main character and his three-day journey through occupied territories of Ukraine. The boarding school (ukr. “Internat”) is not just one of the locations in the novel, it is not just a building where children are educated and live. According to Zhadan, the boarding school is “a metaphor for the perception of the world, a metaphor for loss and, ultimately, for lack of love”²²³.

Key words: Serhiy Zhadan; novel; Internat; personality crisis; trauma

²²² Роботу написано під науковим керівництвом докт. Дарії Павлешен.

²²³ *Цю книгу добре було б прочитати людям, які ніколи не були на українському Сході, – Сергій Жадан про свій новий роман, <https://pogliad.ua/ru/news/culture/cyu-knigu-dobre-bulo-b-prochitati-lyudyam-yaki-nikoli-ne-buli-na-ukrayinskomu-shodi---sergiy-zhadan-pro-sviy-noviy-roman-341973>, [30.06.2020]*

Інтернат як “роман дорога”

Інтернат – останній роман Сергія Жадана, опублікований у 2017 році, який вважається одним із найважливіших романів про війну на Донбасі. Видання цього роману в Україні довго очікували, а багато людей визнали, що це головний роман про війну на Сході України. Хоча в романі немає ніяких конкретних назв географічних пунктів або ніяких чітко означених сторін у війні, легко можна помітити, що йдеться про війну на Сході України. Події роману відбуваються на Донбасі протягом трьох зимових днів 2015 року. У ці три дні головний герой роману, Паша – вчитель української мови, блукає між згарищами щоби дістатися до інтернату, де живе його племінник Саша та привезти його назад додому. Назву цього містечка ми ніколи не дізнаємось в романі, як і більшість топографічних назв. Багато епізодів з книги Сергій Жадан сам бачив на власні очі. Він спробував показати цю війну очима пересічних українців, які знаходяться на лінії фронту, і живуть біля кордону, а не очима військових, журналістів, або політиків.

Інтернат ще називають *романом дорогою*, тому що у романі описаний шлях, який Паші довелося пройти разом із племінником, щоб повернути його у відносно безпечне для життя місце. Різні доріжки, дороги, асфальт, невідомі дороги, непролазні ліси “проводять героя символічною дорогою внутрішніх змін, котрі відкривають нові виміри ідентичності”²²⁴.

²²⁴ Л. О. Крупка, *Дороги Донбасу в художній концепції Сергія Жадана (за романом “Інтернат”)* [в:] “Наукові записки Національного

Сюжет роману побудований на топосі дороги.²²⁵ Таким чином автор знайомить нас із персонажами роману та представляє їх життя, долі, ставлення до війни: “Це питання є своєрідним маркером, що ділить усіх на “своїх” та “чужих”. Кожен із “своїх” чи “чужих” відстоює власні інтереси та вступає в дискусії щодо суспільно-політичних проблем регіону. Саме це часто стає причиною конфліктів та ворожого ставлення до один одного”²²⁶.

Сергій Жадан також приділяє велику увагу мові в своєму останньому романі *Інтернат*. Використовуючи різні мови, діалекти та жаргон, йому в черговий раз вдається показати різноманітність та суперечливість Донбасу: “Конкретизація протидіючих сил конфлікту для героя-вчителя української мови, далекого від політики, відбувається за допомогою розрізнення чи не розрізнення різних мов, що ховаються в романі за літературною мовою автора. І це мовне різноманіття – візитна картка Донбасу. Тут є літературна українська, якою Паша розмовляє лише на уроках, штучно-радянська літературно-бюрократична російська, якою розмовляє фізрук, далі донецький суржик, тобто суміш російської і української, з обценною лексику у мешканців селища, де знаходиться інтернат, далі розмовна українська в українських військових з інших регіонів, далі розмовна російська України з власною акцентуацією і фонематикою, далі розмовна російська чужих прибульців-росіян, які ідентифікуються лише за інакшою російською мовою, переповненою

університету “Острозька академія”: серія “Філологія”, Острог: Вид-во НаУОА”, вип. 7(75), 2019, с. 103–105.

²²⁵ Ibidem, с. 103–105.

²²⁶ Ibidem.

обсценною лексикою, нарешті літературна бюрократична російська мова військових з Росії”²²⁷. Завдяки мові, Паша зумів зрозуміти, хто на чиєму боці, хто є ворогом, від кого бігти і до кого він може звернутися за допомогою. Саме ця різноманітність є дуже важливою характеристикою сучасного Донбасу, “позбавленого родинних, національних, історичних цінностей”²²⁸.

Головним героєм роману, якщо його взагалі можна назвати героєм, є Паша, тридцятип’ятирічний неодружений вчитель української мови. Він живе разом з батьком та сестрою-близнюком. Він любить не зміни, а безпеку та стабільність. Для Паші ця стабільність дуже важлива, він уникає будь-яких змін, навіть найбільш банальних, навіть коли його сестра пропонувала перетягнути крісла, Паша відмахувався. Він любить свій будинок і почуває себе в ньому захищеним. Паша – дуже пасивна людина, намагається не звертати уваги на війну так, ніби її не існує. Він не дивиться телевізор, не читає газети, не обирає сторони, і нічого не хоче знати про війну, хоча його будинок знаходиться близько до лінії фронту.

Другий головний герой роману – племінник Паші, Саша. Саша вже деякий час живе в інтернаті, де його залишила його мати. Саша розуміє, що відбувається, і знає, що настав час втекти з інтернату. Він засуджує жителів Донбасу за їх байдужість. Хоча Саша ще дитина, він прекрасно розуміє серйозність ситуації та небезпеку, в

²²⁷ І. Онікієнко, *Полідискурсивність роману Сергія Жадана “Інтернат”* [в:] “Наукові журнали і збірники Криворізького державного педагогічного університету”, вип. 2019, <https://core.ac.uk/reader/268531820> [28.06.2020]

²²⁸ Л. О. Крупка, *op. cit.*, с. 103–105.

якій він і Паша опиняються. Він вже не такий малий, що йому потрібен постійний захист і догляд, але стає порадиником і помічником Паші. Він має сильні погляди і знає, на чиему боці він стоїть. Можна зробити висновок, що Саша є представником наймолодшого покоління, хоч і виховується в інтернаті, але на відміну від решти персонажів, має сімейну свідомість та чітку проукраїнську позицію. Наприкінці роману Жадан вирішує змінити оповідача, передаючи слово Саші. Тут ми розуміємо, що головний герой цього роману – не Паша, а його племінник. Він той, хто може прийняти правильне рішення у складній ситуації. Виявляється, що Паша не вивів дитину з інтернату, а навпаки, маленький повернув Пашу додому.

Символіка образів у романі

Особливу увагу у романі присвячено різним символам. Серед численних символів у романі виділяється образ собаки. Символ собаки в прозі Жадана часто асоціюється зі слов'янською міфологією. У творчості письменника цей символ пов'язаний з відчуженими й окаянними персонажами. В *Інтернаті* Жадан часто згадує демонічних собак, які пов'язані зі смертю. В різних міфологіях собака завжди мала амбівалентне значення, “у якому поєднувалось добродійне й демонічне начала”²²⁹. Собака у сні Паші натякає на неспокій й на тривогу. Сам факт, що Паші снились собаки показує, що він підсвідомо боїться чогось і щось його турбує. Собака часто також означає погану прикмету і натякає на те, що може статися щось погане.

²²⁹ С. О. Уманець, *Символіка образу пса у прозі Сергія Жадана* [в:] “Наукові записки наукМа. Літературознавство, вип. Том 1, 2018, <https://philarchive.org/archive/UMA-6> [09.06.2020]

Паша розуміє, що собаки – символ смерті, що смерть слідкує за ним останні три дні й чекає його. Собака, крім того, що є символом загибелі та небезпеки, яка переслідує головних героїв, також може бути символом чогось ірраціонального й незбагненого, тобто “чужого”²³⁰. Тут з’являється протиріччя понять “свій” та “чужий”. На приклад, Паша порівнює українських солдат з вуличними собаками, таким чином сприймає їх як щось інше, а не як людей. Однак, наприкінці роману відбувається еволюція символу собаки. Тут ми бачимо ідеальний приклад амбівалентності образу собаки. Собаки також можуть відлякувати смерть. Це зображено в сцені, коли Сашко знаходить цуценят і вирішує забрати їх додому. Саме ця зміна значення образу собаки є ілюстрацією перебігу подій, що відбуваються з героями, яким у підсумку вдається вислизнути з лап смерті й навіть переконати її в чомусь, схилити на свій бік. Символ собаки змінює своє значення протягом усього роману, від тварини, яка віщує смерть, до символу друга і перемоги²³¹. Крім того, собака – типовий символ маскулінності, який дуже часто присутній у творах Жадана: “І ця тема в автора завжди пов’язана із підкресленою маскулінністю його творів, у яких для чоловіків матричною є схема захисту “свого” й відмежування його від “чужого”. Вовк у фольклорній традиції є позначенням жениха, а собака в парі з кішкою завжди протиставлялись як “чоловіче – жіноче”. Отже, мотивація частих порівнянь героїв Жадана із псами прояснюється. Словосполучення “вуличні пси” має в собі

²³⁰ Ibidem.

²³¹ Ibidem.

закладені сенси урбаністичного-покинутого, а також маскулінного”²³².

Криза ідентичності та травма

Головна тема роману – причини і наслідки кризи ідентичності та травми головного героя, та питання чому вона виникає й як це відображено загалом в літературі, а особливо в цьому романі. Криза ідентичності – специфічний психічний стан у певний переломний момент людського життя, наприклад статеve дозрівання, шлюб, вихід на пенсію тощо, в якому виникають труднощі у відчутті ідентичності. Криза ідентичності найчастіше є результатом великих соціальних чи індивідуальних змін. В Україні ця криза ідентичності, з поміж іншого, була викликана розпадом Радянського Союзу. Важливим є також поняття культурної і колективної ідентичності. Поняття колективної тожсамості оперте на принципі, що індивід засвоює істотні елементи колективної культури, визнаючи їх за власні, ототожнюючись із ними. Так в індивіда виникає чуття належності до спільноти (на засадах подібності). Водночас індивід виробляє в собі чуття окремішності щодо інших національних спільнот. Таке конструювання тожсамості має діалогічний характер, який зумовлюють стосунки між індивідом і колективом, а також між певним колективом і іншими колективами. Проте не можливо з’ясувати, що саме визначає належність індивіда до нації – об’єктивні чи суб’єктивні критерії, себто народження (“кров”), місце

²³² Ibidem.

(“земля”), мова, культура чи радше національна свідомість індивіда.²³³

Характеристики кризи ідентичності у романі бачимо з того, що роман ніколи не згадує конкретних назв міст, місць, битв, жителів, головний герой не читає газет і не стежить за новинами, не описує прапорів і не визначає, хто на чиему боці у війні. Йому легше визнати цю війну чужою, тому в його мовному дискурсі відсутнє пряме називання агресора. Ностальгія за минулим та нагадування про “старі добрі часи” – ще один доказ кризи ідентичності. Проаналізувавши головного героя, його поведінку, його мислення, спогади та мрії, ми зрозуміли, що його байдужість та незацікавленість у війні та подіях навколо нього також є наслідком травми. Наслідки травми та кризи ідентичності ми бачили здебільшого в нерішучості та байдужості Паші, його нездатності приймати життєво важливі рішення²³⁴. За допомогою професійної та наукової літератури ми зрозуміли, що така травма присутня у багатьох українців, які належать до покоління, яке під час розпаду Радянського Союзу розпочало процес самореалізації. Тут дуже важливий термін транзитна культура. Транзитна культура позначає перехід від одного періоду до іншого, перехід від одного способу мислення та поведінки до іншого, від минулого до майбутнього. Така культура характерна для всіх країн колишнього Радянського Союзу. Коли ці дві культури настільки різні, тобто коли майбутнє повністю відрізняється від минулого, індивід відчуває себе

²³³ О. Гнатюк, *Прощання з імперією: Українські дискусії про ідентичність*, Київ 2005, с. 50.

²³⁴ Ibidem.

втраченим. При цьому він потрапляє в пастку минулого і повинен планувати нове майбутнє, створювати нову ідентичність у новій державі. Травма та криза ідентичності народжуються з транзитної культури. Травматичні події часто переживаються у снах, і тому травматичне минуле, яке переслідує, заволодіває і домінує над теперішнім, постійно присутнє в сьогоденні і його важко забути.²³⁵ На жаль, через складну ситуацію в країні та раптові суспільні, культурні, історичні та економічні зміни, які зненацька докорінно змінили повсякденне життя, це покоління зіткнулося з проблемою прийняття нової реальності. Цей процес був перерваний різкими змінами в українській дійсності та суспільстві, виникла проблема прийняття минулого та створення нового, іншого майбутнього. Така байдужість відбилася і на поглядах багатьох українців щодо війни з Росією на Донбасі. Вони, як і Паша, не читають газет, не дивляться новин, не йдуть на вибори, не розмовляють і не думають про війну, не сприймають її як щось, що стосується їх і їхньої країни.

Сергій Жадан описує насправді всіх українців цього регіону через постать головного героя. За допомогою цієї метафори йому вдалося показати одну з найбільших проблем сучасної України, а це загубленість та байдужість її мешканців, їх страх перед змінами та прагнення пристосуватися навіть до найгірших умов, тільки для того щоб їм не довелося приймати рішення щодо власного майбутнього. Це покоління можемо назвати поколінням трансформації, “яке дозрівало в

²³⁵ Ibidem, с. 309.

Криза особистості і травма у романі Інтернат...

момент найбільших системних змін²³⁶. Жадана, який займається травмою як наслідком минулого з самого початку своєї літературної кар'єри, можна вважати представником покоління трансформації.

Можна сказати, що це покоління стало побічною жертвою всіх соціальних змін того періоду і що воно заплатило “найвищу ціну за невиконане завдання з громадянського обов’язку... покинуте батьками (які були повністю зайняті історично – політичними змінами, що відбувалися на їх очах) у найскладніший етап юнацького життя – час дозрівання, коли в молоді формується майбутній світогляд, увійшло в доросле життя без необхідного багажу, який повинен дати відчуття власного місця, впевненості та орієнтації в новій суспільній системі”²³⁷.

Травма для Жадана стає дуже важливим мотивом при написанні власних творів, вона “виявляється важливим позитивним чинником зцілення поламаної травматогенним випадком особистості та веде до її героїчної духовної віднови”²³⁸. Як наслідок, травма стає тим чинником, який динамізує, стимулює, породжує креативний активізм, визволяє особистість (індивідуальну й колективну) з метою творчого самовдосконалення та самоперетворення в зцілену автономну постколоніальну ідентичність, для якої свідомо участь в пам’яті про минуле, усвідомлене ставлення до постатей і місць пам’яті є ефективним і продуктивним способом автолегітимізації.

²³⁶ Ibidem.

²³⁷ Ibidem, с. 312.

²³⁸ Ibidem, с. 329.

Криза особистості і травма у романі Інтернат...

За допомогою зміни світосприйняття головного героя Паші, автор показує можливий вихід з такої ситуації – усвідомлення своєї відповідальності та готовність діяти, бажання визначитися, які призводять до трансформації головного героя. Таке завершення твору не пропонує готових рішень і відповідей на всі болючі питання, але вселяє надію на її можливе вирішення. Дорога це завжди досвід і усвідомлення, повернення героїв з символічного Інтернату додому. Можна зробити висновок, що головна мета подорожі є “спроба віднайдення і визначення своєї ідентичності”²³⁹.

Це ми бачимо і в романі *Інтернат*. Протягом триденної подорожі Паша постійно допитується і шукає себе. Коли він вперше пішов за племінником, Паша не знав, хто він, що любить, що його радує, що він думає про війну і на чьому боці він опинився в цій війні. Однак, пройшовши через усі неприємності, які випали на його долю під час триденної поїздки, Паша знаходить себе й розуміє, що неможливо залишитися байдужим і не втручатися ні в що, робити вигляд, що нічого не відбувається. Ось чому ми можемо прирівняти Пашу до більшості українців його віку, які, як і він, вирости в хаотичні часи та пережили крах соціалістичного суспільства та створення незалежної України. Тому важко засудити Пашу за те, що він зробив, або ще гірше, за те, що він не робив. Непросто, коли світ, у якому ти живеш і якого знаєш, раптово змінюється, і ти повинен вирішити, що і як робити далі.

Інтернат – це не просто одне з місць де відбувається дія роману, це не просто будівля, де діти

²³⁹ Ibidem, с. 317.

Криза особистості і травма у романі Інтернат...

навчаються та живуть. За словами Жадана, Інтернат – “метафора світовідчуття, метафора загубленості, недолюбленості врешті-решт”²⁴⁰.

Література

Гнатюк О., *Прощання з імперією: Українські дискусії про ідентичність*, Київ 2005.

Жадан С., *Інтернат*, Чернівці 2017.

Крупка Л., *Дороги Донбасу в художній концепції Сергія Жадана (за романом “Інтернат”)* [в:] “Наукові записки Національного університету “Острозька академія”: серія “Філологія“, Острог: Вид-во НаУОА”, вип. 7 (75), 2019.

Онікієнко І., *Полідискурсивність роману Сергія Жадана “Інтернат”* [в:] “Наукові журнали і збірники Криворізького державного педагогічного університету”, вип. 2019, <https://core.ac.uk/reader/268531820> [28.06.2020]

Уманець С., *Символіка образу пса у прозі Сергія Жадана*, [в:] “Наукові записки науКМа. Літературознавство”, Том 1, 2018, <https://philarchive.org/archive>

Цю книгу добре було б прочитати людям, які ніколи не були на українському Сході, – Сергій Жадан про свій новий роман, <https://pogliad.ua/ru/news/culture/cyu-knigu-dobre-bulo-b-prochitati-lyudyam-yaki-nikoli-ne-buli-na-ukrayinskomu-shodi---sergiy-zhadan-pro-sviy-noviy-roman-341973>, [30.06.2020]

²⁴⁰ *Цю книгу добре було б прочитати людям, які ніколи не були на українському Сході, – Сергій Жадан про свій новий роман*, <https://pogliad.ua/ru/news/culture/cyu-knigu-dobre-bulo-b-prochitati-lyudyam-yaki-nikoli-ne-buli-na-ukrayinskomu-shodi---sergiy-zhadan-pro-sviy-noviy-roman-341973> [30.06.2020].

References

Gnatûk O., *Prošannâ z imperiêû:Ukraïns'ki diskusii pro identiçnist'*, Kiïv 2005.

Žadan S., *Internat*, Černivci 2017.

Jakubowska-Krawczyk K., *Boarding School as a Tale of Wandering – a Man and a Boy*, „Oriens Aliter. Journal for Culture and History of the Central and Eastern Europe”. 2(2018), c. 34-43.

Krupka L., *Dorogi Donbasu v hudožnij koncepcii Sergiâ Žadana (zaromanom “Internat”)* [v:] “Naukovî Naciônâl'noho unîversitetu “Ostroz'kaakademiâ”: seriâ“Filologiâ“, Ostrog: Vid-vo Nauoa”, vip. 7 (75), 2019.

Onikiênko I., *Polidiskursivništ' romanu Sergiâ Žadana “Internat”* [v:] “Naukovî žurnali i zbîrniki Krivoriz'kogo deržavnogo pedagogičnogo universitetu”, vip. 2019, <https://core.ac.uk/reader/268531820> [28.06.2020]

Umanec' S., *Simvolika obrazu psa u prozi Sergiâ Žadana* [v:] “Naukovî zapiski Naukma. Literaturoznavstvo”, Tom 1, 2018, <https://philarchive.org/archive>

Cû knigu dobre bulo b pročitati lûdâm, âkî nikoli ne buli na ukraiïns'komu Shodi,– Sergij Žadan Žadan pro svij novij roman, <https://pogliad.ua/ru/news/culture/cyu-knigu-dobre-bulo-b-prochitati-lyudyam-yaki-nikoli-ne-buli-na-ukrayinskomu-shodi---sergiy-zhadan-pro-sviy-noviy-roman-341973>, [30.06.2020]

Інформація про авторів і наукових керівників

Матеуш Гжегорчик, бакалавр, кафедра україністики, факультет прикладної лінгвістики, Варшавський університет, m.grzegorzcy10@student.uw.edu.pl

*Катажина Якубовська-Кравчик, доктор, ад'юнкт,
Варшавський університет,
k.jakubowska@uw.edu.pl*

Анна Городецька, факультет української філології, Криворізький державний педагогічний університет, ahorodetska75@gmail.com

*Жанна Колоїз, доктор філологічних наук,
професор, Криворізький державний педагогічний
університет, koloiz.zv@gmail.com.*

Сильвія Зьрудловська, магістр, кафедра україністики, факультет прикладної лінгвістики, Варшавський університет, s.zrodlovska@student.uw.edu.pl

*Світлана Романюк, доктор габілітований,
професор університету, Варшавський
університет, s.romaniuk@uw.edu.pl*

Петра Каракаш, магістр, кафедра україністики і прикладної лінгвістики, філософський факультет, Загребський університет, petra.karakas@hotmail.com

*Дарія Павлешен, доктор, старший викладач,
філософський факультет, Загребський
університет, zlaniv@gmail.com*

Уляна Комар, бакалавр, кафедра української мови, факультет гуманітарних наук, Національний університет „Києво-Могилянська академія”, uliana.komar@ukma.edu.ua

Олена Лаврінець, кандидат філологічних наук, доцент, Національний університет „Києво-Могилянська академія”, lavrinets@ukma.edu.ua

Ірина Кучер, студентка, кафедра української мови та прикладної лінгвістики, Київський національний університет ім. Тараса Шевченка, ira.kucher.02@gmail.com

Оксана Ніка, доктор філологічних наук, професор, Київський національний університет ім. Тараса Шевченка, nikaoksanaiv@gmail.com

Адріанна Копут, бакалавр, кафедра україністики, факультет прикладної лінгвістики, Варшавський університет, a.koput@student.uw.edu.pl

Ірина Кононенко, доктор філологічних наук, професор університету, Варшавський університет, ikononenko@uw.edu.pl

Марія Русановська, філологічний факультет, Львівський національний університет імені Івана Франка, m.t.rusanovska@gmail.com

Уляна Федорів, кандидат філологічних наук, доцент, Львівський національний університет імені Івана Франка, ulyana.fedoriv@lnu.edu.ua

Марія Стіч, кафедра української мови і літератури та італійської мови і літератури, філософський факультет, Загребський університет, marija81195@gmail.com

Дарія Павлешен, доктор, старший викладач, філософський факультет, Загребський університет, zlaniv@gmail.com

Світлана Толочко, факультет філології та журналістики, Волинський національний університет імені Лесі Українки, 90sveta45@gmail.com

*Віктор Яручик, кандидат філологічних наук,
доцент, Волинський національний університет
імені Лесі Українки, iaruchyk@gmail.com*

Ганна Шкорута, магістр, кафедра української мови,
факультет філології, провідний фахівець Навчально-
наукового інституту українознавства, Прикарпатський
національний університет імені Василя Стефаника,
hanna.shkoruta@pnu.edu.ua

*Василь Грещук, доктор філологічних наук,
професор Прикарпатського університету імені
Василя Стефаника, vasy.l.greshchuk@pnu.edu.ua*

Максим Ясічак, бакалавр, кафедра україністики,
факультет прикладної лінгвістики, Варшавський
університет, m.yasichak2@student.uw.edu.pl

*Ірина Кононенко, доктор філологічних наук,
професор університету, Варшавський
університет, ikononenko@uw.edu.pl*

ISBN 978-83-954964-8-6

